

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 5 JUNI 2024 PRIS: 99:-

Sverige 2040?

Elva röster om framtiden

BOKFÖRLAGET STOLPE

Hantverk, bildning och skönhet

CHIP WAR – *Kampen om världens viktigaste teknologi*

AV CHRIS MILLER

Utan mikrochip stannar världen. Nästan all elektronik baseras på halvledare, själva kärnan i chipen. Datorer och mobiltelefoner blir hela tiden snabbare och mer kraftfulla tack vare en ständig och intensiv utveckling av halvledartekniken. Chris Miller skriver i *Chip War* att andra världskriget avgjordes av stål och aluminium, kalla kriget definierades av atomvapen och dagens rivalitet mellan Kina och USA bestäms av datorkraft. För frågan om mikrochipen handlar inte bara om teknik och ekonomi. Den ingår som en avgörande komponent i en kraftmätning mellan Kina och USA som riskerar att slå över i en konfrontation och leda till ett globalt skifte, både ekonomiskt och militärt.

Sveriges *och* Finlands gemensamma historia

Med undervisningsserien ÅRTAL kan du på ett underhållande sätt påminna dig om viktiga händelser i Sveriges och Finlands gemensamma historia – från 1100-talet till idag.

ÅRTAL är en del av konstprojektet som donerade offentliga skulpturer till Stockholm och Helsingfors med temat TVÅ LÄNDER – EN FRAMTID. Besök Engelbrektsplan i Stockholm och Skillnaden intill Svenska Teatern i Helsingfors.

- 1100-talet** Svenska riket tar form genom att de gamla landskapen, med stöd av den katolska kyrkan, underordnas en gemensam kungamakt. De finska landskapen blir en del av riket och inlemmas i den västerländska kulturkretsen.
- 1252** Birger Jarl grundar Stockholm, det gemensamma rikets hjärta.
- 1362** Österlandets representanter kallas att delta i kungavalen.
- 1477** Rikets första universitet grundas i Uppsala.
- 1527** Gustav Vasa inför lutherdomen. Det öppnar vägen för en stark statsmakt.
- 1550** Gustav Vasa grundar Helsingfors.
- 1640** Kungliga Akademien i Åbo, sedermera Helsingfors universitet, grundas.
- 1648** Westfaliska freden innebär trettioåriga krigets slut. Sverige träder in bland Europas stormakter.
- 1703** Då Sankt Petersburg grundas förändras Östersjöregionens geopolitik för alltid, Sverige förlorar sin stormaktsställning.
- 1734** Sveriges Rikes lag är grunden för både Sveriges och Finlands nuvarande rättsväsende.
- 1772** En ny regeringsform antas och tillämpas i Sverige fram till 1809 och i Finland till 1919.
- 1809** Rikssprängningen – Finland blir ett självstört storfurstendöme inom det ryska riket men behåller sin svenska samhällsordning.
- 1863-1866** Politisk liberalisering i bägge länderna. I Sverige slopas den gamla fyrståndsriksdagen till förmån för ett modernt parlament. I Finland moderniseras den gamla fyrståndslandtdagen.
- 1906** Finland slopar den gamla ståndslanttdagen och får en folkrepresentation vald genom allmän och lika rösträtt. Förhållandet till Ryssland försämras snabbt och författningsarbetet blir på hälft.
- 1917** Finland förklarar sig självständigt i december. Sverige erkänner den nya staten utan dröjsmål i januari 1918.
- 1919** Parlamentarisk demokrati med allmän och lika rösträtt i alla val träder i kraft i båda länderna.
- 1939-1945** Sverige bistår krigsdrabbade Finland med omfattande lån, vapen och stora frivilliginsatser.
- 1954-1955** Nordisk arbetsmarknad iförs och Finland inträder i Nordiska rådet.
- 1995** Finland och Sverige ansluter sig till Europeiska unionen.
- 2000** Fördjupad samverkan mellan länderna.

Använd QR-koden eller gå till:
www.sverige-finland.se

Tio år med vetenskap, bildning och tradition

**PJ Anders
Linder**

När jag rekryterades till *Axess* i början av 2013 talade vi om ett åtagande på i storleksordningen fem år. Det blev nästan elva. Tiden har gått rasande fort som den gärna gör när man är upptäckt av något roligt och tacksamt. Men nu har det blivit dags att bryta upp. Från och med nästa nummer tar Nina Solomin över som chefredaktör och ansvarig utgivare. Nina kommer närmast från tjänsten som kulturchef i nyhetsmagasinet *Fokus* och har en lång och gedigen meritlista från både tidskrifts- och dagstidningsvärlden. Tro mig, hon kommer att leda och utveckla magasinet med gott humör och säker hand!

För egen räkning hoppas jag att det ska visa sig vara förnuftigt att lämna stafettpippen vidare medan jobbet fortfarande är en glädjekälla, men det är mycket jag kommer att sakna. Att få arbeta under devisen ”vetenskap, bildning, tradition” har känts som en befrielse mycket mer än en begränsning. Det har, för att bara ta ett exempel, låtit oss hålla fast vid bevakningen av den nya facklitteratur som dagstidningarnas kultursidor ägnar alltmer förstrött intresse. Vi riktar strålkastarljuset mot svenska fackböcker i särskilda bilagor två gånger om året, i juni och december, och den internationella utgivningen följs i en fylig sektion i varje nummer. Ingenting slår förstås att läsa själva böckerna, men jag vågar påstå att den som tar del av våra samlade recensioner får en bra bild av vad för tankar som rör sig i världen utanför Verona.

PÅ DE DRYGT 10 000 tidskriftssidor som jag har ansvarat för har vi tagit upp ämnen av alla de slag. Essäer och författarporträtt har samsats med inlägg om tidens hett omdiskuterade frågor. Blicken har ofta riktats mot utlandet: naturligtvis mot världens stora och mäktiga nationer men också mot trakter som annars får snålt med uppmärksamhet.

När det gäller Sverige har vi med betydande envishet återvänt till ett antal ämnesområden som vi dels har bedömt vara angelägna, dels underdiskuterade. Det har i hög grad rört omsorg om det gemensammas bärande bjälkar. Frågor om kärnstatens kvalitet och förmåga har letat

sig in mot debattens centrum på senare tid, men de har inte alltid stått så högt på dagordningen. Man brukar tala om inre och yttre säkerhet som det allmännas allra mest grundläggande ansvar, men tio år tillbaka i tiden var de ansvariga upptagna med annat.

I januari 2013 talade dåvarande statsministern Fredrik Reinfeldt om försvaret som ett särskilt intresse. Senare samma år öppnade en utgåva av magasinet med säkerhetsexperten Johan Wiktorin, som konstaterade att ”svagheten hos Sveriges försvar är på väg att bli en destabiliserande faktor i vårt närområde”. Genom åren har det blivit många bidrag om säkerhetspolitik, behovet av ett trovärdigt försvar och hotet från ett allt aggressivare Ryssland.

DEN 1 JANUARI 2015 trädde den stora polisreformen i kraft. I nummer 1 samma år ställde fem kvalificerade skribenter frågan om denna verkligen skulle leda till att vi fick en medborgarnas polis. Svaret i nummer 8/2015 lyder: ”Sju svåra år – polisreformen blev ett misslyckande.”

Större respekt för kulturarvet och vikten av att hitta ett konstruktivt förhållningssätt till frågorna om nationell identitet har också varit angelägna teman. Redan 2016 ifrågasatte Cecilia Lindqvist i skarpa ordalag den nonchalanta behandlingen av Östasiatiska museet, och kritiken av den ängsliga och trendkänsliga kulturarvspolitiken har varit återkommande. På senare tid har det inte minst handlat om underfinansieringen av centrala kulturinstitutioner i allmänhet och Nationalmuseum i synnerhet.

Värdet av nationalkänsla och nationell sammanhållning var länge ifrågasatt, men diskussionen har blivit mer nyanserad. Det är inte längre självklart att sätta likhetstecken mellan nationalism och chauvinism utan det har växt fram en insikt om att liberala demokratier inte hålls samman bara av lagar och regler utan också av någon sorts gemensam identitet. Ukrainas beslutsamma motstånd mot Ryssland har förstås varit särskilt betydelsefullt för att stärka denna uppfattning.

Den högre utbildningen beskrivs från snart sagt alla håll som avgörande för Sveriges utveckling och är central för Sveriges ställning som kulturnation. Sektorn har dessutom expanderat

Omsorg om det gemensamma bärande bjälkar.

”Frågorna om kärnstatens kvalitet och förmåga har letat sig in mot debattens centrum på senare tid, men de har inte alltid stått så högt på dagordningen.”

kraftigt, vilket gör den till en stor del av statsbudgeten och en angelägenhet för stora grupper. Ändå förblir den kraftigt underbevakad utanför fackpressen. Här har vi försökt dra vårt strå till stacken med särskilt fokus på den akademiska friheten. Vem vet, något litet kan de återkommande varningarna för att den dystra utvecklingen i de anglosaxiska länderna ska leta sig hit ändå ha inneburit för att utbildningsminister Mats Persson satt frågan på den politiska dagordningen och Universitetskanslersämbetet fått undersöka läget?

AXESS LEVER överhuvudtaget i samspel med den akademiska världen och har många akademiskt verksamma personer som bidragsgivare och medverkande. Men ambitionen är inte att kopiera den akademiska jargongen eller de akademiska publiceringsformerna. Tvärtom har behovet av alternativa arenor för forskare bara blivit tydligare i takt med att verksamheten vid universitet och högskolor präglas alltmer av knappologi och närsynthet.

Karin Brunsson, docent i företagsekonomi vid Uppsala universitet, skrev så här i magasinet (6/2020): ”Forskare som följer mallen för vetenskapliga artiklar behöver inte fundera över läsvänlighet eller rytm. De behöver inte tänka på några läsare överhuvudtaget. Mallen är utformad för effektiv produktion, inte njutbar konsumtion. Den ska underlätta för tidskriftsredaktörer, externa bedömare och forskare som letar efter referenser att stoppa in i sina egna manuskript. Ingen behöver läsa en hel artikel,

och knappast någon läser heller en akademisk artikel på sin fritid.”

Tyvärr hemsöks högskolemiljön inte bara av denna överdrivna specialisering, som snävar in horisonterna och skapar misstro mot de vida och inspirerande perspektiven, utan också av byråkratisering och teorisjuka. Forskare tvingas ägna stora mängder tid och energi åt dokumentation, formalia och ansökningar om forskningsmedel. Administratörer och byråkrater flyttar fram positionerna på forskares och lärares bekostnad.

SAMTIDIGT SOM ALLT detta är tragiskt för den som vill se en vital svensk universitetsmiljö, understryker det värdet och behovet av forum och mötesplatser av den typ som Axess kan erbjuda. Att få uttrycka sig lärt, essäistiskt och engagerande istället för snävt, ideologiskt och formelmässigt, blir en frihetsupplevelse för många akademiker. Och förhoppningsvis en glädjeupplevelse för våra läsare.

Se där några reflektioner efter ett drygt decennium på posten. Så mycket måste tyvärr förbli osagt.

Avslutningsvis några ord till uppdragsgivare, arbetskamrater, skribenter, läsare och tv-tittare: Ni har gett mig stöd och förtroende, skratt och gemenskap, kunskap och insikt, lojalitet och återkoppling. För detta är jag djupt och innerligt tacksam.

PJ Anders Lindh

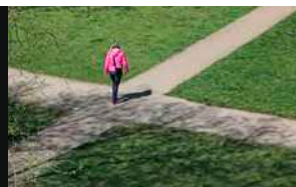
10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Annika Borg lyssnar på ett moraliskt haveri **10**
Susanna Birgersson gör upp med sig själv och tidsandan **10**
Japan Pål Ruin besöker det ojämlika Japan **12**
Östasien Björn Jerdén om ökade spänningar mellan Japan och Kina **16**
Tiktok Olle Lidbom granskar Tiktoks vanebildande algoritmer **18**
USA Längtan efter Utopia är en del av den amerikanska drömmen **20**
Ikorthet Vykort från Longyearbyen. I stundens hetta **22**
Samtiden Fredrik Johansson ser sig om och skakar på huvudet **23**

24 FRIZON

Torbjörn Elensky flyr den enkla vägen till lyckoriket

30 TEMA: SVERIGE 2040?

- 32 Ge plats för skratt **Av Anna Victoria Hallberg**
34 Tiktok-vid:n tar över **Av Cecilia Nikpay**
36 Barbariets tid är nu **Av Erik Jersenius**
38 Vi måste tro på Sverige **Av Johan Tralau**
40 Liv och död den 14 juni 2040 **Av Mats Bergstrand**
42 Så ända in i Norden **Av Nicklas Berild Lundblad**
44 Vi prövar att tro på Gud **Av Joel Halldorf**
46 Små, små förhoppningar **Av Karin Stensdotter**
48 Generation segregation **Av Katarina Barrling**
50 Vi närmar oss slutet **Av Torbjörn Elensky**
52 Sexton år att ta igen **Av Nina Solomin**

54 INTERVJU

Charlotta E Lindell samtalar med Edmund de Waal.

”

Om jag började dyka upp regelbundet, och tog med mig ett par polare, så skulle dambastun så småningom förvandlas till en herrbastu. Det finns inga skäl att dra in Sigmund Freud i sammanhanget.

Erik W Larsson, sid 104

58 TRADITION

Torsten Rönnerstrand om Lars Norén.

62 CIVILISATION

- Litteratur* Henrik Nilsson om Baskien 62
Medicin Madina Refoi om kultursjukdomar 64
Historia Nils Ekedahl läser Nikolaj Nikulin 66
Film Per Lindblad tittar på *Den tredje mannen* 68
Idéhistoria Ingmar Oldberg om firandet av Immanuel Kant 70
Kulturrådet Bengt Ohlsson ser publiken applådera sig själv 71
I korthet Charlotta E Lindell tittar på Hans Holbein d y 71

72 SVENSKA FACKBÖCKER 2024

Recensioner av vårens facklitteratur.

88 RECENSIONER

- Ulla Gudmundson tänker i tragiska termer 89
Anders Mathlein drar in din skärmtid 94
Jojje Olsson söker ett friare Kina 97
Helena Granström medvetandegör medvetandet 100
Erik W Larsson tvekar vid dambastun 103
Peter Luthersson sätter fantasin i rörelse 105
Karin Stensdotter vill avskräcka de illvilliga 109
Carl Rudbeck återser en återupståndens Hegel 111

114 MELLANRADERNA

Katarina Barrling reagerar inför banaliseringen av ord och handlingar.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Katarina Barrling,

Louise Belfrage, Adam Cwejman,

Anna Victoria Hallberg & Erik Jersenius

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Bildredaktörer och layout:

Petter Carnhagen och Vendela Nylund

Ansvarig utgivare: PJ Anders Linder

Nästa nummer: 9 september 2024

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.

Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.

111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Niklas Eriksson

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträttteckningar: Johan Patricny

Villkor & personuppgifter: axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 799 kr

Kundtjänst: 08-799 63 31

e-post: axess@flowyinfo.se

Typsnitt: Freight (Display,

Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck:

Printpool/Mukusala

David Andersson
Författare och redaktör i *Axess*

Katarina Barrling
Docent i statskunskap vid
Uppsala universitet

Per Bauhn
Professor emeritus i praktisk
filosofi vid Linnéuniversitetet

Mats Bergstrand
Director på Kreab

Nicklas Berild Lundblad
Fil dr i informatik

Susanna Birgersson
Fri skribent

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Nils Ekedahl
Docent i retorik, prorektor
för Södertörns högskola

Torbjörn Elensky
Författare

Helena Granström
Författare, fil mag i teoretisk
fysik och fil lic i matematik

Ulla Gudmundson
Diplomat och skribent

Anna Victoria Hallberg
Fil dr i litteraturvetenskap

Joel Halldorf
Docent i kyrkohistoria
vid Uppsala universitet
och lärare vid Teologiska
högskolan i Stockholm

Björn Jerdén
Chef över Nationellt
kunskapscentrum om Kina
vid Utrikespolitiska institutet

Erik Jersenius
Kulturjournalist

Fredrik Johansson
Senior director på
Hallvarsson & Halvarsson

Anders Johnson
Skriftställare och
näringslivshistoriker

Erik W Larsson
Läkare och frilansskribent

Olle Lidbom
Kommunikationschef vid
Norstedts bokförlag

Per Lindblad
Journalist

Charlotta E Lindell
Journalist

Peter Luthersson
Fil dr i litteraturvetenskap

Anders Mathlein
Författare och frilansskribent

Cecilia Nikpay
Journalist i *Affärsvärlden*

Henrik Nilsson
Författare och essäist

Svante Nordin
Professor emeritus i idé-
och lärdoms historia

Katarina O'Nils Franke
Redaktionssekreterare i *Axess*

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Patrik Oksanen
Journalist, skribent och senior
fellow på tankesmedjan Frivärld

Ingmar Oldberg
Tidigare Rysslandsforskare
på FOI och Utrikespolitiska
institutet

Tommy Olofsson
Författare och professor
emeritus i kreativt skrivande

Jojje Olsson
Författare och frilansskribent

Madina Refoi
Läkare

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Påhl Ruin
Journalist

Torsten Rönnerstrand
Docent i litteraturvetenskap

Kim Salomon
Professor emeritus i historia

Blanche Sande
Reporter i *Fokus*

Fredrik Sixtensson
Fil dr i grekiska, postdoktoral
forskare vid Handelshögskolan
i Stockholm

Jakob Sjövall
Statsvetare och frilansskribent

Nina Solomin
Kulturchef i *Fokus*

Karin Stensdotter
Arkitekt och författare

Nils Johan Tjärnlund
Vetenskapsjournalist
och författare

Johan Tralau
Professor i statskunskap
vid Uppsala universitet

Mats Wiklund
Redaktör i *Axess*

DVi måste lära oss att prioritera

TEMATEXTERNA OM (A)SOCIALA medier och människans liv framför skärmen i *Axess* 4/2024 uppmärksammar två problem. Det ena problemet handlar om den enskilda människan och om huruvida hon är vuxen de medier ny teknik erbjuder henne. Det andra problemet handlar om hur sociala medier påverkar samhälle och familj. De båda problemställningarna hänger samman – människors förmåga att hantera sin teknik på ett förnuftigt sätt avgör om vi ska få ett samhälle upptaget med att vårda omogna emojinarcissisters ömtåliga egon eller ett samhälle där inte bara underhållning utan också konst, kunskap och kritiskt tänkande ingår i de digitala tillgångarna.

För en filosof är det naturligt att närma sig frågan om samspelet mellan människa och digitala medier utifrån den aristoteliska dygdeetiken. Dygder är karaktärs-egenskaper som klokhet, måttfullhet och tapperhet, vilka hjälper oss att ha realistiska framtidsplaner, att stå emot frestelser, och att ta oss igenom motgångar.

Motsatsen till dygder är laster – karaktärsbrister som gör det svårt eller rentav omöjligt att förverkliga mål och skapa ett gott liv. Håkan Boström pekar på hur sociala medier kultiverar just laster: "Vreden och högmodet har fått sällskap av avunden, vällusten, frosseriet och lättjan." Och Håkan Lindgren noterar att "vårt omdöme och vår självkänedom inte har hållit jämna steg med den makt som teknologin har lagt i våra händer".

VESNA PREKOPIC PEKAR på att vi, i förhållande till den tid vi tillbringar på och med sociala medier behöver "återta kontrollen och makten över vårt liv, över vår tid", medan Nicklas Berild Lundblad talar om vikten att stå emot viljesvaghet. Den dygd Prekopic och Lundblad efterlyser, men inte nämner vid namn, är *måttfullhet*.

Måttfullhet handlar om att undvika såväl överdrifter som underdrifter i vår begärstillfredsställelse. Den måttfulla människan skyr frosseri och fylleri, men hon är ingen asket. Det handlar om självkontroll, inte om självspäkning.

Håkan Lindgrens uppmaning "Börja med människan" är därför helt rätt. Det är inte vinets fel om människor blir alkoholister. Och om sociala medier och ett liv framför skärmen gör människor

olyckliga, så är det inte teknikens fel, utan handlingar istället om en brist hos de mänskliga brukarna. Tekniken erbjuder vissa möjligheter, människor väljer hur de vill använda dessa möjligheter.

Men gör vi verkligen val, eller låter vi tekniken välja åt oss? Lundblad noterade viljesvaghetens problem. Prekopic beskriver sociala medier som beroendeframkallande, medan Lindgren jämför vårt förhållande till den digitala tekniken med "en spelberoende pensionär som sitter framför en enarmad bandit i Las Vegas".

VILJESVAGHET ÄR NU inget problem som uppstått med sociala medier. Det var just för att hantera viljesvaghet som de antika filosoferna rekommenderade att vi lär oss en dygd som måttfullhet. Vi ska äga våra begär, inte ägas av dem. Och lärandet måste börja tidigt. Cecilia Nikpay är inne på

detta när hon påpekar att föräldrar måste ta ansvar för sina barns utveckling också genom att säga nej – barnets vilja att vara med sin mobiltelefon istället för med resten av familjen eller istället för att hjälpa till i hemmet kan inte överordnas allt annat. Att få ett nej är ibland väl så viktigt för ens utveckling som att bli villkorslöst bekräftad. Hur paradoxalt det än kan låta, så handlar ett nej också om en viktig aspekt av frihet: Att *välja är att avstå*.

Frihet handlar om att välja, men ett val innebär alltid att man väljer ett alternativ och avstår från alla andra – åtminstone för stunden. Och

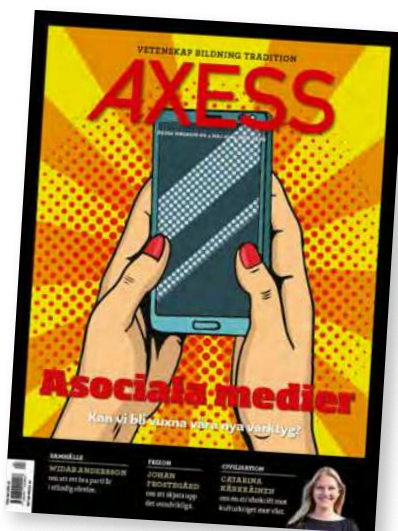
eftersom vi lever i en värld där vi vanligen har fler önskemål än vad som går att realistiskt förverkliga, så måste vi lära oss att prioritera.

ATT LÄRA SIG frihet inbegriper alltså att lära sig vad som är viktigt i ett mänskligt liv. Måttfullhet är att prioritera efter vikt. Och till det viktiga hör knappast att ägna sin tid åt att uttrycka sitt gillande av andra människors bilder på sina tatueringar och paraplydrinks på sociala medier.

Samtidigt erbjuder internetvärlden veritabla guldgruvor för den som vill lära sig något nytt om människan och världen. Här finns smakfulla och pedagogiska digitala tidskrifter som beskriver och analyserar konst, kultur och samtidsfrågor, ibland tillgängliga helt gratis.

Måttfullhet handlar alltså inte om att vända det digitala livet ryggen, men väl om att sätta in det i ett större sammanhang, där kvalitet och inte bara antalet följare och gillanden räknas, och där vi försöker höja oss över infantilisering och självupptagenhet.

Per Bauhn

Axess nr 4/2024.

Public services moraliska haveri

I många år gjorde jag direktsända "Tankar för dagen" i Sveriges Radios P1. Jag började med uppdraget redan på den tiden då det fick heta andakt. Det var tider det. Ända fram till för några år sedan sändes denna existentiella och andliga tankepaus mitt i nyhetsflödet klockan 06.50. Jag tror det var viktigt att den låg där, att tempot avstannade och en reflektion över vad det är att vara människa tog vid. Fyra minuter och trettio sekunder, med avslutningsmusik, är en lång tid i etern. Man hinner få en del sagt.

I avtalet med radion ingick även att kallas in vid särskilt dramatiska och allvarliga händelser i nationen eller i världen. Ett

starkt minne är när min producent ringde en hösteftermiddag och berättade att det "hänt något med ett flygplan i New York", men att de ännu inte visste vad. Han ombad mig att vara beredd att komma in och direktsända. Det var den 11 september 2001 och världen blev aldrig sig lik.

TVÅ ÅR SENARE tillbringade jag nästan ett dygn i Radiohuset i Stockholm. Utrikesminister Anna Lindh hade mördats och det behövdes såväl en text att sända som att ha samtal med förstämnda, chockade och förtvivlade journalister. Terrorattentat, som de på Utøya, i Köpenhamn och Paris, krig och andra skakande händel-

Räta på ryggarna

12 Varför ligger Japan i botten på jämställdhetsligan?

Hot, misstro och konflikter

16 Spänningarna mellan Japan och Kina ökar.

I algoritmernas våld

18 TikTok har vant mediekonsumenterna att slippa välja.

Högtflygande ideal

20 I USA har längtan efter ett Utopia alltid varit en del av den amerikanska drömmen.

I korthet

22 Vykort från Longyearbyen. I stundens hetta.

Samtiden

23 Fredrik Johansson dricker mer och bättre vin.

Inga ursäkter

TIDSANDAN, DET VAR JU VI. Så har jag tänkt gång på gång det senaste året, när jag hört hur socialdemokrater försökt trassla sig ur sina tidigare ståndpunkter om migration, för att få börja om med en ny, fräsch trovärdighet. "Det var tidsandan som gjorde att vi uttryckte oss som vi gjorde, att vi fördömde alla som ifrågasatte den ständigt ökande invandringen från länder och kulturer långt borta. Man kunde inte göra något annat. Det var tidsandan." Och ja, det var det sannerligen.

Men den tidsandan – det var ju vi.

Det fanns ett fruktansvärt effektivt luftförsvar som identifierade och sköt ner vartenda litet försök att problematisera omfattningen av invandringen. Visst kunde man i någon mån diskutera hederskulturen, åtminstone lite försiktigt, och minns ni den där artikelserien av Maciej Zaremba, som klädde av integrations-

industrin in på bara skinnet, den nakna dumheten fullständigt exponerad? Visst. Men de politiker som ville göra något åt segregationen, islamismen, hederskulturen, bidragsfusket, arbetslivskriminaliteten, skuggsamhället, den etniskt präglade brottsligheten, fusket med uppehållstillstånd – de fick alla uppleva hur förslagen sköts sönder i luften.

JAG VET PRECIS hur det gick till för jag var en del av luftförsvaret under åren runt 2010. Till exempel såhär: En liten grupp moderater skrev en debattartikel om problemet med att svenska pass såldes och användes för människosmuggling. Jag skrev genast en mångordig ledare som inte direkt förnekade att problemet existerade, men pekade ut de moderata artikelförfattarna som problemet: de hade ju *misstänkliggjort* invandrare.

ser, som mordet på journalisten Nils Horner, har jag reflekterat över i etern under många, många år. Jag har talat om mörkret och om hur vi ska kunna finna ljus och hopp igen när det känns omöjligt och då vi ställs inför mänsklig ondska och lidande. På det finns enbart ett perspektiv och det är offrens och offrens anhöriga.

Några dagar efter Hamas terrorattentat mot judiska civila i Israel – då hundratals ungdomar bokstavligen slaktades – sände P1 en ”Tankar för dagen” på temat ungdomar som förlorar sin tro på livet. Hur mörk tillvaron kan te sig för en ung människa som tappat hoppet och inte ser något ljus. Men, det är inte de slaktade, våldtagna och bortförda judiska ungdomarna det handlar om, utan om ungdomarna i Gaza. Lyssnarna uppmanas av prästkollegan till förståelse för terrorn. Att förstå är inte att acceptera, får vi veta. Det underliggande budskapet är att det är Israels och judarnas eget fel att illdåden skett. Det är judarna som får Gazas ungdomar att förlora hoppet och därmed judarna som skapar Hamas maktbas och därför bär det yttersta ansvaret för att terrorn skedde. En liten brasklapp på några rader slängs in om massakern, för att säga att den inte ursäktas eller förringas. Men, det är precis denna förkastliga syn som Sveriges Radio sände ut: att terror mot judar kan ursäktas och tolereras.

NU FÅR PRÄSTKOLLEGER givetvis hålla sig med vilka politiska åsikter de vill och får själva ta ansvar för sin moraliska kompass och okänslighet. Men, det här sändes i public service. Programmet är ett etiskt haveri för våra statsfinansierade medier. Om nu någon sänder in ett manus några

Om nu någon sänder in ett manus några dagar efter en terrorattack och vill föra förövarnas talan, måste det finnas kontrollstationer. Som en producent.

dagar efter en terrorattack och vill föra förövarnas talan, måste det finnas kontrollstationer. Som en producent.

Förutom att denna ”Tankar för dagen” är en moralisk katastrof, så har den sannolikt även antisemitiska inslag. Judar mäts inte med samma måttstock som andra människor. Det skulle vara fullständigt otänkbart att visa förståelse för terror gentemot något annat folk. Lika orimligt skulle det vara att osynliggöra offren för ett

terrordåd om det drabbat andra än judar. Tanken att judarna har sig själva att skylla för de brott som begås mot dem, bär även den antisemitiska stråk.

HÄNDELSEN AVSLÖJAR public services partiskhet, men den kände många av oss till redan. Vad värre är att det kan släppas igenom ett program med antisemitiska undertoner och ingen ryggmärgsreflex rycker till hos de sändningsansvariga. Den reflexen finns uppenbarligen inte och det är obehagligt. Sändningen ligger i skrivande stund fortfarande kvar på Sveriges Radios hemsida. Haveri, är ordet. ✨

Av Annika Borg

Terrorforskaren Magnus Ranstorp larmade i en rapport om islamismen i svenska moskéer: man var totalt ointresserad av om han hade rätt eller inte, och hittade istället (eller hittade på, jag minns inte riktigt) ett metodfel, och förordade därför att rapporten skulle förpassas till papperskorgen.

Lite senare på en lite större tidning höll man på att upplösas i sina minsta beståndsdelar av att dåvarande migrationsministern, Tobias Billström, gjorde en liten ansats att tala klarspråk om hur skuggsamhället var beskaffat. Det var fruktansvärt oanständigt att påtala hur infrastrukturen såg ut. Och återigen, intresset för hur det stod till med skuggsamhället var obefintligt.

DÅVARANDE S-LEDAREN deltog i luftvärnet, via SVT:

”Det är häpnadsväckande att man gör ett sådant uttalande där man anspelar på att folk med olika hudfärg, hårfärg eller ögonfärg har olika utgångspunkter för sitt handlande. Det tycker jag är mycket, mycket flagrant.”

Billström tvingades be om ursäkt men

Billström hade ju också sagt det där om volymer. Och det skulle han inte ha gjort.

Löfven tyckte inte att det räckte. Man kunde inte hålla på och släta över i all oändlighet. Billström hade ju också sagt det där om volymer. Och det skulle han inte ha gjort. Vad *menade* han? Som om det var helt omöjligt att förstå – eller så förgräppligt att det inte gick att ta in. Fredrik Reinfeldt själv tog avstånd från sitt statsråd när drevet gick som hetast.

DET FANNS RÖSTER som inte deltog i skådespelet, enskilda opinionsbildare som envetet påtalade konsekvenserna av invandringen, till och med en som på egen hand kartlade stora delar av den svenska islamismen på sin privata blogg. Men de hörde till undantagen. Och nästan ingen enda sa någonsin det fullkomligt uppenbara: att omfattningen av invandringen höll på att skapa problem som vi inte skulle kunna lösa. Jo, Sverigedemokraterna sa det. Och därför fick ingen annan säga det.

Vi är många som bär ansvar för den

besynnerliga, antiintellektuella atmosfär som rådde i Sverige under det tidiga 10-talet. Och vi kan inte ursäktas oss med ”tidsandan” – när vi själva var med och skapade den. Socialdemokraternas krumbukter är den ynkligaste ansvarsflykt jag någonsin har sett. ✨

Av Susanna Birgersson

A woman in a traditional Japanese kimono and elaborate hair ornaments, looking down. The kimono is pink with floral patterns. Her hair is styled in a high bun with various ornaments, including a red and white striped one and a floral one. She is holding a small object in her hands.

JAPAN

Dags att räta på ryggen

Varför ligger ett av världens rikaste och mest välutvecklade länder i botten på jämställdhetsligan? Frågan har blivit akut i Japan, som alltjämt brottas med svag tillväxt, låga födelsetal och ökad brist på arbetskraft, skriver **Påhl Ruin**. >>

Dags att räta på ryggen

UPPMANINGEN FRÅN EN rådgivare till Bill Clinton i presidentvalsrörelsen 1992 har blivit legendarisk: "It's the economy, stupid."

Japans ledare av idag skulle mycket väl kunna travestera honom: "It's the gender equality, stupid." Många av landets problem idag går nämligen att härleda till den usla jämställdheten.

När man talar om Japans utmaningar talar man ofta om dess snabbt åldrande befolkning, att där finns för få i arbetsför ålder som betalar skatt – och för få som kan jobba inom äldreomsorgen och sjukvården. Men problemen med denna omvända ålderspyramid hade inte behövt vara så stora om fler i arbetsför ålder också hade arbetat. Viss ökad invandring har hjälpt, men täcker inte på långt när behoven. Nyckelfrågan är hur man får fler kvinnor att jobba heltid. Och att få fler att jobba utan långa avbrott för att ta hand om barn och åldrande föräldrar och svärföräldrar.

Att skapa förutsättningar för att även kvinnor ska kunna göra yrkeskarriär handlar alltså inte bara om den enskilda kvinnans mänskliga rättigheter, det handlar om framtiden för Japan som ett välfungerande samhälle. Om fler kvinnor anser att de kan kombinera yrkeskarriär med familjeliv får det nämligen ytterligare en effekt som är fullkomligt avgörande för landets framtid: högre födelsetal. Japans befolk-

Små utsikter till karriär.

FOTO: YOSHIKAZU TSUNO/GETTY IMAGES

Bristvara: förskolepersonal.

FOTO: CHON KIT LEONG/ALAMY

ning har minskat i många år nu och takten i minskningen bara ökar – på senare tid med cirka 800 000 invånare per år. Färre föds samtidigt som de äldre lever allt längre. För japaner blir gamla, riktigt gamla. Kejsaren har för länge sedan slutat uppmärksamma alla 100-åringar eftersom de blivit så många.

IDAG HAR POLLETEN trillat ner hos många av maktens män, den första premiärministern som verkligen förstod var Shinzo Abe. Han styrde landet i åtta år fram till 2020 (och mördades 2022). I hans "abonomics" fanns också denna insikt, att allt måste göras för att få fler kvinnor ut på arbetsmarknaden. Han kallade det för sin "Women Who Shine"-politik och propagerade inte bara för den hemma i Japan utan höll också anföranden om den på Wall Street inför finanskretsarna i City of London; oroliga internationella investerare behövde få veta att Japans regering prioriterade frågan.

Det har blivit lite bättre, vi återkommer till det, men faktum är att landet ligger på plats 125 av 146 undersökta länder i fjolårets rankning av jämställdheten från World Economic Forum. Och det går åt fel håll: året dessförinnan låg man på plats 116. Att landet tappar placeringar beror inte på att det blivit *sämre*, men att andra länder snabbare blir bättre. Den viktigaste förklaringen till den låga placeringen är en extremt låg andel kvinnor i ledande ställ-

ning såväl i näringslivet och förvaltningen som i politiken. Med 10 procent kvinnor i parlamentet hamnar Japan efter Saudiarabien och Kuwait.

MÖNSTRET ÄR TYDLIGT: ju modernare och rikare ett land är, desto högre kommer man i rankningen. Så den fundamenta-

Statistiken är slående: I rika länder i väst står mamman för ungefär dubbelt så mycket obetalt hemarbete som pappan – i Japan sex gånger så mycket.

la frågan är: Varför hamnar Japan fortfarande så lågt? Ämnet har intresserat mig ända sedan jag bodde i Tokyo under några år kring sekelskiftet. På den tiden, 2001, inrättade regeringen en jämställdhetsbyrå, ett första stapplande steg för att lyfta frågan. Dess första chef var Mariko Bando, redan då legendarisk i kampen för ökad jämställdhet efter att 1969 blivit den första kvinnan på en karriärpost inom reger-

ingskansliet. 2004 skrev hon *Vägen mot ett jämställt samhälle*. 20 år senare träffar jag henne på Showa Women's University i Tokyo där ett körsbärsträd ännu blommar framför entrén till universitetsledningens byggnad.

2007 blev hon universitetets första kvinnliga rektor, idag har 78-åringen en rådgivande roll där. Hon suckar tungt inför frågan om Japans låga placering på rankingen:

– Jag känner mig skyldig inför den unga generationen kvinnor i Japan. Varför har vi inte lyckats bättre? Varför? Vi har fått många lagar på plats, lagar mot våld i nära relationer och lagar mot diskriminering. Men lagar är en sak – det verkliga livet något annat.

DET FINNS INGEN enkel förklaring till att det gått så trögt, men hon återkommer flera gånger till den starka föreställningen – även bland kvinnor själva – att det är kvinnor som passar bäst för att ta hand om hem och barn. Statistiken är slående: I rika länder i väst står mamman för ungefär dubbelt så mycket obetalt hemarbete som pappan – i Japan sex gånger så mycket.

– Jag har talat med många kvinnor som inte litar på att deras män klarar det, oroliga för att deras barn kommer att få sämre förutsättningar i livet om de inte är hemma mycket.

När vår egen familj bodde i Tokyo var jag den som tog ett större ansvar än min fru för vår son, något som fascinerade japanerna så till den grad att de gjorde ett inlägg om mig på nationell tv. Efteråt lade experterna sina pannor i djupa veck och frågade sig om inte vår son kunde ta skada av att ”pappan utför mammans uppgifter”. Jag berättar historien för Mariko Bando och andra experter under mina dagar i Tokyo

25 år senare. De menar att fler idag skulle le urskuldande åt experternas oro, men att det fortfarande finns många som i stora stycken skulle hålla med.

– Japan är ett extremt konservativt samhälle. Premiärminister Abe kunde tala sig varm för kvinnors rättigheter, men en minister i hans regering kom en gång fram till mig och sa: ”Jag gillar inte jämställdhet, den förstör våra traditionella värderingar.”

VIDARE FINNS EN seglivad bild av ledarskap i Japan: att en ledare ska vara en man, att rollen inte passar kvinnor.

– Vi märker det på universiteten, kvinnor väljer oftast mjuka ämnen att studera, som humaniora och vård, ämnen som inte lika ofta leder till ledande positioner i näringslivet eller i förvaltningen.

Många av de kvinnliga entreprenörerna har bott utomlands och marinerats i andra värderingar än de japanska.

Att det dröjde ända till 2007 för ett universitet med enbart kvinnliga studenter att också få en kvinnlig rektor – det är ju ett tecken så gott som något. Men behövs verkligen universitet för enbart kvinnliga studenter 2024?

– Ja, tyvärr. Här kan vi få dem att inse att de är lika mycket värda på arbetsmarknaden. På blandade universitet finns fortfarande många manliga studenter som ser ner på kvinnor, bedömer dem enbart efter utseende, berättar för dem att traditionella könsroller är viktiga.

Men allt är inte nattsvart. Hon berättar om sin observation på universitetsområ-

Mammarollen: alltså konservativ.

FOTO: OSCAR WONG/GETTY IMAGES

det som ger en indikation på att landet tar små steg i rätt riktning:

– Vi har en förskola här. När jag började var det kanske 20 procent av barnen som lämnades av sina pappor på morgonen,

idag är det nog 80 procent!

VI TALAR INTE om några jättekliv (hämtningarna står fortfarande mammorna för). Men faktum är att pappor tar ut lite mer föräldraledighet än tidigare, även om det i många fall bara handlar om några veckor.

Ambitionen att få ut fler kvinnor på arbetsmarknaden har också gett vissa resultat. Tidigare brukade man säga att grafen över japanska kvinnors yrkesliv liknade bokstaven M: Efter slutförd utbildning sköt pilen uppåt, för att sedan skjuta nedåt några år då barnen är små, för att sedan gå upp igen – och sedan nedåt på nytt när de återvänder till hemmet för att ta hand om föräldrar och svärföräldrar.

M:et är inte lika tydligt idag, fler kvinnor jobbar fler år – men fortfarande arbetar många deltid med små utsikter till karriär. Ofta är detta självvalt, inte minst på grund av den ålderdomliga sambeskattningen: tjänar kvinnan under en viss nivå slipper makarna skatt – går hon över nivån drabbas paret av en kraftig skattehöjning. Det kontraproduktiva i denna modell är uppenbart och politikerna är på gång att ändra den, men möts av motstånd – inte minst från arbetande kvinnor själva som trivs bra med att jobba lite mindre och slippa skatt.

ATT M:ET I GRAFEN plattats ut beror på att fler familjer behöver två inkomster – och att det blivit möjligt för bägge att arbeta tack vare en kraftig utbyggnad av förskolan. På vissa håll finns alltså en brist, vilket har lett till att arbetsgivarna själva >>

Allt äldre och allt fler.

FOTO: YOSHIKAZU TSUNO/GETTY IMAGES

i allt högre grad inrättat egna förskolor. Jag besökte en sådan förskola som ligger insprängd bland laboratorierna hos kemianalys-företaget MST i Setagaya i sydvästra Tokyo. Sedan 2018 kan anställda ha sina barn där under hela arbetsdagen. Detta har – tillsammans med erbjudandet att kunna arbeta deltid fram till att barnet är 12 – starkt bidragit till att 60 procent av företagets 400 ingenjörer är kvinnor. MST gör detta också av nödtvång: det är tuff konkurrens om den bästa arbetskraften.

Jag pratade med ingenjören Yasushi Seki vars fru också arbetar på företaget:

– Här finns inga daghem på rimligt avstånd, säger han medan vi visas runt i de superfräscha dagislokalerna där en handfull barn leker med klossar kring ett bord. Hade inte företaget erbjudit detta skulle min fru behövt vara hemma med vår son i flera år.

DE GYNNSAMMA villkoren för kvinnor på MST lyser med sin frånvaro på andra japanska arbetsplatser. Det har fått ett växande antal kvinnor att starta eget. Jag diskuterade fenomenet med Jesper Edman, som bott många år i Japan och idag är professor i företagsorganisation vid Waseda-universitetet:

– Som entreprenörer slipper de alla japanska gubbar med förutfattade meningar om könsroller!

Att inte fler kvinnor tar sig fram inom traditionella företag beror emellertid inte bara på gubbarna. Jesper ger ett bra exempel:

– En väninna till min fru, som var på väg att få ett välbetalt jobb, berättade att hon tackat nej. Varför? ”För att mina svärföräldrar oroar sig för att vi skulle behöva flytta utomlands med mitt jobb.”

JAPAN HADE LÄNGE relativt få uppstartsbolag, men på senare år har de blivit många fler. De flesta startas förvisso av män, men cirka 10 procent av kvinnor – att jämföra med den ynka procent av företagen på Tokyobörsen som har kvinnor på vd-posten. Många av de kvinnliga entreprenörerna har bott utomlands och marinerats i andra värderingar än de japanska. Jag träffade Erika Iwai som driver företaget Sollective, vars affärsidé är att matcha frilansar med arbetsgivare. Hon jobbade tidigare på ett japanskt företag, men tröttnade. Nu deltar hon ofta i panelsamtal där hon peppar andra kvinnliga företagare:

– Jag får ofta höra att de vill balansera jobbet med att sköta ett perfekt hem. Helt fel! Det måste få vara både ostädad och kaotiskt där hemma. ✨

ÖSTASIEN

Hot, misstro och konflikter

Förhållandet mellan Kina och Japan har förvärrats. Utvecklingen banade väg för dagens allt sämre relationer mellan väst och Kina, skriver **Björn Jerdén**.

EFTER ATT JAPAN och Folkrepubliken Kina normaliserade sina diplomatiska relationer 1972 var länderna på god fot under flera decennier. Under inledningen av Kinas ekonomiska reformperiod var Japan en central källa för investeringar i Kinas industri medan Kina var en viktig och växande marknad och produktionsbas för japanska företag. Ideologiska skillnader med det kommunistiska Kina orsakade ibland problem men var mindre påtagliga för Japan jämfört med andra demokratier. Generellt visade sig japanska ledare vara mindre benägna att kritisera Kina gällande mänskliga rättigheter. Till exempel spelade Japan en viktig roll i att de avancerade industriländerna snabbt återupprättade normala relationer med Peking efter att regimen slagit ner demokratiörelsen 1989.

Under de senaste dryga 20 åren har relationerna präglats mer av oro, misstro och konflikt. Här finns intressanta paralleller till västvärlden. Våra relationer med Kina har också försämrats, men detta skedde 10–15 år senare än i Japan. I vår del av världen borde vi nog ha dragit fler lärdomar av Kinas beteende gentemot Japan och hur dynamiken mellan länderna förändrades efter sekelskiftet. På sätt och vis kan man säga att utvecklingen mellan Japan och Kina blev en förutsägelse om den försämring som relationerna mellan väst och Kina senare genomgick.

Japanska styrkor intar Nanking 1937.

FOTO: GETTY IMAGES

I USA och Europa förväntade sig många att deras omfattande ekonomiska utbyte med Kina skulle skydda de goda politiska relationerna. Mellan Japan och Kina försämrades dock det politiska förhållandet trots att det ekonomiska utbytet fortsatte att utvecklas positivt.

PÅ MÅNGA SÄTT lider båda Japan och Kina av spänningarna i relationen. För Japan innebär det att säkerhetshotet ökar – från en växande militärmakt som är och kommer att förbli dess grannland. För Kina betyder det att Japan stärker sitt militära samarbete med USA, vilket i sin tur stärker USA:s roll i Östasien. För att förstå den försämrade relationen mellan Japan och Kina kan vi lyfta tre viktiga aspekter: minnet av

På många sätt lider båda Japan och Kina av spänningarna i relationen.

Japans historiska brott mot Kina, dispyter om äganderätt till havsområden och den geopolitiska dynamiken med USA.

Från slutet av 1800-talet till augusti 1945, under andra världskrigets slutske, utsatte det japanska imperiet Kina och dess befolkning för aggression, ockupation, massdöd och omfattande grymhet. Detta utgör grunden för vad som ofta kallas historiefrågan i förhållandet mellan Japan och Kina. Den sträcker sig bortom enbart vad som faktiskt skedde, och handlar om minnet av händelserna och hur de politiseras. Historiefrågan har därmed blivit en central del av olika politiska rörelser i de båda länderna.

TROTS OFFICIELLA ursäkter och uttryck av ånger från Japan fördöms inte imperiets handlingar entydigt inom den dominerande konservativa politiska rörelsen i

Provokation: Kinesiska fartyg på japanskt territorialvatten.

FOTO: GETTY IMAGES

Japan. Vissa intar till och med en tydligt revisionistisk ståndpunkt. Istället för förnekelse eller revisionism har emellertid ett ointresse – eller, som vissa skulle hävda, ett slags passiv förnekelse – för att konfrontera Japans historiska brott varit den förhärskande hållningen. Sammantaget bidrar detta till uppfattningen i Kina och Sydkorea att Japan inte har gjort uppriktiga försök att ta ansvar för sitt förflutna. Händelser som när högt uppsatta politiker besöker Yasukuni-helgedomen i Tokyo, som hedrar dem som stupat i Japans krig, inklusive krigsförbrytare, och förnekanden eller relativiseringar av massakern i Nanjing 1937, leder till kritikstormar.

Den kinesiska regimen propagandas har aktivt närt, uppmuntrat och förstärkt dessa känslor, vilket sträcker sig tillbaka till åtminstone 1990-talets patriotiska utbildningskampanj. Kampanjen initieras som ett svar på massakern på civila i Peking och andra platser i Kina 1989, samt den ideologiska förvirringen och den oklarhet kring kommunistpartiets legitimitet som uppstod till följd av ekonomiska reformer under 1980-talet.

I KINA HAR Japan sedan dess återkommande porträtterats som en historisk fiende, och paralleller har dragits mellan dåtidens japanska handlingar och nuvarande japanska politik. Från början av 2000-talet fram till runt 2018 hade Kina goda relationer med USA och man drog sig för att framhäva USA som en primär motståndare. Japan kom därför in lägligt. Utöver att underblåsa nationalism och därigenom stärka sin egen legitimitet använder den kinesiska regimen också historieförfrågan som ett påtryckningsmedel för att försvaga Japans position i olika tvistefrågor, inklusive dispyter om territorium. Genom att betona historiska övergrepp söker Kina

För Japan innebär det att säkerhetshotet ökar – från en växande militärmakt som är och kommer att förbli dess grannland.

förstärka sitt moraliska övertag och underminera Japans ståndpunkt i dessa tvister.

Japan och Kina förenas av det östkinesiska havet, men detta hav har också varit källan till tvister om territorium mellan länderna. Tvisterna fokuserar främst på två frågor: Var ska gränsen i havet dras och vem har rätt till ägandet av ett par små, klippiga öar?

Gränsfrågan handlar specifikt om de överlappande anspråken kring gränsen för exklusiva ekonomiska zoner som innebär suveräna rättigheter att utnyttja naturtillgångar. Andra stater har alltså inte rätt att utnyttja dessa tillgångar utan tillstånd från den aktuella staten. I de berörda område-

förespråkar däremot en avgränsande linje som sträcker sig avsevärt längre västerut. Om Japans zon räcker så långt skulle det innebära att landet får tillgång till en del av de gasfält som har upptäckts under havsbotten.

DEN ANDRA FRÅGAN rör de obebodda öarna som japanerna kallar Senkaku och kineserna Diaoyu. De kontrolleras av Japan men Kina menar att de tillhörde Qing-dynastin, och gör därmed anspråk på dem. Under det första kinesisk-japanska kriget år 1895 inlemrades öarna av Japan med argumentet att de var ett ingenmansland. Sedan dess har Japan kontrollerat öarna, med undantag för perioden under den amerikanska ockupationen av provinsen Okinawa mellan 1945 och 1972.

Kina har stadigt ökat sin maritima närvaro runt öarna som ett sätt att utmana Japans suveränitet. År 2010 ledde fångslandet av en kinesisk sjökapten i området till en diplomatisk kris mellan länderna. En ny kris uppstod två år senare när ägandeskapet av öarna övergick från en japansk privatperson till statligt ägo. Sedan Barack Obamas tid som president har USA fastställt att öarna omfattas av säkerhetsavtalet mellan länderna, där USA förbinder sig att försvara Japan mot angrepp från tredje part.

Försämringen av relationerna mellan Japan och Kina bör inte ses isolerat, utan snarare i ljuset av den strategiska triangeln mellan de två länderna och USA. Numera betraktar både Japan och USA Kina som det största hotet mot den egna

Yasukunihelgedomen i Tokyo: politiska besök leder till kritikstormar.

FOTO: YOSHIKAZU TSUNO/GETTY IMAGES

na i Östkinesiska havet råkar det också finnas naturtillgångar – bland annat naturgas. Kina hävdar att dess ekonomiska zon sträcker sig till slutet av landets kontinentalsockel, i stort sett nästan fram till Okinawa och de andra Ryukyu-öarna. Japan

säkerheten. Detta ger dem goda skäl att värna den militära allians som inleddes 1952 och ger Japan en avskräckande effekt mot Kina: Japan är centralt för USA:s position i den indopacifiska regionen – världens ekonomiska centrum – och därmed för den globala maktbalansen mellan USA och Kina. Amerikanska militärbaser i Japan skulle dessutom vara avgörande vid en eventuell konflikt med Kina över Taiwan.

Japan befinner sig i en liknande situation som vi i Europa, där vi måste förhålla oss till att vår allianspartner USA ser motverkan av hotet från Kina som allt-

Drillade i patriotism.

FOTO: GETTY IMAGES

mer central i sin utrikespolitiska strategi. På ett sätt befinner sig Japan i en farligare position, då de geografiskt befinner sig mitt i hetluften för denna rivalitet. Men å andra sidan har Japan en bättre förhandlingsposition gentemot USA än vi i Europa, eftersom man befinner sig i den region som USA är mest intresserat av.

JAPANS STARKARE förhandlingsposition innebär exempelvis att man har en teoretisk möjlighet att försöka förbättra relationen med Peking. Men det skulle också potentiellt kunna innebära något mer oroande för Europas del: att USA har överseende med japanska försök att förbättra relationen med Ryssland. Sådana närmanden mot Moskva gjordes faktiskt av Tokyo under åren efter annekteringen av Krim 2014, men de avstannade tvärt efter den fullskaliga invasionen av Ukraina 2022.

Kina, å sin sida, uppfattar USA som det största hotet mot sin ambition att bli en supermakt och som ett hinder för att inlemma Taiwan i Folkrepubliken. Japan ses på egen hand som ett mindre hot. Detta betyder att Kina har klara incitament att förbättra relationen med Japan, för att undvika att USA utnyttjar alliansen för att skada Kinas intressen. Att man inte lyckats med detta, utan tvärtom bidragit till att Japan närmat sig USA ytterligare, kan därmed ses som ett av Kinas större strategiska misslyckanden under de senaste decennierna. ✨

TIKTOK

I algoritmernas våld

Tiktoks algoritmer har vant mediekonsumenterna vid att slippa leta och slippa välja. Youtube, Spotify och tv-bolag som Netflix har redan börjat anpassa sig, skriver **Olle Lidbom**.

I DEN LILLA STADEN Butja utanför Kiev hade de ryska trupperna just dragit sig tillbaka. De lämnade efter sig massgravar, tortyrkammare och hundratals avrättade civila Butjabor. Omvärlden reagerade med fasa, fördömandena var starka. Ryssland ryckte på axlarna och hävdade att massakern utförts av ukrainsk trupp efter att deras styrkor lämnat Butja. Det var ett löjväckande försvar, och kunde snart avfärdas som bluff. Grävande journalister började tråla efter information. Snart hittade de videoklipp som laddats upp på appen Tiktok och visade avrättade

*I realtid försöker
Tiktoks algoritm
klura ut nästa klipp
som kan få användaren
att stanna
ännu en stund.*

människor, förödelse och nedmejade cyklar. Alla klipp var uppladdade långt innan staden befriades av Ukraina i april 2022. Tiktok-klippen kunde användas som källmaterial för de journalister som bevakade kriget i Ukraina.

ATT HUNDRATALS miljoner använder Tiktok har visat sig ge journalistiken mer kunskap och material till sitt förfogande. I Rysslands krig mot Ukraina visade sig Tiktok-klipp av ryska ungdomar, som obetänkt filmade militärkonvojer, ge journalister insikter, information och berättelser från invasionens frontlinjer. När Tiktok-kamerorna från enskilda medborgare riktades mot övergreppen inifrån Butja skapades en mer trovärdig bevakning. Det har skapat en ny sorts journalister, som grävgruppen Bellingcat med dess grundare Eliot Higgins i spetsen. De använder Tiktok och andra sociala medier för att skapa ny trovärdig journalistik. De jämför datum, bildanalyserar och platslokaliserar inne-

håll, verifierar och gör en journalistik som skulle vara omöjlig utan Tiktok.

Det är långt från den gängse bilden av Tiktok. Appen grundades i Shanghai under namnet Musically 2014 och fick snabbt många efterapare. En av dessa var kinesiska Douyin som köpte upp Musically 2017. Användare var till en början främst unga människor som laddade upp bilder när de dansade eller mimade till olika låtar. Klippen var korta, de flesta runt 30 sekunder. Med tiden växte antalet användare och med dem blev innehållet allt mer varierat. Sminktips, matlagning, historiska föreläsningar, gitarlektioner, nyhetsinslag, videodagböcker... alla som hade en mobiltelefon kunde lägga upp klipp.

2018 blev Tiktok den mest nedladdade appen i USA och i världen. Det hotade den ordning som rådde i tech-världen: dittills hade bara amerikanskt ägda appar vunnit världsherravälde. Nu var en kinesisk app på väg till toppen.

MÄNGDEN INNEHÅLL PÅ Tiktok ökade i lavinartad fart och för att sortera innehållet utvecklade Tiktok en algoritm, som är en av teknikhistoriens allra mest kompetenta och avancerade. Tiktok samlar tusentals datapunkter om användaren som algoritmen baserar sin sortering på. Datainsamlandet sägs vara det mest omfattande bland sociala medier-appar: Ålder? Kön? Har du ljudet på? Vilka videoklipp tittar du extra länge på? Vilka lajkar

Pressad: Tiktoks vd Shou Zi Chew frågas ut i den amerikanska kongressen.

FOTO: JIM WATSON/GETTY IMAGES

FOTO: LOIC VENANCE / GETTY IMAGES

du? Vem följer du? och så vidare i oändlighet. Läger du upp ett klipp när du sminskar dig finns ditt ansikte, plats och utseende på rummet lagrat i en datahall som TikTok förfogar över.

En av de främsta förklaringarna till Tiktoks framgång är just att man med mängden data och sin algoritm har skapat en app som är mer beroendeframkallande än någon annan. Algoritmen blandar bekant innehåll och testar nytt. I realtid försöker Tiktoks algoritm klura ut nästa klipp som kan få användaren att stanna ännu en stund. TikTok är en av de mest framgångsrika krigarna om vår uppmärksamhet.

KRITIKEN MOT TIKTOK har inte låtit vänta på sig. Först och främst handlar det om att Kina äger Tiktok. Donald Trump och sedan Joe Biden har visat oro för den data som Kina sparar om amerikanska medborgare, och hur de använder den. Oron är stor för att kinesiska intressen styr algoritmen och gör den till ett propagandaverktyg. (Trump har under våren 2024 blivit mindre kritisk, efter att han fått pengar av den amerikanska Tiktok-investeraren Jeff Yass.) Den amerikanska kritiken har fått Tiktok att knoppa av bolaget för att blidka landets politiker. Det hela luktar förstas geopolitik och protektionism: det är obehagligt att yttrandefriheten läggs i händerna på en totalitär enpartistat. Att så många amerikaner och västlänningar matar det kinesiska företaget med värdefull data sticker i ögonen. Dessutom hotar Tiktoks framfart de amerikanska sociala mediejättarna. Trump har efter sitt lappkast börjat använda den retoriken: "Om vi avskaffar Tiktok kommer

Ett förbud låter sig inte införas lättvindigt. Det vore en stor inskränkning i både näringsfrihet och yttrandefrihet.

Facebook och Zuckerschmuck att fördubbla sin verksamhet." Ur ett amerikanskt perspektiv vore det bra med ett Tiktok-förbud: Big tech står för en stor del av den amerikanska tillväxten och ekonomin.

Kritiken handlar även om en moraliserande syn på Tiktoks vanebildande algoritm. Den beskrivs av vissa politiker, framförallt inom EU, som en drog som skapar

ritmen och innehållet påverkar ungas syn på sig själva och samhället. Denna moraliserande kritik har samma syfte som den amerikanska, geopolitiska: att minska Tiktoks inflytande över vår uppmärksamhet och begränsa dess användande av data.

ETT FÖRBUD LÅTER sig inte införas lättvindigt. Det vore en stor inskränkning i både näringsfrihet och yttrandefrihet. Att världens ledande demokratier förbjuder en app som nästan 300 miljoner i USA och Europa varje dag använder för att kommunicera, dela idéer och byta åsikter... det låter som något en totalitär diktatur skulle göra.

Även om Tiktok skulle förbjudas eller begränsas är dess påverkan ändå bestående. Inte minst på journalistik och medieföretag. Den nya medielogik som varit gällande sedan internets genombrott har liknat den gamla: den avsändare som är störst och starkast hörs mest. Makten har legat hos tidningen med stor upplaga och robust kassa, webbsidor med mycket trafik, eller kändisar med många följare på Instagram. Medielogiken har varit hierarkisk.

Tiktok har knäckt den logiken och sorterar på ett helt annat sätt. Det har varit framgångsrikt. Deras algoritm-drivna kurer av innehåll, klipp och journalistik visar att användarna inte är intresserade av hierarkier. Om det finns en bra sortering

>>

Massakern i Butja: Tiktok dokumenterade.

FOTO: CHRIS MCGRATH / GETTY IMAGES

apatiska mediekonsumenter. De flesta av Tiktok-användarna är barn och unga och det finns mycket trovärdig forskning som visar att dopaminbelönande appar som Tiktok på många sätt är skadliga. Den tar tid från skola och läsning och har anklagats för att spä på koncentrationssvårigheter. Det finns en växande debatt kring hur algo-

är de mer intresserade av sig själva och sina egna intressen. Tiktoks algoritm har visat sig mer skicklig än någon annan på att sortera och hitta det perfekta innehållet.

ALGORITMERNÄ KOMMER att få större makt över medieutbudet och vår gemensamma världsbild. I rapporteringen om kriget mellan Israel och Hamas i Gaza syns effekterna. En rapport från University of Washington med namnet "The New Elites of X" visar hur X (tidigare Twitter) – en annan mycket algoritmstyrd app – hur en australisk läkare, en ung man i Libanon och den polska nyhetsgruppen *Visegrád 24* nådde fler med sin rapportering än BBC, CNN och *New York Times*. De har lyckats genomskåda vilket innehåll som algoritmerna belönar och har fått stort genomslag med sin bevakning och sina vinklar. Journalistikens uppdrag, att ta fram det som är sant och relevant har fått en tredje, svårare uppgift: att nå ut genom algoritmerna.

Internetstiftelsen frågar varje år var svenskarna tar del av nyheter om "till exempel politik, klimatfrågor, säkerhetsläget och kriget i Ukraina". Bland de unga som är födda på 2000-talet svarar 28 procent TikTok. Fler bland de unga använder sociala medier som nyhetsälla än som använder tv och tidningar för att ta del av nyheter. Intresset för nyheter är fortsatt stort men de unga förlitar sig inte på redaktörer och redaktioner. De unga mediekonsumenterna letar inte aktivt upp nyheter: de flesta ser bara de nyheter som algoritmen presenterar i deras flöden.

Algoritmerna har vant mediekonsumenterna vid att slippa leta och slippa välja. Det har fått amerikanska och europeiska politiker att efterfråga mer förståelse för hur algoritmerna fungerar. Läkemedelsföretag måste rapportera in hur deras mediciner fungerar, samma transparens efterlyses från TikTok, X och de andra algoritmbaserade nyhetsförmedlarna.

MEN ÄVEN MED ett totalförbud skulle det vara svårt att vända utvecklingen bakåt. Youtube, Spotify och tv-bolag som Netflix har redan insett att de måste anpassa sig. De har följt Tiktoks fotspår. Netflix använder mottot "My Netflix is not your Netflix": algoritmen personanpassar. De andra medieföretagen lär följa efter. Det är en enorm förändring mot den gamla medielogiken där journalistiken skapade en gemensam världsåskådning. TikTok har visat att nästa steg handlar om algoritmen som ger var och en sin egen världsbild. ✨

FOTO: KUMAR SRISKANDAN / ALAMY

USA

Högtflygande ideal

USA grundades på längtan efter ett idealsamhälle. Att skapa ett religiöst eller sekulärt Utopia har alltid varit en del av den amerikanska drömmen, skriver **Anders Johnson.**

DEN 21 MARS 1630 samlades en grupp engelska puritaner i Holyrood Church i Southampton för att lyssna på en predikan av John Winthrop. Han citerade ett stycke ur bergspredikan (Matteus 5:14): "You are the light of the world. A city on a hill cannot be hidden"; ("Ni är världens ljus. Inte kan en stad döljas, som ligger på ett berg.")

Kort därefter avseglade gruppen till Massachusetts Bay-kolonin som hade grundats 1628. Winthrop ville där bygga ett puritanskt idealsamhälle. Han räknade med att det skulle få världens ögon på sig, och fick därför inte misslyckas.

"A city on a hill" har blivit en vanligt uttryck för drömmen om att skapa ett amerikanskt idealsamhälle. Ronald Reagan är en av dem som har använt denna metafor. En del av dessa drömmar har tagit sig uttryck i försök att skapa ett religiöst eller sekulärt Utopia. Ofta var egendoms-gemenskap en grund för dessa samhällen.

Försök att förverkliga sådana drömmar kunde genomföras i de engelska och nederländska kolonierna, där självständiga initiativ uppmuntrades, och där det på sina håll rådde religionsfrihet. I de spanska och franska kolonialväldena tolererades dock ingen annan religion än katolicismen. Dessbättre blev det den brittisk-nederländska traditionen, inte den latinska, som kom att prägla USA.

John Winthrop ledde Massachusetts Bay-kolonin efter stränga puritanska principer. Puritanerna var kongregationalister, vilket innebar att de hävdade de enskilda församlingarnas sammanhållning och självständighet gentemot den världsliga och kyrkliga överheten. Detta gav upphov till en tradition med direktdemokratiska *town meetings* (beslutande medborgarmöten) som än idag hålls i New England.

Puritanerna betonade vikten av god utbildning, och utbildningsväsendet blev

tidigt det mest avancerade i Nordamerika. Här startades också flera tryckerier, bokförlag och tidningar.

Owen försökte grunda ett samhälle på socialistisk och kooperativ grund i Indiana. Han gav dock upp detta försök 1828.

Dessbättre blev det den brittisk-nederländska traditionen, inte den latinska, som kom att prägla USA.

MEN PURITANISMEN innebar också krav på en strängt moralisk livsföring och avhållsamhet från världsliga nöjen. Det hårda teokratiska styre som puritanerna utövade i Massachusetts på 1600-talet gjorde att flera grupper mer eller mindre frivilligt lämnade kolonin. Den första gruppen leddes av pastor Roger Williams som fördrevs från Massachusetts på grund av att han förordade en absolut religionsfrihet och separation mellan stat och kyrka. Tillsammans med tretton anhängare grundade han 1636 kolonin Providence Plantations, vilket 1647 blev en del av den nya kolonin, sedermera delstaten, Rhode Island. Där infördes en strikt åtskillnad mellan stat och kyrka, vilket sedermera blev en grundbult i USA:s konstitution.

KVÄKAREN WILLIAM PENN tilldelades 1681 en koloni som ersättning för den skuld som den brittiska kronan hade till Penns far med samma namn. Karl II bestämde att området skulle heta Province of Pennsylvania för att hedra fadern. Penn jr blev guvernör och byggde upp ett samhälle präglad av religiös tolerans och fredliga relationer mellan alla människor, även med urbefolkningen.

Det religiösa samfundet Harmony Society grundade, under ledning av George Rapp, samhället Harmony norr om Pittsburgh, Pennsylvania 1804. Där skulle egendoms-gemenskap råda. Tio år senare etablerade gruppen ett nytt samhälle, New Harmony, i Indiana. Det övertogs 1825 av den brittiske filantropen Robert Owen. Han hade inspirerats av bland andra Jeremy Bentham, utilitarismens och rättspositivismens upphovsman, till att göra sitt bomullsspinneri utanför Glasgow till ett mönstersamhälle.

Skördetid i Bishop Hill. (Oljemålning från 1875 av Olof Kraus, en medlem i kolonin.)

FOTO: ALAMY

HARMONY SOCIETY återvände till Pennsylvania 1825 där de grundade samhället Economy (nu Ambridge) nära Pittsburgh. Kolonisterna startade fabriker och andra företag samt olika kulturinstitutioner vilket gjorde dem till starka regionala aktörer. Harmony Society upplöstes 1905 då endast tre medlemmar fanns kvar.

Anhängare till den franske utopiska socialisten Charles Fourier grundade 1844 idealsamhället Utopia öster om Cincinnati, Ohio. Efter tre år omorganiserades det till ett kooperativt, marknadssocialistiskt samhälle baserat på labour notes (sedlar som angav en viss tids utfört arbete) som valuta.

Icarianerna var en kolonial rörelse grundad av den franske utopiske socialisten och författaren Étienne Cabet som var inspirerad av Thomas More och Robert Owen. Cabet kan ha varit den första som kallade sin lära för kommunism. Efter att ha grundat kortlivade kolonier i Texas och Illinois etablerade de en koloni nära Corning, Iowa, vilken existerade 1854–98. Detta var USA:s mest långlivade konfessionslösa samhälle baserat på egendoms-gemenskap.

ÅR 1856 ETABLERADE tyska radikalpietister Amana Colonies väster om Cedar Rapids i Iowa. Kolonin bestod av sju samhällen som fram till 1932 byggde på egendoms-gemenskap och självförsörjning.

Det svenska bidraget till den amerikanska utopismen återfanns i Illinois. Här grundades kolonin Bishop Hill 1846 under ledning av Erik Jansson från Biskopskulla i Uppland. Den baserades på egendoms-gemenskap och hade över tusen invånare 1850.

Jansson ansåg sig vara en av Gud utvald profet och grundade erik-jansismen. Hans liv före och efter emigrationen skulle kunna ligga till underlag för en mycket dramatisk tv-serie. Bland annat lät han arrangera tre bokbål på religiös litteratur i Häl-singland 1844, eftersom Bibeln var den enda religiösa urkund han erkände. Han misshandlades av uppretade mobbar och fängslades flera gånger. Jansson rymde vid ett tillfälle under en fängstransport och höll sig undan genom att klä ut sig till kvinna. Han var en despotisk ledare och kunde predika i fem–sex timmar. Han mördades av en tidigare medlem av Bishop Hill-

kolonin 1850. Kolonin upplöstes i början av 1860-talet.

Mormonernas Utah är nog det mesta framgångsrika försöket att etablera ett idealsamhälle i USA. Jesu Kristi Kyrka av Sista Dagars Heliga, vanligen kallad Mormonkyrkan, grundades av Joseph Smith i Palmyra, New York 1830. Samma år utgav han *Book of Mormon* där det sägs att Jesus besökte Amerika efter sin uppståndelse, utvalde tolv lärjungar och organiserade en kyrka.

Smith förespråkade polygami, och hade åtminstone ett 30-tal hustrur. Han försökte etablera mormonbosättningar i Missouri och Illinois, vilka mötte stort motstånd från andra nybyggare. Bland annat skapade de det blomstrande idealsamhället Nau-

John Winthrop: sträng idealist. FOTO: ALAMY

voo i Illinois 1839, vilket blev större än Chicago. De lämnade staden 1846, vilken tre år senare såldes till icarianerna.

EFTER ATT SMITH hade dödats av en antimormonsk mobb 1844 splittrades samfundet. Brigham Young övertog ledningen för den största grenen. För att undgå förföljelse ledde han medlemmarna upp Klippiga bergen. Här rådde ingen konkurrens om marken. Framgång kunde endast vinnas genom hårt och välorganiserat arbete som utfördes av människor beredda till stora uppoffringar – och här hade mormonerna sina komparativa fördelar.

En vanlig metafor för mormonernas samhälle är bikupan, och själva ser de sig som flitiga honungsbin. Delstaten Utahs motto är ”industry”, efter latinets industria (=”verksamhet” eller ”flit”). Mormonerna utgör cirka 55 procent av invånarna i Utah som har den högsta andelen regelbundna kyrkobesökare, hög nativitet (mormoner skaffar många barn) samt en för USA hög kunskap i främmande språk (emedan mormonerna sänder sina barn som missionärer över hela världen). Utah är också ledande vad gäller frivilligarbete. Därtill är företagsklimatet gott. Här, högt uppe i bergen, finns nog det närmaste man kan komma John Winthrops vision om ”a city on a hill”. ✨

Vykort från Longyearbyen

Jag tillbringade nyligen tre dagar och inga nätter på Svalbard. Solen går inte längre ned så pass nära polcirkeln, utan man kunde lämna middagsrestaurangen iförd solglasögon trots att klockan passerat tio på kvällen.

Vi var en liten skara journalister, analytiker och forskare med intresse för klimat- och säkerhetspolitik som tack vare Konrad Adenauer-stiftelsen fick chans att fördjupa oss i dessa frågor på plats där permafrosten (än så länge) är mer regel än undantag.

Men isarna smälter. Vid polerna går det också fortare än på andra platser. Stora mängder koldioxid släpps därför ut och plötsliga skred riskerar att skada både människor och byggnader.

Longyearbyen är en gruvstad med ungefär 2 500 invånare. Här är luften så pass torr att jag börjar blöda näsblod när jag snyter mig. I området tassar flera tusentals isbjörnar och man gör bäst i att beväpna sig om man ska lämna bebyggelsen. Men även lavi- ner är en överhängande fara på denna extrema plats som bäst beskrivs som arktisk öken.

Trots farorna lockas människor hit. Upp- täckarivern är tack och lov fortfarande en central drivkraft för oss. Men till skillnad från foma tiders äventyrliga upptäcktsresande reser vi idag lätt till och från Svalbard med bekväma flyg, äter god importerad mat och

FOTO: KATARINA O'NILS FRANKE

bor på varma hotell. Här på den 78:e bredd- graden samlas forskare från hela världen där alla får forska så länge de följer norska lagar och regler.

Forskningen är viktig, men det är turis- men som håller igång Svalbard. När vi träffar det stiftelseägda turistrådet "Visit Svalbard" och vd:n Ronny Brunvoll får vi lära oss att 85 procent av inkomsterna kommer från turis- men. Han konstaterar dock att det finns en särskild magi med Svalbard – och den är inte för alla. Man måste stå ut med att det enbart existerar två årstider, alltså två sorters vinter: den ljusa och den mörka.

Men på lokalstyret i Longyearbyen berättar ordförande Terje Aunevik att han trivs så pass bra att han bott i Longyearbyen i hela 25 år. Här förväntas man dock flytta på sig

när man blir för gammal, eftersom det inte finns någon äldrevård eller annan omsorg än akutsjukvård. Longyearbyen är heller ingen egen kommun, utan de boende får klara sig själva och vara kopplade till kommuner på fastlandet. Men det är inte alltid Norge som menas, utan det är 54 olika nationaliteter i den internationella lilla staden. Alla har inte lika lätt att ta sig hem.

Kriget i Ukraina märks även här. Rys- sar och ukrainare har flytt hit från den rys- ka gruvstaden Barentsburg där de arbetade tillsammans före invasionen av Ukraina. För den unga ryska vi träffar blev obehaget från den ryska regimen alltför påtagligt för att kunna vara kvar. Hon tog sig till Longyear- byen tillsammans med en ukrainsk väninna. Samtidigt vill hon därifrån. Det blir till slut som ett fängelse när man inte kan ta en pro- menad eller fika hur som helst. Hon är trött på mörkret och kylan och saknar träd. Men hon kan inte heller resa hem till ett Ryssland där alla låtsas som om kriget inte pågår.

Resan var en otroligt stark upplevelse. Men till skillnad från den unga exil-ryskan med sin stora längtan efter frihet och norma- litet har jag privilegiet att också kunna läm- na Svalbard när jag så önskar.

Katarina O'Nils Franke

I STUNDENS HETTA

Min gode vän Bob var en parodisk represen- tant för amerikansk liberalism. Han var del- ägare i en stor advokatbyrå i Washington och bodde naturligtvis i fashionbla George- town. Han var aktiv i medborgarrättsrörelsen och framförallt i motståndet mot Vietnam- kriget. Han hade tidigare jobbat för Lyndon B Johnson men betraktade honom som en krigsförbrytare.

Han röstade naturligtvis inte på demo- kraternas kandidat, vicepresident Hubert Humphrey, i valet 1968. Upplysningen provocerade mig en, naturligtvis, rödvins- indränkta kväll. Så hellre Nixon än Hum- phrey? hetsade jag och påminde honom om att hans och andra liberalers röstvägran banade vägen för en politiker som stod för allt som de avskydde.

Kampen mellan Biden och Trump gör att jag nu påminns om mitt lilla utbrott. Det slår

mig att 2024 års unga, radikala väljare riske- rar att göra om 1968 års generations miss- tag. Att de i sin stora harm över USA:s mili- tära stöd till Israel vänder Biden ryggen och därför hjälper Donald Trump att vinna valet i november. Men är principfastheten och den moraliska indignationen värt priset?

Ja, kanske tycker de så – i detta nu och i stundens hetta. Då kan det vara värt att påminna om ett annat mörkt kapitel i ameri- kansk politisk historia: valet år 2000 mellan Al Gore och George W Bush som avgjordes med 537 rösters marginal till Bushs fördel i Florida. Nästan 100 000 väljare hade där låtit sig övertygas av den vänsterradikale Ralph Nader, som inte hade en chans att bli presi- dent, att det inte var någon som helst skill- nad mellan Bush och Gore.

En stor majoritet av Naders väljare var progressiva liberaler. Men de höll på princi-

Vänstern fick Nixon.

FOTO: ALAMY

perna och fick Bush, kriget i Irak och en mer konservativ Högsta domstol. Och så vidare.

Vilket får mig att citera en uppmaning från Barack Obama till sina medarbetare: "Don't do stupid shit."

Mats Wiklund

Fredrik Johansson
är senior director
på Hallvarsson &
Hallvarsson.

I botten av glaset

I en intervju i *Financial Times* hävdade Ericssonchefen Börje Ekholm härforleden att Europa håller på att bli ett museum. Överreglering och politisk klåfingrighet driver oss mot irrelevans och Europa fortsätter att bli akterseglat av USA.

På vissa områden är den amerikanska överlägsenheten bedövande. Vi befinner oss i en ond cirkel där vi vid varje tekniksprång reglerar sönder våra egna förutsättningar, för att när väl USA tagit ledningen slå tillbaka mot deras ”tech-jättar” och fåfängt försöka subventionera fram europeiska ”champions”.

Vi får istället nöja oss med ”great food, great architecture, great scenery [and] great wine”.

Frågan är dock hur det är med vinet. Vi betvingar rimligen kineserna, men hur är det med USA?

En plågad europeisk själ kan möjligen finna nya masochistiska möjligheter i det faktum att den amerikanska västkusten också här tycks bjuda mer än gott motstånd. Kalifornien har inte bara Silicon Valley, utan också Napa Valley.

DEN 24 MAJ 1976 genomfördes en mytomspunnen blindprovning av viner på Hotel Intercontinental i Paris. Ett tiotal ledande vinkännare – företrädesvis fransmän – provade vita och röda viner från Kalifornien, som ställdes mot vita bourgogneviner respektive röda från Bordeaux.

Arrangör var den brittiske vinhandlaren Steven Spurrier, som drev vinbutik i Paris och som fått upp näsa och gom för vad som pågick i Kalifornien.

När provningen var genomförd stod Chateau Montelena som vinnare i den vita klassen och Stag’s Leap Wine Cellars i den röda.

Enkelheten i upplägget var genial. Valet av plats magnifik. Utfallet omskakande. Mytologin efteråt episk. Även om det aldrig var Spurriers avsikt. Han ville få pr för sin butik helt enkelt. Det mediala intresset var begränsat.

Men en journalist räckte. På plats var George Taber från *Time*, som aldrig tidigare skrivit om vin men som förstod dramaturgin i det som hände. Ekfaten var i rullning.

DET HELA VAR vid en tidpunkt då Frankrikes hegemoni på vinområdet var oomtvistad. I syn-

nerhet i Frankrike. Sekellånga vinmakartraditioner ställdes mot amerikanska vingårdar som i bästa fall varit i business i några decennier.

Vinodlingen i Napa Valley hade nästan utplånats under förbudstiden och en del gårdar ska i princip ha överlevt på att producera nattvardsvin. Dessutom hade vinsmaken i USA förändrats. På trettioalet var över 80 procent av alla viner från Kalifornien söta, inte sällan ”fortified” (med hög alkoholhalt).

Händelsen har blivit både en bok av just George Taber *Judgement of Paris* och film *Bottle Shock*. *Judgement of Paris* är en elegant alludering på den grekiska myten om hur Paris avdömde vem som var vackrast av Hera, Athena och Afrodite. *Bottle shock* är Hollywoods, med Alan Rickman i huvudrollen i en film som tar sig betydande friheter med vad som verkligen hände.

REAKTIONEN HAR beskrivits som seismisk. På fem år femdubblades skörden av Chardonnaydruvor i Kalifornien. Det franska intresset var däremot svalare. *Le Figaro* ska tre månader senare ha kommenterat resultatet som ”skrattretande”.

En mer rimlig reaktion var att de franska domarna menade att tiden talade för hemmalaget. Om trettio år – då vinerna borde drickas – skulle ordningen vara återställd och ledartröjan återigen sitta där den hörde hemma.

Följdriktigt så genomfördes två tester i maj 2006. En i London och en i Napa Valley. Av de röda vinerna så tog USA den här gången de fem översta platserna.

Omvältningen efter domen i Paris spelade stor roll också för oss svenskar och för den revolution för vinintresse och vindrickande vi upplevt sedan dess. Vi dricker mer och bättre

viner (och mindre Kir). Inte bara från Kalifornien, utan från hela världen. Även Bordeaux och Bourgogne har gynnats.

EKONOMEN DAVID RICARDO – en europé! – utvecklade för över tvåhundra år sedan teorin om komparativa fördelar. Vilken säger att också i en värld där andra är absolut bättre, så har alla ändå en relativ fördel. Det är därför handel – mellan människor och mellan länder – skapar välstånd och det är så vi specialiserar oss.

Det finns helt enkelt alltid något vi är minst dåliga på. Men det hade varit roligt att vara bäst på något. Så låt oss prata lite om öl... ✨

**Torbjörn
Elensky**

Lyckan kommer och går

Varje försök att definiera lycka och etiska principer för ett gott liv är dömt att misslyckas. På vägen mellan teorin och praktiken bryter tankemodellerna samman.

A

tskilliga drar sig säkert till minnes Fredrik Reinfeldts ord om det tomma Sverige och Annie Lööfs påstående att det vore oproblematiskt med trettio eller till och med fyrtio miljoner invandrare i landet. I samma veva som de förkunnade detta deltog statsminister Stefan Löfven i en demonstra-

tion för flyktingar och utropade att hans Europa inte bygger några murar. När man återvänder till den tidens retorik och sätter den i relation till hur det fungerat de senaste tio åren är det lätt att undra hur den offentliga debatten kunnat kantra så kraftigt från babord till styrbord. Ett fåtal tapp-
ra håller ut och fortsätter att tro på öppna gränser, medan de flesta tycks vara överens, åtminstone inför allmänheten, om att kontrollerade gränser, minskad invandring och ökade krav på

Torbjörn Elensky
är författare.

FOTO: GETTY IMAGES

dem som väl tar sig hit är det enda rimliga. Det är som om ingen egentligen tyckte det den sade då för omkring tio år sedan. Det var tidsandan som pressade dem, om vi ska tro Magdalena Andersson som prompt medgav i en intervju i *Svenska Dagbladet*: "Vi rycktes med i flyktingvågen."

Eget ansvar för egna yttranden och handlingar är inte särskilt populärt i vårt land. Men någonstans har Magdalena Andersson antagligen också rätt i sin kortfattade analys. Ibland är det

svårt att veta vad som är medvetna ställningstaganden, baserade på någon genomtänkt ideologi eller filosofisk teori, och vad som är tidsandan uttryckt genom miljoners oreflekterade mimetiska fladder.

Letar man finns det oftast någon överideologi som avgränsar vad som är möjligt att tänka och säga i en viss epok, men lika ofta en underliggande filosofi, halvsmyg, obearbetad, >>

”

Eget ansvar för egna yttranden och handlingar är inte särskilt populärt i vårt land. Men någons har Magdalena Andersson antagligen också rätt i sin kortfattade analys.

men närvarande trots att de flesta inte är fullt medvetna om den. Hur viktig har exempelvis filosofen Axel Hägerströms rättsrealism varit för den svenska välfärdsstaten och vår syn på människor, rättigheter, friheter och så vidare? Som biträdande professor Johan Strang vid Helsingfors universitet formulerar det i en essä: ”Medan några ser rättsrealismen som den demokratiska välfärdsstatens filosofiska fundament, så anklagar andra Hägerström för att ha bidragit till en stats-apologetisk och rättighetskritisk nordisk politisk kultur där det allmänna bästa trumfar minoriteters och individers rättigheter.”

En tankefigur som skapades för fyrtio år sedan och vars betydelse bara vuxit sedan dess är den brittiske moralfilosofen Derek Parfits ”Den motbjudande slutsatsen”, ett intellektuellt experiment som han lägger fram i det sjuttonde kapitlet i den redan klassiska *Skäl och personer*. Den motbjudande slutsatsen är en skenbart enkel modell, som bearbetats och ägnats avhandlingar, uppsatser och monografier sedan den först formulerades. Några av våra samtida svenska filosofer har ägnat stor möda åt att bearbeta Parfits tankar, inte minst Gustaf Arrhenius, professor i praktisk filosofi och chef för Institutet för framtidsstudier.

I *Skäl och personer* öppnar Parfit för många av de filosofiska diskussioner som vuxit fram under de senaste decennierna, om moraliska omdömens verklighet, identitet, och inte

Axel Hägerström: Kanske hade han rätt i princip.

FOTO: UPPLANDSMUSEET

minst bidrog han till diskussionen om utilitarismen och att lägga grunden för befolkningsetiken.

”Den motbjudande slutsatsen: För varje befolkning om minst tio miljarder människor, där alla har mycket hög livskvalitet, måste det finnas en mycket större befolkning, som vi kan föreställa oss, vars existens, om annat är lika, skulle vara bättre, även om dess medlemmars liv knappt är värda att leva.”

Påståendet ligger i linje med utilitarismens syn på människor som statistiska punkter, utan sammanhang, kulturer, religion och så vidare. Men det är inte ett etiskt ställningstagande för massiv befolkningsökning, utan en *kritik* av det utilitaristiska tänkandets konsekvenser, vilka följer ur dess premisser att en handling är riktig om och endast om den maximerar det goda, och det goda är detsamma som summan av människors välmående.

Parfit kallade sin tankemodell för motbjudande för att han själv inte kunde acceptera dess grundpremiss att flera människors mycket låga livskvalitet skulle kunna uppväga en mindre grupp högre lycka. Går det att väga och värdera lycka så? Kan enskildas lidande uppvägas av stora massors njutning? Det går att vrida och vända problematiken på flera olika sätt. Men den ger verkligen upphov till frågeställningar som det är svårt att förhålla sig till utan att hamna i den ena eller den andra extremen. Parfit skriver att även om en stor och snabb befolkningstillväxt skulle vara dålig för en existerande generation, då dess livskvalitet skulle sänkas, genom ”sämre bostäder, överfulla skolor, mer föroreningar, mindre naturlig skönhet, och en något lägre genomsnittlig inkomst” så skulle den inte nödvändigtvis vara dålig för dem tre generationer senare, då de överhuvudtaget inte skulle existera utan denna befolkningsökning. Det är uppenbart dåligt att de som lever får det sämre, men kan det uppvägas av att fler tillkommer och den totala lyckan därmed ökas några generationer senare?

Ett offer för tidsandan?

FOTO: BJÖRN LARSSON ROSVALL/TT

Svaret är inte självklart. För en utilitarist och särskilt en *longtermist*, en som värderar nytta och lycka på mycket lång sikt, är den totala summan lycka över tid, och särskilt in i en potentiellt oändlig framtid, viktigare än lyckan idag. Extrema longtermister menar att en framtid, som de föreställer sig med tusentals miljarder människor spridda över flera galaxer är ett mål som är viktigare än kortsiktig hänsyn som exempelvis miljö- eller fredspolitik som skulle kunna bromsa den tekniska utvecklingen. Däremot bör vi undvika kärnvapen som kan utrota allt liv, det ger olycka.

Parfitts tankeexperiment är verkligen en utmaning för oss. De flesta som skriver om det i yrkesfilosofiska sammanhang behandlar det som en ren abstraktion, där det handlar om folkmängder som inte befinner sig på någon särskild plats, i något särskilt sammanhang, utan vars samlade välbefinnande är det enda som räknas. och är att föredra eftersom det det skapar mera lycka totalt, om flera människor lever under knappt uthärdliga förhållanden än om färre lever väl. Men de båda staplarna existerar ju idag, i praktiken, som rika länder respektive fattiga. Om alla människor är exakt lika mycket värda förtjänar vi väl alla samma grad av välfärd? Och om vi har mer än andra, är det inte vår moraliska plikt att dela med oss, på det ena eller det andra sättet, tills alla har det lika bra eller dåligt? Den tankefiguren ligger antagligen bakom exempelvis Fredrik Segerfeldts debattinlägg på *Nyheter24* den 4 augusti 2014. Han inleder med att jämföra köpkraft och levnadsstandard:

”En genomsnittlig norrmann har 172 gånger högre köpkraft än den genomsnittliga invånaren i Demokratiska republiken Kongo. Den förväntade livslängden i Schweiz är nästan dubbelt så hög som i Sierra Leone, spädbarnsdödligheten i Angola är femtio gånger högre än i Sverige och förekomsten av tuberkulos är 439 gånger högre i Swaziland än i Italien. Läskunnigheten i Finland är drygt tre gånger så hög som i Mali medan risken att drabbas av mord är 229 gånger högre i Honduras än i Japan.”

Varpå han konstaterar att ”det snabbaste och mest effektiva sättet för en människa i ett fattigt, illa fungerande land att höja sin inkomst, förbättra sin hälsa, öka sin läskunnighet och stärka den personliga säkerheten är att flytta till ett rikt, väl fungerande land”.

Detta resonemang leder honom, och andra libertarianer/nyliberaler, till slutsatsen att det enda etiskt riktiga är öppna gränser. Segerfeldt menar att Sverige bör gå i tåten för att öka invandringen av *okvalificerad arbetskraft*, inte bara som ett sätt att få mer arbetskraft här utan för att han tänker sig att remitteringar ökar levnadsstandarden även i ursprungslandet (något jag själv diskuterat i en artikel i *Axess*). Så länge vi har det bättre än de är det vår plikt att ta emot dem. Jag föreställer mig att denna uppfattning i själva verket kan sorteras in under andra ideal som att gränserna ska rivas och alla människors globala rörlighet vara villkorslöst fri – även

om de flesta tycks ha ändrat sig, som gruppleddaren för Moderaterna i justitiekommittén Louise Meijer, i en debattartikel i *Expressen* (9/3 2024):

”När den stora flyktingvågen kom till Sverige 2015 tog jag ställning för öppenhet och *refugees welcome*. Jag motsatte mig då den omläggning av migrationspolitiken till en stramare linje som skedde inom Moderaterna.

Men jag har ändrat uppfattning i frågan.

Nu företräder jag istället en ännu stramare migrationspolitik än den som jag då motsatte mig.”

Förutom Arrhenius, som ägnat sig åt befolkningsetiska diskussioner allt sedan sin avhandling, med den talande titeln *Future Generations. A Challenge for Moral Theory*, i vilken han ägnar Parfitts tankeexperiment stor uppmärksamhet, har vår egen utilitarist professor Torbjörn Tännsjö ägnat sig åt problemet. För honom är det helt enkelt en chimär, eftersom de många som lever knappt värdiga liv i Z i själva verket lever liv som är lika värdefulla som de som lever goda liv i A. Han menar att vi vid varje tidpunkt borde vara så

”

För vad är ett gott liv? Vad är lycka? Frågor som är lika omöjliga att besvara som de är nödvändiga att reflektera över.

Ett moralfilosofiskt problem.

FOTO: HENRIK ISAKSSON/TT

många som möjligt och att summan av en enorm mängd människors lycka, även om de var och en lever knappt värdiga liv, alltid är större än de färres samlade lycka.

Alla människor är utbytbara och det enda som räknas är mänskligheten som helhet. Detta är också svårt att argumentera emot, utan att vara egoistisk och kortsiktig. Samtidigt är det knappast självuppoftande som premieras i vår tid, utan individuell njutning och någon form av självförverkligande, åtminstone om den inte ställer krav på att man också måste göra en ansträngning mer än att skrolla och klicka för att uppnå sin maximala potential. Vilket ändå, trots att min beskrivning är något av en karikatyr, >>

”

I de riktigt hårdkokta versionerna finns det ingen anledning alls att stödja någonting i västvärlden, utan alla resurser måste gå till de mest utsatta i regioner där pengarna gör mest nytta.

leder oss vidare till det större problemet om vad lycka är – och även om Tännsjö och andra utilitarister vill maximera lyckan är jag inte övertygad om att de faktiskt kan mäta mängden lycka.

För vad är ett gott liv? Vad är lycka? Frågor som är lika omöjliga att besvara som de är nödvändiga att reflektera över. Tänk om Maslows behovstrappa inte stämmer, att det fysiska välbefinnandet är grundläggande medan självförverkligandet kommer sist? Låt oss lite schematiskt säga att en välmående västerlänning har allt den behöver för att förverkliga sig själv, men att merparten väljer att lägga sin energi på konsumtion och underhållning – och allt fler skulle kunna tänka sig att leva helt vegeterande uppkopplade liv där deras behov tillfredsställs virtuellt, utan krav och konflikter. Är det lycka? Är ett lyckligt simulerat liv verkligen bättre än ett mödosamt naturligt liv? Tänk om slit ger mening och kamp skapar lycka? Kamp, kreativitet, frihet, uppfinningsrikedom och kärlek... och till slut till och med döden, snarare än villkorslös direkt behovstillfredsställelse. Något som ger livet mening är sammanhang och hopp.

Kanske västerlänningar utan sammanhang och gemenskap i själva verket är mindre lyckliga än andra? Och vad ska den känna för hopp som inget har kvar att kämpa för? Kanske har den ökande mängden självmord bland västerländska ungdomar något att göra med att livet i väst blivit alldeles för meningslöst. *Shopping and fucking* är rätt tråkigt i längden.

Tanken att det är bättre ju fler människor det finns, för att det ökar den samlade lyckan, återkommer, som jag redan nämnt, inom longtermismen, men den är också närvarande i den i samtiden så viktiga rörelsen för *effektiv altruism*. I denna rörelse, som dragit till sig många av världens absolut rikaste personer, strävar man efter att använda evidens och kritiskt tänkande, en närmast vetenskaplig metod, för att utvärdera vilka hjälpinsatser som gör störst nytta. Målet är

att varje spenderad slant ska ge maximal positiv effekt på välmåendet, alltså utilitaristernas lycka, i världen, genom att pengarna doneras till de mest effektiva organisationerna. Men kombinerar man effektiv altruism med longtermism går det att extrapolera fram modeller enligt vilka det långsiktigt är mera effektivt att exempelvis sponsra viss forskning, som man anser kan bli verkligt betydelsefull i framtiden, än att hjälpa svältande.

Rörelsen är ursprungligen inspirerad av den australiske filosofen Peter Singer, som i en artikel från 1972, "Famine, affluence and morality" ställer både det då aktuella Concordeprojektet och Sydneys operahus mot plikten att hjälpa ett barn i Östbengalen, nuvarande Bangladesh. Precis den typ av moraliskt eller till och med moraliserande påpekande som kan höras från både vänster och höger även i vår samtid. Varför ska det gå pengar till Norrköpings symfoniorkester när världen behöver resurser? I de riktigt hårdkokta versionerna finns det ingen anledning alls att stödja någonting i västvärlden, utan alla resurser måste gå till de mest utsatta i regioner där pengarna gör mest nytta.

Det är viktigt att försöka förstå de filosofiska grunderna för samtidens ideologiska rörelser, även då dessa inte uttryckligen utgår från tankemodeller som Parfitts. Olika varianter av utilitarism är extremt viktiga inte minst för att de gör anspråk på att kunna väga och mäta lyckan och skapa optimala förutsättningar för framtiden. Byråkrater älskar allt som är mätbart, det ger dem jobb som motiverar deras månadslöner. Ett centralt tankeexperiment för samtida etik, som spelar in i dessa resonemang, är även *Spårvagnsproblemet*, som sedan det först konstruerades av den brittiska filosofen Philippa Foot 1967 nu blivit ett återkommande motiv för skämtteckningar:

En skenande spårvagn rusar fram på ett spårvagnsspår. En bit längre fram ligger fem personer fastbundna på spåren, oförmögna att flytta på sig och spårvagnen rusar mot dem. Du står en bit därifrån på spårområdet, bredvid en spak som styr en järnvägsväxel. Om du drar i spaken kommer spårvagnen att växlas över till ett sidospår. Emellertid noterar du att det ligger en ensam person fastbunden på detta spår, också oförmögen att röra sig. Du har två alternativ:

1. Gör ingenting, och spårvagnen kommer att döda de fem personerna på huvudspåret
2. Dra i spaken så spårvagnen växlas över till det andra spåret, och därigenom dödar den ensamma personen.

Du står inför ett moraliskt dilemma. Vilket är det mest etiska valet?

Så länge man passivt kan välja, och inte vet vilka personerna på spåren är, eller anser alla människor principiellt likvärdiga, är det för de flesta ett lätt val att styra om spårvagnen. Men så snart man börjar ge de olika personerna identiteter försvåras det hela – den ensamma kanske är ett gulligt barn och de tre förhårdade brottslingar;

Derek Parfit: utmanar oss alla. FOTO: ROGER ASKEW/TT

Kungliga operan: Men behöver inte värden pengarna?

FOTO: ERIKA SJÖLING/KUNGLIGA OPERAN

eller om man börjar tänka över hur historien inte precis följt någon räls de föregående årtusendena, och knappast lär göra det i framtiden heller. Det är ett sorgligt historiskt faktum att allt som hänt, inklusive det allra värsta, från Roms fall via pesten till världskrigen, är förutsättningen för den värld vi har idag och de människor som lever nu. Även den nyligen genomlidna pandemin har säkerligen skapat död och lidande, inklusive ekonomisk nedgång och färre födda barn – men samtidigt var alla som föddes under den unika och många av dem skulle inte ha existerat alls utan att pandemin skapat de förutsättningar som fick deras föräldrar att ha samlag just där och då. Vem vet vad detta innebär för framtiden? Föddes kanske en liten Hitler eller Michelangelo? Rätt uttryckt existerar även dagens afrikan-amerikaner inte trots, utan på grund av den transatlantiska slavhandeln. Hade ickeexistens varit bättre? Knappast för en utilitarist, men vem vet hur världen sett ut idag utan det historiska slaveriet.

Sanningen, som kullkastar alla projekt och försök till longtermism, effektiv altruism och i grund och botten utilitarism överhuvudtaget, är att vi inget vet om vad som väntar och vilka resultat våra handlingar får. För att verkligen spetsa till det hela kan vi även börja diskutera om just människors samlade lycka är det enda viktiga. Peter Singer är en portalfigur för djurens rätt. Varför skulle inte djurens lycka vara lika viktig som vår? Och, när vi ändå är på den vägen: en självmedveten artificiell intelligens med möjlighet att känna glädje och sorg är vi väl också nödtvungna att ta hänsyn till? Spelar det någon roll *vilka* som är lyckliga för att maximera lyckan i världen? Om ens enda princip är att

målet är att skapa maximal lycka i världen vore det väl inget problem om en permanent okomplicerat lycklig AI ersatte hela mänskligheten?

Hägerström hade kanske rätt, på ett principiellt, abstrakt plan, liksom Tännsjö idag och alla de som verkade och verkar för öppna gränser och maximal invandring. Men världen är inte ett kalkylark och människor är inte matematiska punkter utan egenskaper. Utveckling och rikedom är dynamiska, det går inte att planera framgång – fast man kan lägga en bättre eller sämre grund för den.

På vägen mellan teorin och praktiken bryter tankemodellerna samman. Det innebär inte att vissa etiska principer, om våra skyldigheter mot våra medmänniskor, även de som bor långt borta, inte kan vara giltiga, men det innebär att den enklaste vägen till att hantera utveckling, frihet, rättvisa och allt det andra som vi tycker att alla borde få ta del av inte är den enkla, raka, som vi så gärna tror. Att betrakta andra människor som sina projekt, som man ska maximera lyckan för genom donationer, migration och så vidare är inte heller humanistiskt grundat. Det gäller att respektera allas rätt att själva definiera sin lycka, inklusive den absoluta majoritet av mänskligheten som är bofast. Lyckan går inte alltid att översätta till ekonomiska värden eller tolka i rationella termer, den kanske inte egentligen alls är mätbar – och tänk om detta, det omätbara, oförutsägbara, det som inte går att kontrollera utfallet av är vad som skapar den största lyckan i världen. Det enda säkra är att detta att hålla med föregående talare och låta sig svepas med av en tidsanda inte är ett ansvarsfullt förhållningssätt för makthavare. ✨

”

Utveckling och rikedom är dynamiska, det går inte att planera framgång – fast man kan lägga en bättre eller sämre grund för den.

TEMA

SVERIGE 2040?

Hur kommer Sverige av 2040 års modell att skilja sig från 2024? Elva skribenter reflekterar över vår inte alldeles nära och inte alldeles avlägsna framtid.

Ge plats för skratt

Det är hög tid att vi börjar ta vår nationella brist på humor på allvar. År 2040 skämtar vi utan tanke på att någon kanske blir förolämpad eller riskerar utfrysning.

Av Anna Victoria Hallberg

En filosof lär ha sagt att skrattet är skillnadens affektiva plats. Det är ett tjugusigt sätt att uttrycka en viktig sanning om varför humor behövs och hur den uppstår. Kvickhet är beroende av en kombination av det analytiska och människans fallenhet för det spontana. Tajmning och instinkt samverkar när vi skrattar åt ett skämt. Det är ofta i glipan mellan det liv som pågår och plötsligt får ett komiskt avbrott som vi upplever stunder av lycka och mening.

Oavsett vilken humorgenre man själv föredrar så bygger komiken på att den är oförutsägbart. Därför är det följdriktigt att den AI som brukar kallas för generell artificiell intelligens – vilket är detsamma som den typ av intelligens som kan leverera och utföra uppgifter lika bra eller till och med bättre än människan – har svårt att improvisera fram skämt eller vitsar på direkten. Resonemang, planering och andra former som föregriper framtida skeenden är AI bra på. Sann komisk genialitet, tänk Buster Keaton, eller det oplanerade skämtet som materialiserar sig i stunden tycks ligga bortom den artificiella intelligensens räckvidd.

Just nu lever vi i en tid av ressentiment och destruktion. Det finns en samhällelig rörelse som är normativ och som strävar mot uppslutning kring samtida värderingar, vilket bland annat lett till en alltmer (själv)censurerad offentlighet. Åsiktsskillnader hanteras ofta genom kväsning snarare än att de betraktas som tecken på vitalitet och pluralism. Under 2024 har universiteten blivit skådeplatser för våldsamma protester och sammandrabbningar med anledning av händelser som följt på Hamas terrorattacker den 7 oktober.

En av de mest intressanta analyserna av varför utvecklingen på särskilt amerikanska campus ser ut som den gör presenterade Francis Fukuyama i en radiointervju nyligen.

Han konstaterade att det vi bevittnar på exempelvis Columbiauniversitetet är en konsekvens av ett intellektuellt paradigmskifte, där rasism och kolonialism är det huvudnarrativ genom vilket världens utveckling betraktas. Revolution anses vara oundviklig. Om man dessutom uppmuntrar stora delar av cancelkulturens beteendemekanismer, där dialog avbryts och meningsskiljaktigheter tigs ihjäl, uppfattar en ung generation studenter det som

följdriktigt att västvärlden måste förlora i folkopinionen och förändras i grunden. Institutionerna ska enligt samma logik stängas ner om den moraliska utvärderingen av deras funktion inte rimmar med den egna politiska övertygelsen.

I ett sådant här samhällsklimat är det svårt att vara rolig utan att det kanträr över i besk satir eller uppgivna suckar. Jerry Seinfeld, som passande nog kallas "the scholar of comedy" i en färsk intervju i magasinet *New Yorker* (28/4 2024), menar att det idag är omöjligt att skapa nya komediserier i Amerika. "Den förväntan vi haft på att kunna se något roligt på tv är borta", säger Seinfeld, "eftersom pk-ismen och oron över att kränka andra lett till att om du skriver ett manus för tv behöver det först passera fyra eller fem olika händer, kommittéer, grupper där du ska förklara vilken tanke du har bakom ett skämt, vilket är slutet för all situationskomik."

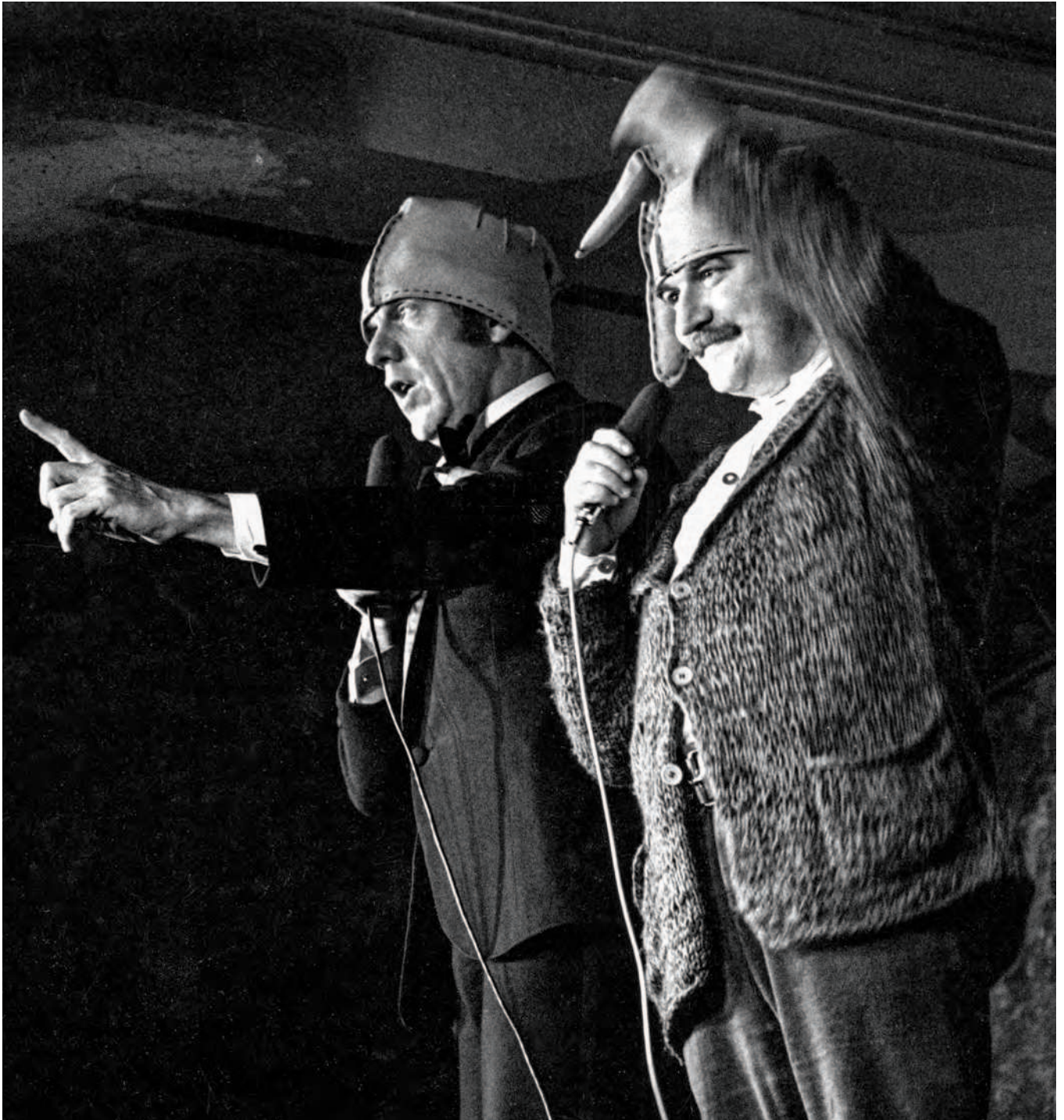
*"Livet är kort och
följer inget manus
men där skrattet blir
skillnadens affektiva
plats finns också
den intelligenta
humorns livslätthet
i all sin tyngd."*

Det som fungerar, enligt Seinfeld, är stand-up. Ingen kan förhandsgranska en live-show. Publiken kan reagera och även agera polis i de sammanhang skämt går överstyr – Seinfeld menar att skickliga komiker direkt läser av ett rum och vad som går hem eller inte. Stand-up är kul men begränsande eftersom personen vid mikrofonen aldrig byter fysisk skepnad. Var är de välskrivna komediserierna som Jerry Seinfeld säger inte kan produceras idag på grund av åsiktsövervakning?

Som svensk längtar jag också efter program som bottenar i det genomtänkta utförandets hantverks-skicklighet. De sammanhållna revyerna som blandade sketcher och musik av Hasseåttage på 1960-talet eller pigga, välspelade Lorry som gick på svensk tv i början av 1990-talet har nu ersatts av ett annat slags kanoniserad humor som i generaliserande drag går ut på att kändisar ska bjuda på sig själva. De ska "roastas", det vill säga häcklas inför publik, eller ge sig ut bland verklighetens folk på olika sorters uppdrag. Melodifestivalen, en gång en musiktävling, kretsar kring programledarens och mellanakternas förmåga att locka till skratt.

Det kan vara frestande att tro att humor mest är trams. Men som Jerry Seinfeld är inne på så speglar gränserna för det komiskt gångbara vår kulturens toleransnivåer och samhällets frihetsgrad. Om våra gemensamma institutioner, där universiteten ingår, ska

SVERIGE 2040?

Genomtänkt och hantverksskickligt: Hasseåtage.

FOTO: PER-ÅKE UDDMAN/TT

hålla för politiskt yttre tryck och Sveriges fyra grundlagar är värda att bevara för framtiden bör satir, ironi och smädande av såväl eliten som folket utgöra en del av ett robust psykologiskt försvar mot påverkansoperationer.

Det är hög tid att vi börjar ta vår nationella brist på humor på allvar. Min önskan är att vi i Sverige år 2040 skämtar utan tanke på att någon kanske blir förolämpad eller att vi själva riskerar utfrysning. Begåvade artister får intelligenta manus om den tid vi lever

i eftersom public service efter år av velande äntligen förstått sitt samhällsuppdrag. Vi gör det för att de globala politiska störningarna tilltar och teknikens artificiella intelligens måste möta listigt motstånd. Livet är kort och följer inget manus men där skratret blir skillnadens affektiva plats finns också den intelligenta humorns livslätthet i all sin tyngd.

Anna Victoria Hallberg är fil dr i litteraturvetenskap.

Tiktok-vd:n tar över

Auktoritet som styrmedel fasas ut och ersätts av kompisskap och trygghetskänsla. Är det influerar-vd:ar vi har att se fram emot?

Av Cecilia Nikpay

Det känns redan länge sedan som jeansbärande guru-entreprenörer som Steve Jobs och Jonas Birgersson (Framfab, minns ni!) stod symbol för nytänkande och fräscht ledarskap. Och ännu längre sedan en brunbränd Janne Carlsson satt i tv-soffan och sa litet vad han ville utan större konsekvenser. Bredvid cigarmän som Peter Gyllenhammar och Percy Barnevik.

Kanske uträttar företagsledare i alla tider ungefär samma sak: de skapar förutsättningar för att generera intäkter och kontrollera kostnader. Men vilka värden de projicerar, vad deras medarbetare, näringsliv och samhälle förväntar sig av dem, varierar avsevärt mellan decennierna.

För en tid sedan skrev jag en artikel för *Affärsvärlden* om dem som tagit över efter Birgersson & Co. Det blev ett porträtt av dagens "lägmålde ledare", de som coachar, mångfalds-säkrar och framförallt riskminimerar sig fram genom karriären. Som grupp en näringslivets replik på den ängsliga tidsanda där varken styrelser, ägare, kunder eller anställda vill (eller inte vågar) tolerera några felsteg. Vare sig på det politiska, personliga, juridiska eller affärsmässiga planet (lätt att glömma bort det där sista).

Nyligen hamnade jag bredvid en ung tjej på flyget, som visade sig jobba på ett stort amerikanskt vårdföretag. Eftersom hon var fastspänd kunde jag obehindrat intervjua henne om vad nästa generation kommer att behöva erbjuda sina *stakeholders* som ledare. Med ungdomlig idealism drog hon igång:

"Alltså, vår vd! Mike. Han är fantastisk, jag har såååå respekt. Nyligen besökte han ett av våra sjukhus och stötte på en städerska som såg ledsen ut. Han pratade med henne och verkligen *brydde* sig. När han förstod vilket jobbigt liv hon har hjälpte han henne att städa flera rum. Det var såå fint! Det är det man vill ha. *Autenticitet*." Hon var synbart rörd av den medkännande chefsens hjälteåd.

Den unga anställda hade förstås inte bevittnat scenen själv, utan läst storyn på den interna webben. "Hjälp!" kunde jag inte låta bli att tänka. Är det influerar-vd:ar vi har att se fram emot? När denna uppenbart drivna och smarta tjej hunnit ta sig upp i C-suiten, och generation Alpha, som går i grundskolan idag, arbetar för henne och hennes gelikar. Är den tiktok-ifierade chefen

totally normal då? (Svenska lär de ändå inte prata.) Är ledaren en variant av klassens poppis, på samma nivå men ändå inte?

Efter ytterligare ett antal spontan-intervjuer tror jag svaret är: Ja.

Man kan välja att förfäras. Eller tolka det som en intressant revansch för släktet påfågel-Carlzon. Återuppstånden på nya psykologiska bevekelsegrunder.

För när auktoritet som styrmedel av allt att döma fortsätter sin urholkningsprocess, och när samtidigt attribut som utbildning och expertis bidrar allt mindre till ett erkännande som ledare, då kan vi ju glömma dagens *leading from the back*. Då återstår bara personligheten. Gärna den sort som är yvig och syns. Ledare som samlar följare på samma sätt som mytomspunna krigsherrar gjorde på slagfältet, predikanter frälste till religioner – eller sago- och filmhjältar väckte och väcker beundran. En nypa av deras tidlösa *star dust* är vad ledare kommer att behöva för att säkerställa lojaliteten hos de anställda 2040.

All försiktighet (som inte ser ut att avta i nästa generation) och önskan att chefskap ska vara kompisartat och informellt, för oss paradoxalt nog tillbaka till den typ av ledare som romantiserats sedan faraonerna, och analyserats sönder av filosofer, akademiker och managementkonsulter sedan dess. Det karismatiska ledarskap vi inte riktigt lyckas definiera, men instinktivt känner igen.

Och intressant nog spelar vår dom över om det är de facto är autentiskt eller ej ingen roll alls. Oavsett om den städande chefen på sjukhuset är av modell Ingrosso eller Nelson Mandela – den person som människor väljer att följa är en ledare, per definition.

Precis som skönhet bevisligen utövar en naturlig makt över sin omgivning (att söta barn statistiskt sett oftare blir fastspända i barnbilstol är det krassaste exemplet, har jag alltid tyckt), finns den sort som andra osökt vänder sig mot och vill ha bekräftelse av, i egenskap av sin person. I brist på struktur (och i värsta fall även meritokrati) är vi tillbaka på skolgården.

Trygghet sägs vara en av de viktigaste saker en naturlig ledare utstrålar, må det handla om att skydda från hungersnöd,

"Men trygghet kommer inte att räcka. En generation som helst inte vill jobba alls – säger de själva – måste erbjudas mer än känslan av att vara säkra."

SVERIGE 2040?

Skön stämning med chefen.

FOTO: GETTY IMAGES

rivaliserande gäng eller konkurrerande säljare. Historien (även den korta variant som är avståndet till vår egen barndom) understryker förvisso att rädsla fungerar lika bra som trygghet för att driva såväl företag som nationer och skolgång framåt. Men trygghet låter betydligt trevligare och har redan blivit det kanske viktigaste begreppet i dagens ledarskapshandbok, bredvid mångfald: Chefen måste få medarbetarna att känna sig känslomässigt *safe*.

Om det varit en evig ledaruppgift så lär den vara lika viktig år 2040. Men trygghet kommer inte att räcka. En generation som helst inte vill jobba alls – säger de själva – måste erbjudas mer än känslan av att vara säkra. ”Man vill bli som upptagen i en familj, känna mening. *Connection, fulfilment and purpose*”, rabblar flyg-flickan entusiastiskt.

Även det är ungefär vad grottbjörnens folk ville ha av klanens starke man. Ska man tro ungdomarna är intet nytt under solen alltså, för framtida företagsledare. Bara mer fokus på att åstadkomma känslan med personlig flair.

Och att leverera det andra förstås. För vi som litat på marknadens vishet oroas inte alltför mycket av skiften mellan tv-soffor, jeans eller städande vd:ar. Den osynliga handen kommer lugnt att fortsätta sortera agnarna från vetet, 2040 så som den alltid gjort. Chefen kan göra hur många piruetter hen vill för sina anställda. De som säljer och gör det med vinst kommer att finnas kvar. De andra inte.

Med andra ord, om tiktok-andet har positiv effekt på *bottom line*, är det bara att köra på.

Cecilia Nikpay är journalist i *Affärsvärlden*.

Barbariets tid är nu

Är den mänskliga faktorn enklast att förutse? Vår egen natur kan överraska, men historien är ändå den bästa läraren.

Av Erik Jersenius

För drygt tio år sedan berättade jag och kollegan Daniel Nilsson för tidningarna i Hälsinglands läsare om hur deras landskap och lokalsamhällen skulle se ut 2040. Vi utgick från de mest sannolika prognoserna för klimatförändringarna. Det blev en bildande artikelserie där vi belyste allt från hur yrkesfiskarnas fångst längs Hälsingekusten påverkas av uppvärmningen av Östersjön, risken för att Ljusnan svämmar över, grönare och sparsammare elförbrukning och installation av värmekaminer i var stuga, förberedelser för värmeböljor inom äldreomsorgen till förväntan på ett bördigare lant- och skogsbruk, men också farhågor om mer torra och bränder.

Många läsare uppskattade artiklarna, men det fanns de som tyckte att det var en väl spekulativ form av journalistik, kanske för att de var skeptiska till klimatforskningen i sig.

I essäsamlingen *Filosofier* (1979) skriver författaren och filosofen Lars Gustafsson kritiskt om det växande vetenskapsområdet futurologi. Svenska Institutet för framtidsstudier etablerades 1973 av den socialdemokratiska regeringen efter Alva Myrdals utredning och över allt konvergerade natur- och samhällsvetenskapen för att ställa prognoser om framtiden.

Gustafsson konstaterar att meteorologer siar om vädret utifrån kända processer och orsakssamband i atmosfären, mer eller mindre framgångsrikt och aldrig helt tillförlitligt. Andra framtidsprognoser försöker få grepp om avsevärt mer sammansatta samspel som omfattar det mänskliga handlandet. Här visar Gustafsson hur ideologiska drömmar och politiska förhoppningar om vad man önskar ska slå in lätt kontaminerar den förutsättningslösa och fria forskningen.

På andra sidan Östersjön gick den finländska kollegan Georg Henrik von Wright i liknande tankar och intresserade sig för vaga och rent övernaturliga begrepp som "ödet". Wright hävdade att den som kan sin historia och närstuderar sin samtid nog sällan behöver förvånas över vad som kommer. Själv analyserade han Oswald Spenglers och Arnold J Toynbees ödesmättade historiesnyer.

Tysken Spengler, som uppfattade civilisationer som organismer som föds, växer, åldras och dör, förutspådde Västerlandets snara undergång i samband med första världskrigets slut. Trots sin fatalism frestades han att finna en "mutation" i just hemlandet där en nationalistisk socialism (!) förväntades bli det "faustiska" västs räddning.

Britten Toynbee tänkte sig så sent som på 1960-talet civilisationer som satta i evolutionära förlopp där deras överlevnad hängde på förmågan att hantera externa och interna utmaningar. Denna kapacitet är beroende på kreativiteten hos dess eliter, när dessa misslyckades att tänka nytt och visa vägen går det utför med civilisationen. När en civilisation dör omvandlas den till en ny, inte sällan genom en religiös revolution (romarriket till det kristna Europa eller Bysans till islam, exempelvis). Även Toynbee hade

svårt att vara konsekvent, som kristen trodde han att kyrkan ägde en unik inneboende andlig kvalitet som skulle kunna ge "evigt liv" och få västvärlden att övervinna den annars givna döden.

"Wright hävdade att den som kan sin historia och närstuderar sin samtid nog sällan behöver förvånas över vad som kommer."

Redan två sekler före Spengler och Toynbee försökte den italienske upplysningsfilosofen och historikern Giambattista Vico att vetenskapligt tolka den mänskliga historien som cyklisk. Enligt Vico genomgår samhällen tre faser. Den första präglas av mytiska föreställningar där det naturliga och gudomliga inte skiljs åt. Andra fasen är ett feodalt hierarkiskt ståndssamhälle.

Till sist uppstår den jämlika demokratin som vartefter urartar i känslostyrd populism och vänder sig mot den förnuftsstro och vetenskaplighet som utvecklats och samhället försjunkar återigen ner i barbari och cykeln börjar om.

Vico hade antiken som modell och anade tydligt att revolutionerna var i antågande, men också den radikala individualismen och romantikens känslösvall. Vi kan mycket väl befinna oss i slutet av den demokratiska era han förutsåg.

Vico hävdade att vi människor endast kan ha sann kunskap om det vi själva skapar, vår historia och kultur. Gustafsson gav själv prov på det när han med en ironiskt god prognos beskrev mediekulturens utveckling i essäsamlingen *Problemformuleringsprivilegiet* (1989).

SVERIGE 2040?

Lars Gustafsson: anade vad som komma skulle.

FOTO: BERTILS-SON ÅBERG/TT

Hans gode vän, den tyske poeten Hans Magnus Enzenberger, såg redan i slutet av 1960-talet framför sig att varje människa skulle kunna publicera sig själv i ett jättelikt elektroniskt nätverk i framtiden, det vi nu kallar internet och sociala medier.

Gustafsson (som senare tog strid för fri informationsdelning och blev piratpartist) delade denna bild, men målade den i betydligt dovre färger. Han anade en splittrad offentlighet där viktiga samtal och samhällsinformation dränks i bruset, något vi känner igen idag med minskade tidningsupplagor och krympande radio- och tv-publik.

Gustafsson förutsåg framväxten av "alternativa medier" som i en dödlig dans med etablerade motsvarigheter kommer att spä på en mer känslomässigt polariserande betonad debatt och ökad brist på saklighet. De låsta positionerna leder till den idag vitt

spridda åkomma vi kallar "faktaresistens" och minskad förtroende för myndigheter, politiker och varandra.

Till följd av den utvecklingen hade inte en svensk dagstidning idag publicerat en sådan artikelserie som den om Hälsingland 2040. Något som vi inte fick med var vidden av kommande flyktvägar, i takt med ett varmare klimat kan vi vänta oss instabila samhällen och sämre jordbruk söderöver och att allt fler människor kommer att försöka ta sig norrut. Den gode Al Gore konstaterade nyligen att folkvandringen redan efter den arabiska våren samt föregående och efterkommande krig kraftigt underminerat de västerländska samhällena och gjort dem mindre demokratiska och mer konfliktfyllda.

Vicos cykel är sluten. Barbariet är inte bara vår historia, dess framtid står åter för dörren.

Erik Jersenius är kulturjournalist.

Vi måste tro på Sverige

Det går att besegra våldet och kriminaliteten som hotar vårt land. Om vi lär oss av våra misstag och börjar om igen.

Av Johan Tralau

Kan någon egentligen ha framtidstro i Sverige? Så många kämpar med rädslan. Man tänker på hur andra samhällen har sjunkit ned i kaos och våld. Visserligen funderar över hur historiska stater och riken har gått under. Samhället är skört, tänker man. Den svåra doften av Ragnarök.

Det är lätt att föreställa sig ett dystert Sverige 2040. Vi kan se ett samhälle framför oss där brottsligheten har blivit till den grad mäktig att det är farligt att ens benämna den. Unga destruktiva män med dominansbeteende kan i så fall hunsas medborgarna och ordningsmakten, då hotet om våld – beroende av humör, ”respekt”, marknadsandelar, sinness tillstånd och den drog som för tillfället används – alltid finns i rummet. Den organiserade brottsligheten, klanbaserad eller inte, kan äta sig in i statsapparaten, i kommuner, näringsliv och föreningar. Främmande stater kan driva ytterligare några egna partier i Sverige, i ännu högre grad kontrollera ”sin” diasporabefolkning, ha fler inofficiella ombud i svensk politik och forskning, och finansiera organisationer som är fientliga till vår författning och vårt samhälle. Jihadismens utbredning innebär att endast mycket modiga eller dumdristiga personer anser sig kunna säga emot när friheter och rättigheter inskränks.

Hur blev det så här, om det nu blir så? Alla människor är sociala. Alla är flockvarelser. Socialpsykologen Jonathan Haidt påpekar i *The Righteous Mind* att de enda som saknar behov av att få erkännande av och känna samhörighet med andra är psykopater. Alldeles riktigt. De senaste årens hetsjakter på avvikare vid främst anglosaxiska universitet visar också att Sverige inte har ensamrätt till hjordens psykologi.

Men konsensusorienterade samhällen som vårt har i det här hänseendet rimligen en särskild svaghet. Det handlar om en egenartad ovilja att se ”utmaningar”, en utpräglad önskan att inte behöva höra avvikande uppfattningar, och en speciell tendens att bestraffa dem som går emot flokken.

Så man håller tyst, eller röstar mot sitt samvete, inte på grund av att det känns bra, utan på grund av att det är mycket lättare. Ledaren eller gruppen pekar på den potentiella avvikaren och

säger att egentligen är vi alla överens, eller hur. Nu röstar vi rätt allesammans. Nu tycker vi rätt allesammans. Och så fortsätter vi längs en väg som de allra flesta anser leder fel.

Men Sverige var en gång korrupt, smutsigt, dränkt i alkohol och inkompetens. Väckelserörelsen, arbetarrörelsen och idrottsrörelsen bidrog till att skapa ett mycket bättre land. Genom lag, formella regler och inte minst kännbara sociala sanktioner formades ett samhälle med försvarsvilja, ansvarskänsla och solidaritet mellan klasser och regioner, och en stat som på många sätt fungerade väl – exceptionellt väl, i jämförelse med många andra länder.

Vi måste tro att också Sverige kan lära sig av sina misstag. Vi måste tro att Sverige kan klara det igen, och att en majoritet av ansvarstagande medborgare och annan befolkning kan kräva det land de förtjänar. Så vi ger oss inte. Vi börjar om igen. Vi bekämpar brottsligheten, vi håller gränserna, vi samarbetar med andra frihetliga stater, vi utkräver ansvar och kräver av oss själva

och andra att tänka på framtiden. Det är en moralisk förpliktelse att känna hopp, att tro att det inte är för sent, och att verka för just detta.

”Det är en moralisk förpliktelse att känna hopp, att tro att det inte är för sent, och att verka för just detta.”

Vad gäller den systemhotande brottsligheten ska vi inte underskatta den omvändelse som redan har skett, exempelvis vad gäller beredvilligheten att utvisa brottslingar. Vi kan förvänta oss mer diskussion om möjligheten att fränkänna kriminella och personer som utgör säker-

hetshot svenskt medborgarskap.

Men det finns en lärdom till, utöver den att även Sverige bör kunna lyssna på verkligheten och byta ståndpunkt när vi upptäcker att något inte fungerar. Alla samhällen i egentlig mening grundar sig i gemensamma normer. Ett välfungerande land måste emellertid också lära sig att kontrollera sitt flockbeteende. Det är en farlig väg att förneka risker och att låtsas att alla egentligen är överens. Man behöver kunna förstå vad det är som händer när en person av lojalitet med sin gemenskap anmäler en avvikande uppfattning. Händelsen i fråga är faktiskt inte förräderi. Även detta kan vi lära oss: att gå med på att en enskild person som säger emot kan ha rätt.

Johan Tralau är professor i statskunskap vid Uppsala universitet.

SVERIGE 2040?

Vårt att försvara.

FOTO: ISTOCK

Liv och död 14 juni 2040

Om sexton år är Sverige ett annat och mycket otryggare land än det hade behövt bli. Allt beror på en före detta amerikansk president.

Av Mats Bergstrand

En tidigare president somnar stilla in i kretsen av sina närmaste bland palmlad och rosor i sitt residens i södra USA. Han blev 94 år. Ändå spreds snabbt ryktet att det hela inte gått rätt till, att det inte var en naturlig död. Dog gjorde han kuriöst nog på sin födelsedag, den 14 juni. Han var president i sex år. De sista två mer stormiga än de fyra första, även om också den första tiden omgavs av viss turbulens. Inte minst avslutningen.

Men sedan fick han alltså en ny chans. Detta efter fyra år i någon form av rättslig karantän, ständigt i fokus kring rättsprocesser som aldrig började och sedan aldrig tog slut. Den andra presidentperioden såg ut att glida honom ur händerna. Amerikanska folket verkade ha fått nog. Det som i början av valåret sett ut som en given triumf förvandlades framåt försommaren till ett dött lopp och sedan fortsatte stödet bara att rasa.

Hade det inte varit för att den sittande presidenten strax före valet i ett tal, i Berlin av alla ställen, blandat ihop namnet på den ryske presidenten med det på en tysk kansler från andra världskriget så hade nog det som komma skulle aldrig hänt. Att han kort därefter lade till ett "burg" i efternamnet på sin parhäst och vicepresident när han skulle hålla ett energipolitiskt anförande, gjorde inte saken bättre.

Det blev presidentskifte. Två år senare en riksriättsprocess. Det här var nu ingenting nytt för denne president, han hade råkat ut för detta två gånger tidigare och alla profetior om "tredje gången gillt" tog han lätt på. Men, till skillnad från presidentkollegan från 1860-talet, Andrew Johnson, som undkom en fällning med en enda rösts marginal, fick här för första gången i USA:s historia en amerikansk president rött kort från kongressens båda kamrar. Och det med besked. Bara tre republikaner i representanthuset ville fria honom. I senaten röstade alla för en fällning utom en person som med detta tilltag under en tid skulle komma att bli mycket omskriven, herostratiskt ryktbar närmast i klass med republikanen Lyman Trumbull som räddade demokraten Johnson den gången. Utvecklingen efter fällningen gjorde dock att personen ifråga snabbt återfick sin välförtjänta anonymitet och aldrig blev någon Trumbull.

Det var en serie av händelser som ledde fram till riksriättsprocessen. Att USA skulle lämna Nato hade presidenten stöd för i

kongressen, men det blev retrospektivt allt mindre populärt. Utvecklingen i Ukraina bidrog. Det alltmer oförblommerade stödet för Putin spädde på missnöjet, parat med en främlingsfientlighet som gått från murbyggande till mer aktiva bekämpningsåtgärder.

Men det var ändå undantagstillstånden, den ständiga rundningen av representanthuset, parat med oförutsägbara och hotfulla utspel mot Kina, som fick de folkvalda att resa sig och slå tillbaka. När den utvisade presidenten 14 år senare dör i det han kallat Södra Vita huset är det i ett land som inte längre är fritt, ett land som i mångt och mycket blivit en lydstat under det mäktiga land i öst han tidigare utmanat.

Europa hade om inte gått samma öde till mötes så i alla fall färdats i samma riktning. Inte för att detta spelade så stor roll i USA, men likafullt skedde det som en direkt följd av samme presidents förhållningssätt till Nato och Putin.

Samma dag som den gamle presidenten tog sitt sista andetag tar en liten parvel i Stockholm sina första. Det sker på Karolinska Classic, en nygammal skapelse som ersatt en omtalat defekt byggnad där en konsultfirma lyckats sälja in en konstruktion som saknade de för ett sjukhus så viktiga sängplatserna. Parveln döps till Mats. Ett namn som varit anatema ända sedan Mats Wilanders, Mats Sundins och Mats Qvibergs dagar, men som nu började komma i ropet igen.

Han föds i ett Sverige som två år tidigare gått till val på temat "Tryggheten främst". Försvarsbudgeten är nu uppe i 20 procent av BNP. Regeringen består av SD, S och L, de tre stora. Liberalerna gjorde sin raketresa efter att en person som vi kan kalla Romina Pourmokhtari tagit över stafettpippen på våren 2027 och därefter i snabb takt styrt partiet i mer dogmatisk fosterlandsriktning. Fortfarande med en grön touch, men nu än mer bokstavligt som kamouflage. Moderaterna hade gjort en omvänd resa, mycket beroende på att partiordföranden och statsministern hade haft lite för svårt under lite för lång tid att med kraft reagera på vad som hände under den då ännu inte avsatte amerikanske presidentens framfart. Vi tar starkt avstånd i sak, men förhåller oss neutrala vad gäller person, sade den svenske statsministern. Justitieministern mumlade något om att det var "sanslöst", men

*"Oljan var mer
hårdvaluta än
någonsin. Elbils-
projektet var
övergivet. Andra-
handsvärdet lämnade
aldrig nollpunkten."*

SVERIGE 2040?

Fantastiska år framför sig?

FOTO: TT

hans bristande förmåga att artikulera sig gjorde att han refererades säga att det var "sansat".

Moderaterna var ändå, tillsammans med Vänsterpartiet, fortfarande kvar i riksdagen. Sverige var ännu ett fritt land. Tillståndet för vår närmaste granne i öster var mer oklart. Norge klarade sig bäst i Norden. Oljan var mer hårdvaluta än någonsin. Elbilsprojektet var övergivet. Andrahandsvärdet lämnade aldrig nollpunkten. Vem vill betala för ett gammalt batteri? Nu skulle medlen dessutom användas i försvarspolitiskt syfte. Och alla laddstolpar som installerats i rasande fart fanns då ändå inte riktigt när och där man behövde dem.

En nanoteknikforskare, med koppling just till Norge, som brutit sig loss från Uppsala universitets bojar och startat ett privat fristående universitet i Upplands Väsby, i lokaler som tidigare tillhört en då känd chokladtillverkare, höll vid denna tid ett uppmärksammat tal som anknöt till framförandets datum: den 14 juni 2040. Hon höll talet i en aula i en byggnad på Storgatan i Stockholm, vars spatiösa lokaler Svenskt Näringsliv och LO sedan en tid tillbaka delade på kontraktet för:

- Idag föddes en pojke på Karolinska Classic här i Stockholm. Han ska heta Mats. Han hade kunnat leva i 200 år. Han hade

kunnat få vara med om att se när förlamade kunde gå igen. Han hade kunnat få uppleva hur vi utvecklat instruktiva material som fått våra kroppar att föryngra sig själva. Det handlar om att man bygger nytt eget brosk, nya insulinproducerade celler. Han hade kunnat få leva i en tid när cancer var ungefär lika besvärande som en kraftigare förkylning. Han hade kunnat få leva i en tid när vi skördat solenergi från rymden för att skicka som mikrovågor till jorden.

- Men all denna forskning är nu stoppad, satt på undantag. Och det beroende på en enda man som symboliskt nog dog också just idag. En man som satte hotet om ett kärnvapenkrig eller ett biologiskt krig före medicinsk utveckling och nya vetenskapliga landvinningar, en man som satte död före liv. Förlåt Mats, och förlåt alla andra som föds nu och som skulle kunna ha haft så fantastiska liv framför sig.

Forskaren tystnar lite. Synes ta in det hon själv just sagt. Suckar närmast ljudlöst och avslutar:

- Men nu tvingas vi satsa allt på att försvara oss mot yttre hot. Tänk att allt egentligen avgjordes i och med utgången av ett presidentval i USA för 16 år sedan.

Mats Bergstrand är director på Kreab.

Så ända in i Norden

2040 kommer Sverige att antingen vara svenskt eller mer nordiskt. Drömmen om ett europeiskt Sverige ser mer ut just som en dröm.

Av Nicklas Berild Lundblad

Ar 2040 kommer Sverige att ha varit medlem i Nato i mer än 15 år – och detsamma gäller Finland. Plötsligt finns det en implicit nordisk försvarsgemenskap, som ytterligare kan accelerera den integration av de nordiska ekonomierna som pågått under de senaste decennierna. Lägg till det ett EU som blir alltmer polariserat, och ett missnöjesparlament som ersatt det pragmatiska arbetet med en allt närmare union med en de stora gesternas geopolitik – vad får vi då? En möjlighet är att vi kommer att se framväxten av ett överraskande nordiskt Sverige.

Det finns redan en mängd olika idéer om ett djupare nordiskt samarbete, och det finns olika institutioner på plats. Motståndet som djupare regional integration kanske kan möta från europeiskt håll blir allt lättare att avfärda när den politiska handlingskraften i EU försvagas val efter val. De nordiska länderna ligger också närmare USA i det politiska fältet än vad resten av EU gör, och är mer beroende av handel – varför de kanske inte tilltalas särskilt av ett EU som sjunker djupare ned i en ny industripolitik och en antiamerikansk protektionism.

Allt detta betyder förstås inte att vi går mot ett rent nordistiskt scenario med en ny union mellan de nordiska länderna – men den ökande nordiska integrationen kan sätta avtryck på andra sätt, i både inrikespolitik och utrikespolitik. Ett djupare samarbete mellan de nordiska medlemmarna i EU skulle kunna leda till en framtid i vilken den nordiska förhandlingsstyrkan inte förblir hopplöst splittrad och svag – ett mer *nordiskt* EU kunde också innebära fördelar internationellt, och kanske återuppliva den nästan helt avsmunade transatlantiska politiska gemenskapen.

Ett sådant mer nordiskt Sverige skulle också kunna återta något av sin internationella roll – en roll som rullats tillbaka under de gångna decennierna i allt från högnivåkontakter till tjänstemannasamarbeten. Sverige är idag unikt svagt i EU, FN och andra internationella sammanhang – samtidigt som länder som Danmark och Finland flyttat fram sina positioner.

Det finns andra synergier här också – ett mer norskt Sverige, med oljefondens rikedomar och det framväxande entreprenörsnätverket runt Stockholms teknikscen, skulle kunna erbjuda kärnan i en nordisk kapital- och talangmarknad för tillväxtföretag

inom alltifrån artificiell intelligens och syntetisk biologi till nya material. Lägger vi till de baltiska länderna så skulle regionen kunna bli en tillväxtmotor för ett allt äldre och långsammare EU i stort, och med det skulle också anspråken på inflytande över den europeiska framtiden kunna ökas betydligt.

Sverige år 2040 kommer antingen att vara svenskt eller nordiskt. Drömmen om ett europeiskt Sverige ser alltmer ut som just en dröm, eftersom den europeiska identiteten förblir svag och fragmenterad. Ett internationellt Sverige är egentligen ingenting, eftersom den som samarbetar med alla inte egentligen samarbetar med någon. Ett tyskt eller amerikanskt Sverige är ekonomiskt starkt, men ensamt – och alltid en eftertanke i dessa jätteekonomier, och förmodligen inte ekonomiskt uthålligt över tid.

Återstår så tanken på ett svenskt eller ett nordiskt Sverige.

Det svenska Sverige är det Sverige som i varje regeringsskrivelse säger att "Sverige ska vara världsledande på X" och som när-synt uppehåller sig vid rankningar och Sverigebildens öden och äventyr. Det är ett Sverige som tar sig själv på lite för stort allvar, på lite för lösa grunder.

Ett nordiskt Sverige, däremot, skulle kunna vara en del av en växande, dynamisk ekonomi. Det är ett Sverige med en säkerhetspolitik som reflekterar vår geopolitiska verklighet, ett Sverige med en nätverksekonomi och innovationskraft som fördjupar en redan pågående marknadsintegration och ett Sverige som lyfter och lyfts av våra nordiska grannar (och redan nu är de baltiska länderna en

allt större del av denna gemenskap, så vi kanske behöver ett annat namn – ett Östersjö Sverige?).

Det är ett Sverige som har ett nordiskt sammanhang att stödja sig på.

Ett nordiskt Sverige är ett Sverige som är en del av *ett nätverk av städer*. Urbaniseringen i Norden är unikt snabb, och skapar intressanta förutsättningar för framväxten av ett kluster av stadsbaserade ekonomier med hög grad av integration i en mängd olika dimensioner: ekonomiskt, socialt, akademiskt – de nordiska huvudstäderna kan redan idag ståta med en kreativ ekonomi i världsklass.

*"Sverige är idag unikt
svagt i EU, FN och
andra internationella
sammanhang –
samtidigt som länder
som Danmark och
Finland flyttat fram
sina positioner."*

SVERIGE 2040?

Bättre tillsammans.

FOTO: VADIM NEFEDOV/ALAMY

Givetvis spelar också Ryssland en roll i denna framtid. Ett alltmer aggressivt Ryssland kräver ett starkare Norden – inte bara ur ett militärt perspektiv, utan också kulturellt och ekonomiskt. Med neutraliteten ur vägen har Sverige tagit ställning för en demokratisk ordning, och de nordiska demokratierna är alla djupt besläktade med varandra. Om en av dem faller, skadas de alla – och den insikten kommer förhoppningsvis också att driva en helt annan omsorg om de andra nordiska länderna.

Som ofta är fallet kan en gemensam fiende stadga upp en gemensam identitet.

Liksom alla framtider kommer denna inte att manifestera sig med automatik – det krävs en ny nordisk generation politiker, som tar de spår och trådar av det nordiska som finns redan idag och väver en starkare politisk gemenskap med stöd i de ekonomiska, sociala och tekniska trender som vi ser idag.

Ett sådant nordiskt Sverige är värt att våga drömma om. Ett Sverige som är en del av ett nordiskt nätverk av städer där framtiden förhandlas i konst, teknik och ekonomi, och som tar spjärn i en nordisk demokratisk tradition för kommande generationer.

Nicklas Berild Lundblad är fil dr i informatik.

Vi prövar att tro på Gud

Gud är inte död i Sverige medan sekulariseringen alltmer framstår som en historisk parentes. År 2040 är Svenska kyrkans ökenvandring nog över.

Av Joel Halldorf

Ayyan Hirsi Ali börjar tvekan, nästan nervöst innan hon börjar: "Jag betraktar dig som något av en mentor." I många år har hon varit ett av den nyateistiska rörelsens främsta namn, men nu sitter hon på en scen och ska förklara för sin vän och vägledare Richard Dawkins varför allt har varit ett misstag.

Hon tar sats och fortsätter: "När du ser på världen tänker du att där finns inget. Men jag accepterar numera att det finns Något. Det finns en mäktig kraft i tillvaron. Det är den Gud som har förändrat mitt liv."

Redan i slutet av 2023 berättade Ali att hon blivit kristen, men då klädde hon det i politiska termer. Kristendomen, skrev hon, behövdes i kampen mot det auktoritära Ryssland, fundamentalistisk islamism och "wokism". För henne var kyrkan en hörnsten i den västerländska civilisation som tycktes svaja betänkligt.

Det handlade inte om fromhet, utan politisk pragmatism.

Men nu, ett halvår senare, gläntar hon på dörren till något annat. En andlig erfarenhet som berört på djupet, och gett henne en ny syn på världen.

Plötsligt och oväntat har kristendomen fått en rad fashionabla förespråkare. Kulturpersonligheter och medieprofiler kommer ut och berättar att de är troende. Motiven är blandade. För vissa är kristendomen en resurs i kulturkriget, andra ser kyrkan som en progressiv hamn i en auktoritär tid medan åter andra är personligt berörda och ovilliga att göra politik av sin erfarenhet.

Denna rörelse sker ganska precis ett sekel efter att Max Weber höll sin berömda föreläsning "Wissenschaft als Beruf" i München 1918. Där förklarade han att den moderna tidens rationalism var inkompatibel med religion. Vetenskap och bildning ledde, fastslog han, tveklöst bort från kyrkan.

Under 1900-talet var sekulariseringen inte bara en sociologisk prognos, utan också ett politiskt löfte. Ateismens profeter talade om en ny, skön värld präglad av rationalitet, framsteg och rikedom. Världens bekymmer tillskrevs en kvardröjande fromhet, och så snart denna sista rest försvunnit skulle utopin realiseras.

Dessa tongångar hördes också i Sverige. I sin avhandling *Klädd i sitt språk* skriver Stina Otterberg Engdahl att "religion" är utbytbar mot "diktatur" i Olof Lagercrantz texter. För *Dagens Nyheters* kulturchef var religion "en död och mörk tillvaro som kontrasteras mot en levande och frisk i ljuset".

Men profetierna har kommit på skam. Istället för framsteg och förnuft tycks sekulariseringen gå hand i hand med allt djupare kriser. Den mentala ohälsan stiger, kulturlivet utarmas, civilsamhället går på knäna, den politiska polariseringen ökar och bärande samhällsinstitutioner krackelerar. Kristendomen verkar inte kunna plockas bort så enkelt.

Redan på 1980-talet insåg sociologer att religionerna inte försvann med den hastighet man väntat sig. I länder som Iran och USA var de fortsatt krafter att räkna med. År 2001 konstaterade

Jürgen Habermas att inte heller västvärlden var sekulär, utan postsekulär.

"Plötsligt och oväntat har kristendomen fått en rad fashionabla förespråkare. Kulturpersonligheter och medieprofiler kommer ut och berättar att de är troende."

Begreppet postsekularitet plockades upp i den svenska debatten genom teologen Ola Sigurdson, ärkebiskop Antje Jackelén och DN:s kulturchef Björn Wiman. Beteckningen speglade en insikt om att kristendomens rötter går djupare än vi anat, men inte någon föreställning om att kyrkan snart skulle börja växa numerärt.

Så har också jag tänkt. Postsekularitet, skrev jag i min bok *Gud. Återkomsten* från 2018, "handlar inte om att sekulära svenskar är på väg att konvertera en masse till någon kyrka eller trossamfund". Det

var snarare fråga om en attitydförändring, där fler inser att religionerna är här för att stanna och att sekulära perspektiv därför inte är självklara norm.

Men kanske har jag haft fel? Kan det vara så att vi närmar oss en punkt där en ljummen acceptans av att den kristna tron lever kvar går över i en större personlig nyfikenhet – och till slut leder till att fler prövar på?

Prövar att gå i kyrkan, prövar att kalla sig kristen, prövar att tro på Gud.

I intellektuella kretsar syns som sagt redan en sådan rörelse. Internationellt representeras den av personer som Hirsi Ali, Nick Cave, Tom Holland (historikern, inte skådespelaren) och Paul

SVERIGE 2040?

Vi är mer kristna än vi anade.

FOTO: TT

Kingsnorth. Men också i Sverige kan vi läsa artiklar med rubriker som "Kristen trend i Kultursverige" (SVT 21/7 2022).

Men från den så kallade kultureliten, som alltid gillat att göra udda val, till folk i gemen kan steget ibland vara långt. Sett till helheten har siffrorna för religiöst engagemang fortsatt dala det senaste decenniet.

Under våren kom dock statistik från Svenska kyrkan som kan tolkas som ett trendbrott. Antalet inträden var bland de högsta det senaste kvartsskedet, dopsiffrorna verkar ha stabiliserats och konfirmandkurvan vände uppåt. Det var första gången på decennier som en kurva av det slaget gick upp istället för ner – och det är i storstäderna som andelen konfirmander ökar allra mest.

Orsakerna kan vara många, men en är att en desillusionering med den sekulära moderniteten har spritt sig. För ateismen har inte levererat, varken filosofiskt, politiskt eller existentiellt. Idag längtar människor efter hopp, mening och sammanhang.

Samtidigt har livets stormar fått fler att inse att de är mer kristna än de anade: Det har länge varit fler i Sverige som bett till Gud än som sagt sig tro på Gud.

Kristendomen har djupa rötter i vår kultur och alternativen imponerar inte. Det var länge sedan bildstormande religionskritiker lyckades elda massorna, och inte bara heliga böcker. Men när ärkebiskop Martin Modéus svarade SVT:s Anders Holmberg att han självklart trodde på uppståndelsen, samtidigt som han med samma självklarhet deklarerade att den var ett mysterium – "Det vet väl inte jag" – vann han genast debatten.

Gud är inte död i Sverige, men det är däremot arvet från Olof Lagercrantz och Ingemar Hedenius. Sekulariseringen framstår alltmer som en historisk parentes. Kyrkans ökenvandring kommer nog att pågå i några år till, men något annat anas vid horisonten. År 2040 är det fyrtio år sedan Svenska kyrkan skildes från staten. Det är ungefär så långa ökenvandringar brukar vara.

Joel Halldorf är docent i kyrkohistoria vid Uppsala universitet och lärare vid Teologiska högskolan i Stockholm.

Små, små förhoppningar

Kommer den svenska staten att lyckas trycka tillbaka brottsligheten? Det finns tecken på tillfrisknande.

Av Karin Stensdotter

Sverige idag, 2024, i ljuset av "andra jämförbara länder" – Norden och numera även EU-länderna – kännetecknas av otrygghet i allmänhet och våldsam brottslighet i synnerhet. Det är vad som utmärker oss.

Fram till år 2040 kommer förstås en massa andra fenomen också att påverka Sverige. Jag tänker på det osäkra geopolitiska läget, AI:s ytterligare inverkan på det redan på många sätt dominerande internet. Klimatet och det som kallas demografin, det vill säga hur många barn som föds på olika platser på jorden och hur många människor som migrerar. Till detta kommer den fortsatta globaliseringen i vilken kontrollen av flöden blir än mer avgörande liksom de ömsesidiga beroendena. Vi ser redan nu hur både Kina och USA söker skydda sin egen industri och det är troligt att även EU kommer att försöka göra samma sak. Det är också här, i kontrollen av marknader och flöden som (också väpnade) konflikter mest sannolikt uppstår även i framtiden.

Men eftersom Sverige är medlem i EU, och numera även i Nato, kommer landet att agera i grupp inom många av de här områdena, vilket jag i ärlighetens namn finner betryggande. Det har man inte gjort och gör fortfarande inte vad gäller *den inre säkerheten*.

Det jag försöker förstå, liksom förmodligen i stort sett alla andra svenskar, är om den svenska staten kommer att lyckas ta tillbaka kontrollen och "trycka tillbaka brottsligheten" inom en rimlig framtid. Man får kanske tänka sig att en normal (det vill säga möjlig) nivå inte längre är som i övriga nordiska länder, utan snarare något i stil med EU:s genomsnitt. Något har för alltid gått förlorat – det går inte att ändra på – och också det är svårt att helt ta in.

Att den extremt stora invandringen till Sverige de senaste tio, femton åren har påverkat landet *även* i negativ riktning (vilket man ju länge inte kunde säga i offentligheten) har nu slagit rot i svensken och det är knallarna och krutröken, sirenerna och

sovrummen som lysas upp av roterande blåljus som nu tagit sig in i allas medvetanden. För även om man inte än är drabbad själv så känner numera alla någon som är det. Och är man är ung så är sannolikheten ännu högre att man har personlig erfarenhet av våld i någon form. Avståndet till de kriminella gängen är också kortare då de rekryterar barn och ungdomar.

Och då är den här våldsamma delen av det som kallas systemhotande brottslighet bara ett ytfenomen – det vi ser. Toppen på isberget. Konflikterna. När brottsligheten fungerar som bäst, från sin egen synpunkt alltså, så märker vi den inte ens. Smidigt och för majoriteten omärkligt tar den sig in i förvaltning, företag och civilsamhälle. Omfattningen vet vi faktiskt inte så mycket om, mer än att det inte längre är fråga om engångsföreteelser.

"Det var också de här extrema värderingarna som tillät den nuvarande situationen att uppstå. Och vad mera är – de har inte förändrats ett dugg av den."

Regeringen med justitieminister Gunnar Strömmer i spetsen har begripit att problemet är existentiellt och arbetar med utredningar och reformer som klubbas vartefter inom ramen för en "nationell strategi mot organiserad brottslighet". Vackert så.

Men det vi också alla funderar på är förstås hur det kunde gå så långt som det har gjort. Här brukar ett antal förklaringar lyftas fram: politikernas ovilja att se och debattera problemen med hänvisning till faran för

högerpopulismen. Mediernas identiska agerande i samma fråga. Konsensusmentaliteten och uteslutningsmekanismerna – den som säger sanningen "för tidigt" blir tystad och utesluten ur gruppen, vilken den än må vara, är väl de vanligaste förklaringarna som lyfts fram. Och de stämmer säkert.

Men räcker de?

Och räcker det med nya lagar och en stärkt förvaltning? Måste inte alla, det vill säga också svensken i gemen, dra sitt strå till stacken? Att han/hon vill få slut på otryggheten och våldet råder det ingen tvekan om. Men om det nu även innebär att varje enskild

SVERIGE 2040?

Räcker det med nya lagar?

FOTO: PONTUS LUNDAHL/TT

individ måste fundera på hur han agerar och vad det kan få för konsekvenser, så vet jag inte om svensken är redo.

Den attityd befolkningen har till sig själv, livets mening, omvärlden och så vidare spelar rimligen en viss roll då en så pass genomgripande förändring ska till på alla nivåer.

Och den här attityden, den svenska attityden, mäts i World Values Survey sedan 1980-talet och resultatet blir den numera välbekanta kulturkartan, den där Sverige fortfarande 2023 ligger i sitt extrema övre högra hörn.

Svenskar brukar säga att landet ligger ”i topp” vad gäller sekulära (i förhållande till traditionella, auktoritära och religiösa) och individualistiska (självförverkligande i förhållande till kollektivistiska) värderingar. Och de menar att detta är något positivt då rikedom och välstånd följer med dessa värderingar. I stort sett per automatik.

Min invändning är rätt enkel: Det var också de här extrema värderingarna som tillät den nuvarande situationen att uppstå. Och vad mera är – de har inte förändrats ett dugg av den.

Tilliten och självförverkligandet är fortfarande på topp. Ratio-

naliteten och sekulariseringen likaså. Jag vet inte om detta stämmer i praktiken i och för sig. Möjligen tänker inte de tillfrågade på att om de vill sätta upp en övervakningskamera i sitt bostadsområde eller säga upp en hyresgäst som visar sig ha kopplingar till Somaliska IS i sin bostadsrättsförening, så visar detta på en något mindre tillit.

Och det är här jag står och väger. Det finns tecken på tillfrisknande på många nivåer. Men räcker det? Och i förhållande till vad? Återigen: Det vi fortfarande inte vet är ju *omfattningen* av denna systemhotande brottslighet.

Så. Sverige år 2040 – på en genomsnittlig EU-nivå vad gäller kriminaliteten, men förhoppningsvis fortfarande på väg nedåt. Med förstärkta band till unionen på alla nivåer och förmodligen euron som betalningsmedel. Och med en lite mer misstänksam befolkning.

Det låter kanske som små förändringar, men jag lovar, det är det inte.

De är i själva verket enorma.

Karin Stensdotter är arkitekt och författare.

Generation segregation?

En generation som inte fötts med folkhemmet och dess idé om en solidaritet med samhället lär söka gemenskap i mindre sammanhang. Den kommer inte att se segregation som ett problem utan som en lösning.

Av Katarina Barrling

Segregation – om man ska välja ut ett ord som samtiden kommer att snurra runt in i framtiden så är det segregation.

Nationalencyklopedin definierar ordet som det "rumsliga åtskiljandet av befolkningsgrupper". Rötterna sitter i latinets *segrego* – det vill säga "avskilja (från hjorden)". Ordet springer alltså ur föreställningen om att segregation innebär splittring av en grupp som per definition hör samman, en "hjord".

I svensk samhällsdebatt har ordet blivit en politiskt acceptabel term för problem relaterade till invandring. Genom att använda ordet segregation förmedlar man att det inte är invandringen som sådan som är problemet, utan den segregation som följt i invandringens spår. Även den som ogärna skulle säga att invandring förklarar gängkriminalitet, välfärdsbrott, illa fungerande skola, eller bristande kunskaper i svenska, ser inga hinder att peka på segregation som ett samhällsproblem.

Bakom den här föreställningen om segregation som något icke önskvärt, rentav hotfullt, anar man ordets latinska etymologiska ursprung: människor som bor i Sverige är en sorts "hjord"; de hör samman och bör inte skiljas från varandra. Det är en föreställning som rymmer väl med en kultur där sammanhållning skattats högt, och dessutom eftersträvas i samhället som helhet, där invånarna fostrats till att vara solidariska med hela detta samhälle och den stat som representerar det. Det är talande att politiken till både vänster och höger i denna tid av ökande segregation riktar sina blickar mot folkhemmet och den gemenskap det representerade.

Samtidigt omgärdas begreppet "segregation" av en märklig klutenhet.

Aena sidan är det nära nog allena rådande perspektivet alltså att segregation är något dåligt, ett problem som behöver lösas. Folkvalda, myndigheter, näringsliv, konst, kultur, akademi och ideell sektor, alla vill de arbeta för att bryta segregationen. Och det är få människor som på en direkt fråga om det är bra eller dåligt med segregation skulle säga att segregation, det är bra.

Samtidigt går människors faktiska beteendemönster i riktning mot mer segregation, allra tydligast i valet av bostadsområde. Nationalekonomen Emma Neuman har visat att redan när andelen utomeuropeiska invandrare i ett område når 3–4 procent börjar infödda svenskar flytta därifrån.

Hur kommer då den generation som är medelålders och bär upp samhällets institutioner år 2040 att betrakta segregation? Tendenserna drar åt olika håll. Å ena sidan är det här människ-

or som vuxit upp i ett samhälle med stor invandring, vilket skulle kunna innebära en större öppenhet för att leva i områden med större etnisk, språklig och kulturell variation.

Å andra sidan är det också en generation som vuxit upp i ett samhälle där individens frihet inte bara är ett ideal utan på många sätt ett faktum. Och som dessutom påminner om att individualism inte på något självklart sätt hänger samman med progressivitet eller en vilja att bryta upp gamla strukturer. Tvärtom visar den generation som fick

rösta för första gången 2022 att även den som vuxit upp i en värld av individualism och valmöjligheter kan välja konservatism.

En påminnelse om det här fick vi senaste valet då det visade sig att den förväntade Generation Greta i själva verket visade sig vara en generation som sympatiserade med Moderaterna och Sverigedemokraterna.

Det är också en generation som inte fötts med folkhemmet och dess idé om en solidaritet med samhället som helhet, "hjorden". Den kan istället komma att vilja söka gemenskap i mindre sammanhang – och därmed sätta större värde på de egna möjligheterna att påverka dessa mindre sammanhang. Det vi kan vänta oss av den generationen är att den kommer att vilja välja inte bara bostadsområde och skola, utan också sådana inrättningar som vi tagit för givna som drivna i det allmännas regi: bibliotek, simhallar, kanske rentav ungdomsgårdar? I den mån den generationen inte önskar omge sig med kulturell mångfald, blir det individuella valet att avstå kulturell mångfald. Och segregation kommer då inte längre att ses som ett problem – utan som en lösning.

Katarina Barrling är docent i statskunskap vid Uppsala universitet.

SVERIGE 2040?

Generation Greta trycks tillbaka.

FOTO: PETER WIXTRÖM/TT

Vi närmar oss slutet för vår mänsklighet

År 2040 kommer den process i vilken vi håller på att förlora allt vi sätter värde på att ha passerat den punkt då den inte går att stoppa. Ruinerna av vår civilisation kommer att bebos av helt andra, med andra intressen och ideal.

Av Torbjörn Elensky

Det är viktigare än någonsin att medvetet och seriöst börja prata om allt det vi tar för givet: frihet, yttrandefrihet, demokrati, äganderätt, säkerhet, sanning. Inget är givet längre och vi pratar inte alltid ens om samma begrepp. Tillvaron håller på att glida oss ur händerna och vi kan inte hålla kvar den vare sig genom att knipa hårdare eller släppa taget. Till 2040 kommer mycket av det vi tar för givet att vara förlorat, om vi inte tar kampen för det redan nu.

Enligt en aktuell mätning tillbringar människor jorden runt 6 timmar och 58 minuter online. Detta är inte jämnt fördelat, så i vissa regioner och åldersgrupper är användningen avsevärt högre. I den så kallade generation Z, personer födda 1997–2012 är det i genomsnitt 9 timmar om dagen som gäller. Nästan hälften av alla barn i åldern 0–2 år interagerar dagligen med skärmar. Detta trots att vi vet att barn som tillbringar mycket tid på detta sätt utvecklas sämre, motoriskt, språkligt och socialt. Andra faktorer spelar in, som sömnens kvalitet, föräldrars uppmärksamhet och högläsning för barnet, men även dessa hänger åtminstone indirekt samman med skärmtiden.

Tiden vi tillbringar uppkopplade kommer att öka avsevärt till 2040, genomsnittet kan öka till uppemot 70 procent av all vaken tid. Många ungdomar föredrar redan nu sitt liv online framför tillvaron i den verkliga världen. Den uppkopplade upplevelsen kommer att bli otroligt mycket bättre under kommande år, rent tekniskt.

Virtual reality och nya plattformar kommer att göra så att man kan leva uppkopplad dygnet runt. Du kan välja vem du är, ditt kön, din ålder, ditt utseende. Du kan agera friare och uppfylla alla dina fantasier i princip utan några konsekvenser, utom de psykologiska, och utan alla fysiska begränsningar som vi människor har i verkligheten. Detta gör att du kommer att fungera

sämre i verkliga livet, både motoriskt, intellektuellt och socialt. Men du kommer ändå att vara tvungen att fatta beslut som rör verkligheten.

Vad spelar verkligheten för roll, om man ändå inte tänker leva i den? Det är fortfarande i den fysiska världen gruvor, fabriker, säkerhetssystem och alla de påtagligt fysiska installationer som möjliggör livet på nätet existerar. Och de kräver riktiga människor som gör jobbet, från att utvinna de sällsynta jordartsmetaller som är essentiella för teknologin till att lägga ut kablar och skruva ihop headset.

Kan den kallas fri som lever sitt liv i en simulerad verklighet? Den kanske inte ens någonsin behöver interagera med andra levande människor utan kan tillbringa hela livet med helt syntetiska "personer", med vilka den också kommer att ha sex, och varför inte gifta sig, eller leva ihop i andra former som utvecklas till 2040.

Yttrandefriheten kommer att kunna detaljövervakas, så alla möjligheter till fritt utbyte försvinner. Även om ingen formell censur införs eller utvidgas kommer bara vetenskapen

att man inte har några hemligheter alls, inga möjligheter att samtala i förtroende, att påverka människors beteende. Sakerligen kommer den generation som föds upp och växer in i detta system att gilla det, givet att de kommer att kunna uppfylla sina drömmar och leva ut sina lustar riskfritt på nätet.

Yttrandefrihet betraktas ju redan nu med skepsis av dem som tycker att vi borde ägna oss åt mer självcensur och att det finns en enda sanning i varje fråga, ett enda riktigt beslut, som vetenskapen serverar oss helt värderingsfritt och mycket effektivare än fri demokratisk debatt.

Demokratin förlorar all mening i denna framtid, men å andra sidan passar det antagligen makthavarna rätt väl – ännu fler beslut

"Hur kommer då den generation som är medelålders och bär upp samhällets institutioner år 2040 att betrakta segregation?"

SVERIGE 2040?

Andra intressen och ideal.

FOTO: TIM P. WHITBY/GETTY IMAGES

kan flyttas till alltmer centraliserade organ och beslutsfattandet, inklusive lagstiftning, övervakning och straff, kan tas över av AI till det gemensamma bästa.

Äganderätten kommer inte att upphävas, men den kommer att förändras till sin natur när folk har sina största tillgångar i virtuella världar. Färre kommer att äga och kontrollera ännu mer, hela virtuella stater kommer att bli lika stora och lika viktiga som verkliga länder och i samband med hybridkrigföring, propaganda, olika typer av *mind control* och övervakning kommer de att kunna vara lika effektiva och farliga för våra friheter som verklighetens tyrannier.

Dessa sistnämnda utökar redan nu sin kontroll över säkerheten på nätet, där de så kan, inte sällan i samarbete med stora techbolag, som sätter in spärren och kontrollfunktioner åt det kinesiska kommunistpartiet men som kan användas även här. Frestelsen att utöka övervakningen kommer, av säkerhetsskäl, för att fånga brottslingar, stoppa pedofiler och så vidare att vara mycket stor även i världens demokratier, alltid med goda föresatser men med tveksamma resultat.

Sanning är ett begrepp som kommer att förändras till sin natur, när vem som helst kan leva hur som helst. Men också i en

framtid då kritisk journalistik helt kommer att ersättas av mer eller mindre subtila former av propaganda och manipulation, från de bolag som kommer att äga vår tid och uppmärksamhet, samt alla de pr-bolag och tankesmedjor vars verksamhet helt obehindrat och utan kontroll kommer att producera åsikter och analyser i linje med sina intressen. Istället för opinionsbildning får vi ännu mera *nudging*. Så är det naturligtvis redan i hög grad idag, då dagstidningarna ägnar sig åt att tillfredsställa sina läsares, kundernas, självbild snarare än att ge dem saklig information om tillståndet i världen och stressade och underbetalda journalister använder pr-bolagens vinklade informationsurval för att producera artiklar – en verksamhet som kommer att tas över av AI långt före 2040.

Vi närmar oss slutet för vår mänsklighet. Ruinerna av vår civilisation kommer att bebos av helt andra, med andra intressen och ideal. Ännu 2040 kommer entusiasterna att predika hur mycket bättre detta är, men den redan påbörjade process i vilken vi håller på att förlora allt vi sätter värde på, inklusive oss själva, kommer vid det laget att ha passerat den punkt då den inte går att stoppa. Det kanske inte ens går idag, men ingen kan säga att vi inte vet vad vi gör.

Torbjörn Elensky är författare.

Sexton år att ta igen

Det tog lång tid för det svenska samhällsförfallat att slå igenom. Vi kommer nog att behöva lika lång tid för att vrida utvecklingen åt rätt håll.

Av Nina Solomin

Det är sexton år fram till 2040. Hur lång tid är det egentligen? Det beror lite på hur gammal man är. För en person på andra planhalvan i livet kan det upplevas som knappt någon tid alls, som en blinkning bara. Man knyter skorna, vänder ryggen till eller kastar en blick upp i himlen ... och vips, så har sexton år gått.

Jag skrev ett tal till min första son när han skulle bli bar mitzva. Det hade ett alltigenom sentimentalt innehåll, och intet av mina ögon var torrt när det författades. Tack och lov framfördes talet aldrig inför publik, men det handlade just om den medelålders erfarenheten av att tiden går så chockerande snabbt. Man föder ett barn och innan man vet ordet av har den lilla tultande knubbiga sötnosen blivit en halv vuxen yngling med basröst. Gräsligt är det. Eller åtminstone bitterljuvt.

Sexton år är samtidigt en anseelig tidsrymd. För tonåringen en hel uppväxt. Och för en fullvuxen medborgare i Sverige kan den vara transitperioden mellan två helt skilda samhällstillstånd.

Låt oss backa sexton år, till 2008. Vilket Sverige levde vi i då? Två år efter alliansregeringens första valseger utbröt finanskrisen i USA. Den sände chockvågor över världen, också hit, men vi klarade oss hyggligt jämfört med många andra länder. Min andra son föddes samma år och jag och maken lallade runt i ett Sverige som på det hela taget var tryggt och välordnat, men som idag framstår som ett ombonat undantag. Ildåd som mordet på tioåriga flickan Engla Höglund i april 2008 var udda företeelser som väckte folklig vrede och hårdbevakades av medierna.

År 2011 gjorde regeringen Reinfeldt upp med Miljöpartiet om migrationen. Fem år senare peakade invandringen till Sverige med uppåt 170 000 flyktingar och migranter som kom in i landet. Men utvecklingen med en stigande invandring har pågått hela 2000-talet. År 2008 var siffran strax över 100 000. Frånsett pandemin har detta varit nivån alltsedan dess.

Varför är migrationen överhuvudtaget relevant? Naturligtvis eftersom vi idag lever med den verklighet som tidigare politiska beslut har format. När ett litet land som Sverige bestämmer sig för att solidariskt hjälpa till att härbärgera en för befolkningsstorleken stor andel flyktingar och ekonomiska migranter finns alltid risken att man inte klarar att skala upp systemen tillräckligt

snabbt. Vad som kortsiktigt förefaller som en generös och storartad gest – emblematiskt fångat i scenen då socialdemokratiska statsministern Stefan Löfven 2015 stod på Medborgarplatsen i Stockholm och ropade ”Refugees welcome” – kan i efterhand framstå som något impulsivt och ogenomtänkt.

Att Sverige nu har grava problem med utanförskap i många utsatta områden hänger ihop med att vi inte förmått att på ett vettigt sätt härbärgera och integrera de migranter vi tagit emot. Tvärtemot vad Migrationsöverenskommelsen 2011 syftade till, att utestänga SD från politiskt inflytande, så har riksdagens mest invandringskritiska parti fått en stadig tillväxt av röster i varje val sedan dess. Det finns inget som säger att de kommer att göra halt vid en femtedel av rösterna.

På sexton år har Sverige förändrats på häpnadsväckande vis. Vem hade kunnat drömma om att vi skulle få barntorpeder som utför sprängdåd och beställningsmord för en struntsumma. Eller att kriminella nätverk skulle infiltrera domstolsväsendet, socialtjänsten, Migrationsverket och andra myndigheter, inklusive polisen själv. Vem hade kunnat tro att vi skulle ha skolor där barn inte lär sig ordentlig svenska eftersom nästan ingen, varken elever eller lärare,

har det som förstaspråk. Eller att klaner skulle styra över hela bostadsområden.

Inte hade jag för sexton år sedan kunnat ana att tonårsskallar skulle kränga knark i vår sömniga medelklassförort och vara ett lika naturligt inslag i gatubilden som skräddaren, frisören och den lokala Icabutiken. Inte heller hade jag kunnat föreställa mig att vi på svenska gator skulle se människor som jublar över en storskalig, blodig massaker i Israel eller att det skulle bli så utsatt att vara jude i Sverige som det är idag.

En viktig orsak till dagens situation är som sagt att Sverige inte har klarat av att hantera den snabba och omfattande immigrationen. Men flera saker har samspelat. Det handlar om svenskt rättssystem, synen på brott och brottsoffer, vår välfärd, våra tillitsbaserade system, en portion kulturell oerfarenhet och naivitet och ytterligare fler faktorer vilka tillsammans har bildat något av en perfekt storm.

”Vem hade kunnat drömma om att vi skulle få barntorpeder som utför sprängdåd och beställningsmord för en struntsumma.”

SVERIGE 2040?

Stefan Löfven på Medborgarplatsen 2015: något impulsiv och ogenomtänkt.

FOTO: MAJA SUSLIN/TT

Nu sitter vi här, somliga skulle säga i skiten. I vart fall i ett land präglad av djupa klyftor och parallellsamhällen.

Så vart är vi då på väg? Enligt SCB:s prognos kommer immigrationen till Sverige att fortsätta med ungefär samma antal, knappt 100 000 per år fram till 2070. Detta ställer enorma krav på samhället att hitta bättre vägar framåt för att bryta segregation och utanförskap. Vi måste få nya svenskar i arbete och, viktigast av allt, få människor som flyttar hit att anamma grundläggande värderingar som jämställdhet, demokrati och tolerans mot etniska, religiösa och sexuella minoriteter.

Hur vi lyckas med detta kommer att bli avgörande för vilket Sverige vi lever i år 2040. Precis som sexton år är en tillräckligt lång tidsperiod för att vrida saker mot det sämre – skulle det också kunna vara en tillräckligt lång tidsperiod för att vända en negativ utveckling till en mer positiv.

Jag tänker på Rudy Giuliani's tid som borgmästare i New York. Idag är hans anseende skadat av Trumpskäl, men på 1990-talet

var han omsusad som en rockstjärna för att framgångsrikt ha fått bukt med brottsligheten och ökat tryggheten i en metropol med dåligt rykte. Det lyckades han med genom en rad ytterst konkreta åtgärder, som bland annat att höja polislönerna och att slå ner även på små brott. Ett par borgmästare och policyer senare gick utvecklingen mot det sämre igen.

Framtiden, alltså hur Sverige ter sig 2040, är med andra ord avhängig vilka konkreta politiska beslut som tas nu och de närmaste åren. Det kommer inte att räcka med floskler eller retorik om att skjutningar är "oacceptabelt". Våra makthavare kommer att behöva vara verklighetsförankrade och lösningsinriktade praktiker under lång tid framåt.

Sverige har gjort resan från trångboddhet, segregation och social utsatthet förr. Det är dags att kavla upp ärmarna och göra den igen.

Nina Solomin är journalist. Hon tillträder som chefredaktör i Axess den 1 september.

Att skapa det förflutna

Den världsberömde keramikern och författaren Edmund de Waals skapande botten i hans judiska och europeiska identitet. Den är oupplösligt förknädd med de dramatiska livsöden som präglat hans familj och uppväxttid.

Av Charlotta E Lindell

”

Att tala om det förflutna är alltför smärtsamt, säger Edmund de Waal, som under sin uppväxt då och då frågade sin pappa om hans förflutna. Han svarade undvikande att han inte mindes eller så bytte han ämne.

Han är världens mest efterfrågade konstkeramikern och har också haft stora internationella litterära framgångar. Edmund de Waal slog igenom för den stora publiken med den osannolika bästsäljaren *Haren med bärnstensögon* år 2011. Med avstamp i en samling netsuker – japanska snidade små figurer som traditionellt användes som en sorts knapp i kimonor – öppnade han i boken dörren till både 1900-talets mörka världshandelser och familjens förflutna.

Släkten är den förmögna och inflytelserika judiska bankirfamiljen Ephrussi som blev av med allt när nazisterna tog makten. Netsukerna var de enda av familjens ägodelar som räddades efter det att Gestapo hade intagit Ephrussis palats i Wien.

Just föremål, deras historia och plats i världen och vårt medvetande, står också i fokus i Edmund de Waals skapande:

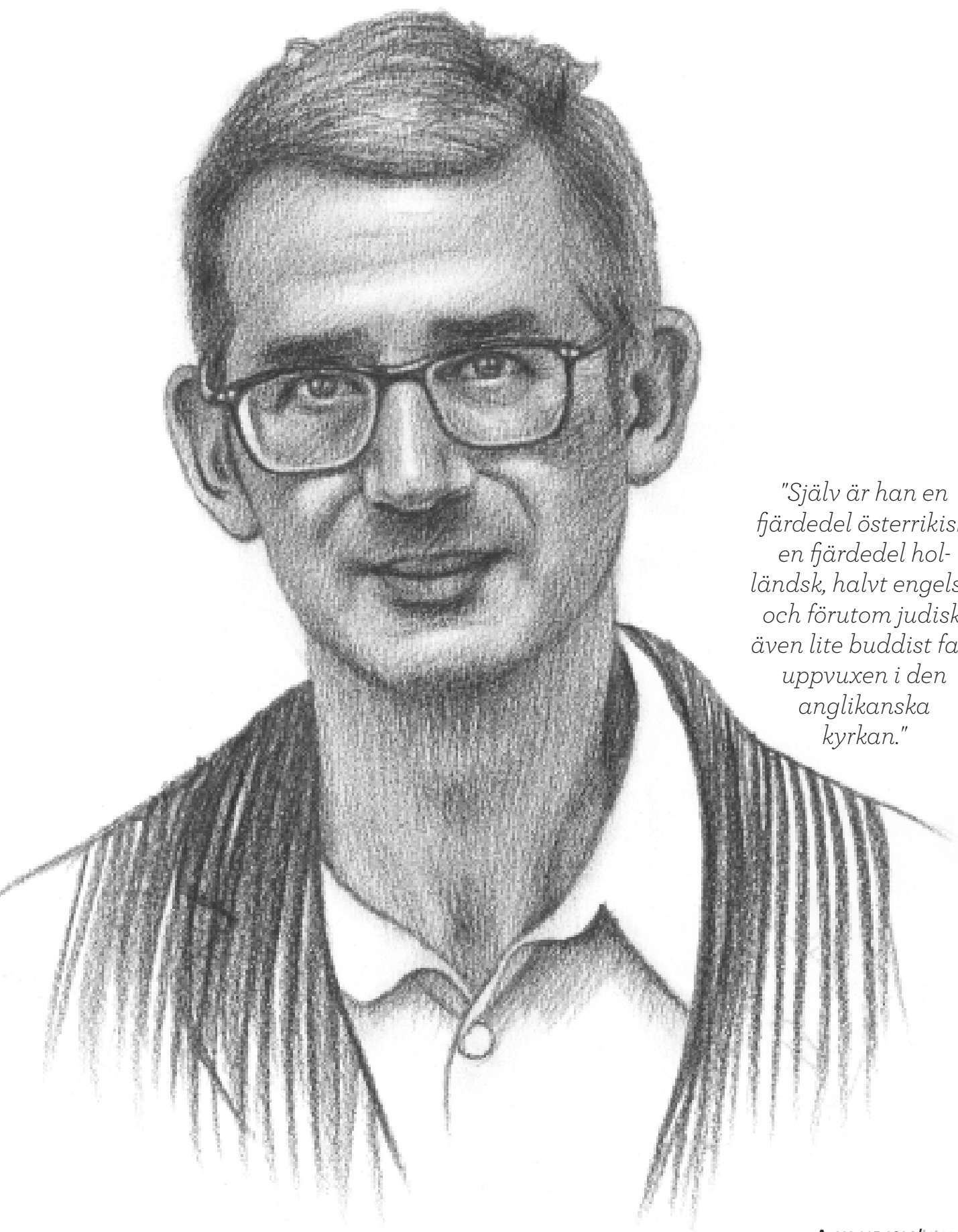
– Tänk att en så mäktig historia kan komma fram ur så små objekt. Netsuker är inte större

än tändsticksaskar men rymmer oändliga berättelser, säger Edmund de Waal när vi videosamtalar.

Han befinner sig på sitt kontor på andra våningen i sin stora ateljé, inrymd i en gammal industribyggnad i West Norwood i södra London.

– Det hände något rätt fantastiskt när *Haren* publicerades i Österrike. Jag blev inbjuden att tala på en tillställning i Palais Ephrussi, släktens hem som plundrades av nazisterna i april 1938. Jag tog med mig min pappa. När publiken förstod att han var där började de applådera. Det var stort, som att ta tillbaka familjens historia.

DEN SOM URSPRUNGLIGEN byggde upp netsuke-samlingen var Charles Ephrussi (1849–1905) vars släktingar utvandrade från Odessa vid Svarta havet på 1700-talet. Han var kusin till de Waals farmorsfar och känd konsthistoriker och umgicks med storheter som Renoir och Degas. En annan av hans vänner var Marcel Proust – romankaraktären Charles Swann

*"Själv är han en
fjärdedel österrikisk,
en fjärdedel hol-
ländsk, halvt engelsk,
och förutom judisk,
även lite buddist fast
uppvuxen i den
anglikanska
kyrkan."*

Netsuke, med haren som tillhör Edmund de Waal.

FOTO: JUDISKA MUSEET/ALAMY

i *På spaning efter den tid som flytt* är delvis baserad på just Charles Ephrussi.

Proust är en av de författare som Edmund de Waal håller allra högst jämte Walter Benjamin och W G Sebald.

Konst och poesi hör ihop i Edmund de Waals universum. I utställningen "letters home" som visas i Berlin fram till mitten av augusti har han för första gången lyckats att gifta samman de båda.

– Jag har skapat de största keramikkärl jag någonsin har gjort. De påminner nästan om människor, drygt två meter höga. Inuti de svarta kärlen finns det inskriptioner med citat av poeten Rainer Maria Rilke. Kärlen inbjuder till att man ska känna på dem, ingenting som ställs ut ska placeras i montrar eller bakom glas.

Han ser föremål som centrala i människors liv och alls icke som världsliga ting som vi ibland kallar dem. De bär på historier och livsöden och symboliserar identitet och tillhörighet.

Edmund de Waal laddar sin konst med känslor för att sedan låta föremålen förmedla berättelser och tankar vidare till betraktaren.

Han sysselsätter sig mycket med begreppet identitet. Själv är han en fjärdedel österrikisk, en fjärdedel holländsk, halvt engelsk, och förutom judisk, även lite buddist fast uppvuxen i den anglikanska kyrkan.

Edmund de Waal och hans tre bröder växte nästan bokstavligen upp i Canterbury Cathedral där fadern Victor de Waal var dekan. Modern Esther var lärare i historia vid universitetet i Cambridge och är även hon författare. Båda föräldrarna är fortfarande i livet. Det enorma iskalla medeltidshuset som familjen bodde i låg i direkt anslutning till katedralen. Han beskriver sin uppväxt som en oändlig ström av gäster som kom och gick – konstnärer,

akademiker, teatergrupper och författare.

– Det var en bisarr bohemisk uppväxt med stort utrymme för kreativitet. Huset var fullt med böcker men vi hade ingen teve. Som pojke längtade jag efter att få spela fotboll, se på tv och gå till godisbutiken. Jag hittade till leran och litteraturen redan som liten och det är jag glad för. Jag har aldrig haft ett "riktigt" jobb, men det har inte varit en raksträcka. Det var inte förrän jag var i 40-årsåldern som jag kunde försörja mig ordentligt.

SIN FÖRSTA SKÅL drejade han då han var fem och hade följt med sin pappa på en keramikkurs. Han minns fortfarande känslan av att ha skapat något som inte fanns tidigare. Kärleken till keramiken bara fortsatte och så småningom studerade Edmund de Waal keramik med den kände keramikern Geoffrey Whiting som lärare. Whiting hade i sin tur lärt sig hantverket av den berömda Bernard Leach som brukar kallas för "the Father of British Studio Pottery". Gemensamt för dem alla tre är de japanska influenserna i skapandet. de Waal hämtar även inspiration från Kina och blandar de asiatiska med medeltida engelska tekniker. Modernismen och Bauhausrörelsen är andra ingredienser i hans konstverk. *Vad visste du om din judiska släkt innan du började dina efterforskningar till Haren med bärnstensögon?*

– Nästan ingenting. Det tror jag är typiskt i flyktningfamiljer. Att tala om det förflutna är alltför smärtsamt, säger Edmund de Waal, som under sin uppväxt då och då frågade sin pappa om hans förflutna. Han svarade undvikande att han inte mindes eller så bytte han ämne.

Men när Edmund de Waal, 60 i september, hade bestämt sig

för att skriva en bok om släktens historia hjälpte hans far till med efterforskningarna.

Hans farmor Elizabeth de Waal (född Ephrussi), jurist, författare och poet, hann också med att ge barnbarnet Edmund svar på en del frågor som han hade. De sista åren innan hon dog 2001 började hon att berätta om livet i Wien, något som hon inte hade gjort tidigare.

Han beskriver farmodern som fullkomligt orädd med en grundläggande känsla för vad som var rätt och fel. Det fanns inte ett uns nostalgi i henne:

– Hur är det möjligt när man har förlorat allt? Farmor varken förlät och glömde, men hon lät inte det som hade hänt hindra henne från att bygga upp ett bra liv i sitt nya land, England.

Hans farföräldrar lämnade Österrike 1939 för att undkomma nazisterna. De, liksom de flesta judiska flyktingar som kom till England kring andra världskriget, blev nästan mer engelska än engelsmännen själva.

EDMUND DE WAAL ÄR djupt engagerad i flyktingfrågan och är aktiv i Refugee Council som har FN:s flyktingkonvention som grund.

Kriget mellan Israel och Hamas och den ökande antisemitismen i världen är också något som engagerar honom. Vi talar om vikten av att skilja på civilbefolkning och vad regeringar och terrorgrupper gör; att sätta likhetstecken mellan judar och Nethanyahus regering å ena sidan och mellan palestinier och Hamas å andra sidan är både fel och farligt, menar han.

– Det är en komplex historia, så oerhört polariserad, men klart är att den inte handlar om att sympatisera med den ena eller andra sidan. Att ställa ett folk mot ett annat och enbart bry sig om den ena sidan är så fel, så fel. Det är fullständigt fasansfullt med förstörelsen av Gaza och lika hemskt är det med attackerna i Israel.

Edmund de Waals mångfasetterade konstnärskap visar prov på

Charles Ephrussi 1906 av Leon Bonnat.

FOTO: ALAMY

en till synes oändlig kreativitet och energi. Han är ständigt aktuell med utställningar och framträdanden i olika länder. Just nu visas *Playing with Fire. Edmund de Waal and Axel Salto* på CLAY Museum of Ceramic Art Denmark i Middelfart på Fyn. Utställningen pågår fram till den 11 augusti, därefter flyttar den till Norge där den invigs i september på det nyöppnade museet Kunstsilo på Odderøya, Kristiansand. Axel Salto (1889–1961) var formgivare, keramiker, grafiker och författare. Han arbetade största delen av sin karriär åt Royal Copenhagen.

– Utställningen om Axel Salto är sprungen ur passion från min sida och den är som ett samtal oss emellan. Jag vill återintroducera denna danska mästare som inte längre är så känd utanför Skandinavien. Det finns inte många keramiker som också är författare så jag känner ett slags släktskap med Salto.

UTÖVER SINA EGNA utställningar skapar Edmund de Waal storskaliga installationer i dialog med historiska samlingar och arkiv. Han har specialskapat verk för olika platser och museer runt om i världen; Musée Nissim de Camondo i Paris, British Museum i London, Frick Collection i New York och Ateneo Veneto i Venedig är några.

I sin senaste bok *Letters to Camondo* (Vintage, 2021) utforskar han den judiska släkten Camondos liv och idéer. Familjen – som kom till Frankrike från Istanbul på 1800-talet – hade ett palatsliknande hus på samma exklusiva gata i Paris där Edmunds släktingar Ephrussi också bodde. Båda bankirfamiljerna blev måltavlor för antisemitism i ett land där de trodde de var trygga. Frankrike var först i Europa att tillåta judar att bli medborgare.

Under pandemin fick Edmund de Waal tillfälle att tillbringa många timmar, dagar och veckor i Moïse de Camondos tidigare bostad. Uppe på vinden där tjänstefolket bodde finns det numera ett stort arkiv.

– Han skapade ett fantastiskt hem fyllt med konst, böcker och vackra möbler som hans söner skulle få ärva, säger Edmund de Waal som i boken har samlat brev som han fiktivt skrivit till Camondo.

– Jag kände ett behov av att få prata med honom om minnen och vad det innebär att skapa en minnesplats till någon som du älskar. Om familjer, historia, samtid och framtid. Och om vad det betyder att samla på saker.

I DE WAALS VERK, vare sig det rör sig om porslin eller böcker, finns det en ständig kommunikation mellan det förflutna och nutid; hans grundfilosofi handlar om hur viktigt det är att minnas saker.

När vi talas vid är Edmund de Waal nyligen hemkommen från San Francisco där han har förberett ett ännu så länge hemligt projekt. Han är ofta på resande fot och har både besökt och ställt ut på museer världen över. Det museum som han är mest förtjust i finns emellertid på hemmaplan:

– Victoria & Albert Museum i London. Jag har gått dit och förundrats sedan barnsben. Keramikgallerierna är de främsta i världen vad gäller kinesiskt porslin.

Den plats på jorden som han älskar allra mest är Ardnamurchan, en halvö i Skottland, nära Hebriderna. Edmund de Waal och hans hustru Felicity har en liten stuga där. Utsikten därifrån över till öarna Rum, Eigg, Muck och Canna som förändras minut för minut med sol, vind och regn gör honom alldeles lugn. Han talar lyriskt om hur intressant det är att se vad ljuset skapar när det bryter igenom och hur skuggorna ändras på ett särskilt sätt när ljuset ändras.

– Jag brukar få frågan om jag har en ateljé där också. Det har jag givetvis inte. Det är ett ställe att bara vara.

Edmund de Waals verk inbjuder till långsamt betraktande. Det är nästan en sakral upplevelse att uppleva hans utställningar; minimalistiskt och med rena linjer. Hans sätt att arrangera objekten och det evigt pågående spelet mellan ljus och skugga får det att kännas som om man stiger in i en kontemplativ parallell verklighet. ✨

Jagad av erinnyerna

Aischylos *Orestien* hade en avgörande betydelse för Lars Norén. Till exempel återkom han till verket för att bearbeta tragiken kring uppsättningen av 7:3.

Av **Torsten Rönnerstrand**

I sin första bok, diktsamlingen *Syrenen, snö* (1963), skriver Lars Norén (1944–2021): ”Jag är Raskolnikov.”

Därmed anslog han ett tema som ofta skulle återkomma i hans författarskap. Här defilerar en lång rad unga män som liknar den unge ryss vid namn Rodion Raskolnikov som är huvudpersonen i Dostojevskijs roman *Brott och straff* (1866).

Raskolnikov är en mångfasetterad gestalt. Han är en begåvad och i grunden varmhjärtad människa, men för eftervärlden är det inte dessa egenskaper man brukar tänka på när man hör hans namn nämnas. Han har gått till historien som prototypen för en mördare som tycker sig ha goda skäl för sin handling, men som i efterhand drabbas av ånger eller vanvett.

Liknade personer finns hos Lars Norén. I hans tidiga böcker liknar de mest Raskolnikov, men från och med slutet av 1970-talet är likheten mest påfallande med Orestes, den modernmördare som är huvudpersonen i de två senare delarna av Aischylos dramatrilogi *Orestien* (458 f.Kr.).

Mellan Raskolnikov och Orestes kan avståndet i förstone tyckas långt. Berättelsen om Raskolnikov utspelar sig i Sankt Petersburg i mitten av 1800-talet. Orestes ska ha levt på den grekiska halvön Peloponnesos vid tiden för det trojanska kriget, alltså cirka 1000 f.Kr. Men denna skillnad hindrar inte att man kan se likheter. De samvetsksval som plågar Raskolnikov efter mordet på en gammal pantlånerska har ofta jämförts med de furier – de så kallade erinnyerna – som förföljer Orestes, sedan han dödat sin mor och hennes älskare.

Raskolnikovs motiv är dunkla, men i det längsta vill han intala sig att han har goda skäl för sitt handlande. Den pantlånerska han mördar ser han som ett skadedjur, en parasit, som ska röjas ur vägen eftersom hon skor sig på ockerräntor och tyranniserar sin syster. Men han tänker sig också att han genom mordet ska kunna hjälpa sin familj. Genom att lägga beslag på den mördade kvinnans pengar hoppas han kunna rädda sin syster Dunya från ett förnedrande resone-mangsäktenskap.

När Raskolnikov inte längre orkar bära sina samvetsksval bekänner han sin skuld och tar frivilligt på sig sitt straff. Sannolikt är det just detta som Norén syftar på när han skriver: ”Jag är Raskolnikov.”

Detsamma gäller nog också om flera andra av de dikter i boken som handlar om mord och död. Ett exempel får vi, då han i diktsviten ”Elegi” talar om ”mördarna inom oss”: ”Vi ser ungdomen som en gestalt spikad bakom / ett vitt korsfönster gråtande av den blå skymningen

/beredd att dräpa för disets skull / [...] Mördarna inom oss begår det oåterkalleliga / därför att vi åter och åter ska kunna sona varandras brott.”

NÄR NORÉN TALAR OM EN UNGDOM ”beredd att dräpa för disets skull”, går tanken lätt till Raskolnikov. Uttrycket ”för disets skull” kan – liksom ”den blå skymningen” – syfta på de atmosfäriska förhållandena i hans hemstad Sankt Peterburg. Men det kan också syfta på att han tycks ha varit omedveten om de verkliga drivkrafterna bakom sitt dåd.

Mot bakgrund av den explicita anspelnings på Raskolnikov ska vi säkert också tolka fler andra av de passager i Noréns tidiga dikter som handlar om mord

Torsten Rönnerstrand är docent i litteraturvetenskap. Hans senaste bok är *Kärleksinvider i litteraturen. Från Bibeln till Millennium* (2019).

och våld. Särskilt tydligt är detta i *De verbala resterna av en bildprakt som förgår* (1964). Här finns dikter som kan påminna om den passage i *Brott och straff*, där mordet på pantlånerskan förebådas av en dröm, där den unge Raskolnikov blir vittne till hur en värlös häst piskas till döds av sin sadistiske ägare: "Jag har lekt med den blodiga fradgan från piskade hästar / som rest sig ur andlöshetens / och hjärtsprängningens skummande hålor".

Noréns anspelningar på Raskolnikov kan förklaras på många sätt. Dostojevskij var ju vid denna tid en kulturförfattare, inte minst för den unga generation av läsare som just fått tillgång till billiga pocketutgåvor av de stora klassikerna.

Det hindrar inte att det i Lars Noréns fall kan ha funnits en djupare anledning till identifikationen med den unge mördaren i *Brott och straff*. För det talar hans samtal med kritikern Mikael van Reis i den nyligen utgivna intervjuboken *Anti/minnen* (Ersatz). Här berättar Norén att han i början av 1960-talet hade tvångstankar om att slå ihjäl någon, och att dessa tankar tidvis var så påträngande att han måste spärras in på den slutna avdelningen på ett mentalsjukhus i Skåne. I *Anti/minnen* får vi också veta att han vid denna tid drömt att han dödat sin pappa: "Jag drömde att jag dödade min far. Det var en hemsk dröm, jag kan fortfarande känna av den. Det var ett rum, där jag låst in någon medvetet för att kunna döda honom. Det tog tre veckor att skriva ner den."

Fantasierna om att döda pappan förknippas i *Anti/minnen* dock inte med Raskolnikov utan med Orestes. Därmed får vi kanske en förklaring till den nästan livslånga upptagenhet av Orestes-myten som Norén syftar på, då han 2010 skriver i *En dramatikers dagbok*: "Jag tror ingen text har gått så djupt i mig som orden i *Orestien*."

I *Orestien* berättas om händelserna efter trojanska krigets slut. När den grekiske härföraren Agamemnon återvänder från Troja bär han på en blodskuld. För att få framgång i kriget har han låtit offra sin dotter Ifigenia. Det är huvudskälet till att han strax efter hemkomsten blir mördad av sin hustru Klytaimnestra och hennes älskare Aigisthos.

Detta tvingar dock hans son Orestes att ta hämnd. På gudarnas befallning återvänder han till sin hemstad, och efter ett möte med sin syster Elektra dödar han mamman och Aigisthos. Därmed har han dock förbrutit sig mot den urgamla lag som förbjuder mord på en släkting. På grund av detta brott förföljs han av hämndgudinnorna, de så kallade erinnyerna, och för att undkomma dem söker han skydd i Aten. Där blir han till sist frikänd av en domstol – den så kallade Areopagen – som har till uppgift att värna om stadens demokratiska styrelseskick. Detta försonande slut motiveras på flera sätt, men viktigast är nog att Orestes inte själv bär ansvaret för mordet på modern och hennes älskare. Han har ju drivits till dådet av gudarna.

Denna historia har alltså satt otaliga spår i Noréns författarskap. Ett exempel var det drama med titeln *Orestes* som han skrev 1979 och som följande år sattes upp på Dramaten i Stockholm. Liksom i Sartres *Flugorna* (1942) har huvudhandlingen här hämtats från den mellersta del av Aischylos trilogi, som har titeln *Gravofferbärarna*. Vi får se hur Orestes återvänder till sin hemstad och med stöd av sin syster Elektra mördar sin mamma. Men i en starkt komprimerad epilog – inspirerad av tredje delen av *Orestien* – skildras också hur han efter mordet jagas av de hämndlystna erinnyerna och hur han för att undkomma dem söker skydd hos guden Apollon.

Noréns *Orestes* bygger på den senare delen av *Orestien*, men det finns viktiga skillnader. I Noréns drama poängteras något som hos Aischylos bara nämns i förbigående – att Orestes blivit bortlämnad av sin moder Klytaimnestra. Det för tankarna till vad som framkommer i ett av de samtal som ingår i intervjuboken *Anti/minnen*. Här berättar Norén för Mikael van Reis att han av en bekant till sina för-

Riksteatern presenterar 7:3.

FOTO: TT

äldrar blivit påmind om något som han i vuxen ålder hade glömt eller förträngt – att han under sin barndom blivit bortlämnad: "Hon kom fram till mig och sa att hon visste saker om när jag var liten och blev bortlämnad. Jag har ingen aning om att jag har varit bortlämnad. [...] Blev jag bortlämnad? Varför och när och under vilka omständigheter? Jag har inget minne av det."

Att Orestes blivit bortlämnad är något som starkt understryks i de kommentarer till *Orestien* som ingår i *En dramatikers dagbok*. Men vi ser det också i en av de korta prosadikter som Norén 2016 publicerade i *Fragment*: "Orestes försöker slita sin personlighets rötter

ur modern, som visserligen av kärlek och rädsla sände honom bort från sig – han är nio år när han dödar henne, det är ett barns vanvett som härjar i den vuxna manskroppen."

Men detta är inte den enda skillnaden mellan Noréns *Orestes* och Aischylos *Orestien*. I Noréns drama finns också en tillsats av modern psykologi. Med stöd av psykoanalytikern Rollo May skildrar han mordet på Klytaimnestra som en frigörelse från en destruktiv modersbindning. Därmed blir Orestes prototypen för flera av de modersbundna ynglingar som längre fram skulle uppträda i Noréns pjäser, till exempel David i *Natten är dagens mor* (1982) eller Tomas i *Bobby Fischer bor i Pasadena* (1988).

TILL ORESTES skulle Lars Norén alltså återkomma i *En dramatikers dagbok*. Det börjar redan efter några sidor. Den 11 januari 2000 skriver han: "Plötsligt förstod jag vad jag ska göra. *Orestien*. Den har jag ju sysslat med hela mitt liv." Under de följande dagarna funderar Norén på vilka skådespelare som skulle vara mest lämpade för en uppsättning. Dessa funderingar skulle bli upptakten till en diskussion om *Orestes*-temat som gång på gång återkommer på de 6 000 sidorna i den fem delar långa dagboken.

Kulmen kommer i anteckningarna från tiden kring decennieskiftet 2009/2010. Där finns hundratals noteringar om arbetet med den uppsättning av Aischylos *Orestien* som Norén vid denna tid regisserade i sin egenskap av konstnärlig ledare för Folkteatern i Göteborg.

Under de därpå följande åren får reflektionerna kring Orestes-temat inte längre samma frekvens och omfång, men de upphör inte. Det visar de anteckningar i *En dramatikers dagbok* som kring det senaste decennieskiftet avbröts av författarens insjuknande och död i covid-19. Att coronakrisen vid denna tid sprider sig över världen, hindrar inte att han under sitt sista år i livet söker tröst i minnena från den uppsättning av hans egen *Orestes* som 1980 regisserades av Gunnel Lindblom.

När Lars Norén våren 2009 erbjöds posten som konstnärlig

Repetition av Noréns *Stilla liv*.

ledare för Folkteatern gick hans tankar genast till den antika dramatiken. Inledningsvis tvekade han mellan *Orestien* och Sofokles *Kung Oidipus*, men i början av hösten beslöt han sig för Aischylos. Det valet är ett återkommande tema i den detaljerade redogörelse för arbetet med pjäsen som ingår i senare delen av *En dramatikers dagbok 2005–2012*.

Till att börja med tycks Norén ha velat fokusera på den historiska situation som speglas i *Orestien*. Den 6 november 2009 skriver han: ”Jag har bett om att någon som har djupare kunskaper om *Orestiens* tid och samhälle skall komma i januari och föreläsa för oss, eller samtala. Jag vill veta mer än vad jag själv hinner ta reda på om Aischylos, Platon, *Staten*, krigen, det konkreta samhället, mat och dryck, vardagsliv.”

Fokuseringen på textens historiska bakgrund ser vi också i några anteckningar från början av 2010. Den 21 januari skriver han: ”Här uppstår nödvändiga diskussioner om brottet mellan gammal och ny lag, mellan historia och framtid, mellan feodalstat och demokrati.” Någon dag senare associerar han till en tanke som han förmodligen hämtar från Friedrich Nietzsches *Tragedins födelse* – att drivkraften bakom kulturen i antikens Grekland skulle ha varit en kamp mellan en apollinisk måttfullhet och en dionysisk måttlöshet.

Denna fokusering på den antika bakgrunden utesluter naturligtvis inte att Norén också velat kasta ljus över sin samtid. Flera gånger återkommer han till parallellerna mellan antiken och den moderna världen. Sålunda jämförs trojanska krigets tid med Stalintiden, med 1990-talets krig i Kosovo och Bosnien och med Noréns eget 2000-tal.

Men intresset för den grekiska antiken eller den svenska samtiden är uppenbarligen inte den viktigaste anledningen till Noréns fixering vid myten om Orestes. Viktigast är att den säger honom något om hans eget liv. Det framgår av en rad anteckningar som fokuserar på de psykologiska och existentiella aspekterna av Orestesmyten. Exempel får vi, då han alldeles i början av arbetet med pjäsen skriver: ”Jag längtar efter att börja vandra i den brutala klar-synta grekiska tragedin, i dess absoluta krav. Jag kanske kan arbeta parallellt med mig själv och dramat, och hoppas att jag till slut inte vet vad som är vad. [...] *Orestien* kommer att vara min nästa existens.” (10/9 2009)

DET PSYKOLOGISKA ELLER EXISTENTIELLA PERSPEKTIVET dominerar också, när Norén några år senare återvänder till Orestesmyten. Det framgår då han i dagboken skriver: ”Det är som om jag vore jagad av osynliga erinnyer.” (16/11 2012).

Detta ställer frågan om Norén verkligen kan ha gjort något som skulle kunna jämföras med det modernmord som är orsaken till att Orestes jagades av erinnyerna. Något entydigt svar går väl knappast att få, men det är frestande att följa de ledtrådar som kan anas i *En dramatikers dagbok*. En sådan ledtråd får vi kanske då Norén i

dagboken jämför erinnyerna med journalisten Britta Svensson i *Expressen*, ”en av dem som alltid sitter på rättegångar och beskriver hur känslolösa och samvetslösa brottslingar som står åtalade betar sig, och fäller moraliska dödsstraff och försöker piska upp hämndopinioner”.

När Norén utpekar Britta Svensson som en sentida motsvarighet till de antika erinnyerna ger han oss – kanske oavsiktligt – en ledtråd. Följer vi tråden hamnar vi i tragiken kring uppsättningen av Noréns drama 7:3 och de därpå följande händelser i Malexander som ledde till att två poliser mördades. Dessa händelser har aktualiserats genom tv-serien *Smärtpunkten*, som finns tillgänglig på SVT Play.

Med utgångspunkt från en bok av mördaren Tony Olsson skrev Svensson en krönika, där hon lägger skulden för Malexander-morden på Norén. Mycket talar för att det är just detta som är anledningen till den ovan citerade jämförelsen mellan erinnyerna och kvällstidningsjournalisterna.

Svensson skrev: ”Hur mätte Reine Brynolfsson när han spelade *Sju tre* tillsammans med tre dömda brottslingar, varav en var Tony Olsson, i fängelse för förberedelse och anstiftan till mord? Det har jag undrat länge. Brynolfsson själv har aldrig sagt någonting. Kanske ger Tony Olsson svaret i sin nyligen utkomna, mycket anmärkningsvärda bok *Chockvågor*. Den visar att Brynolfsson får vara glad att han klarade sig oskadd ur Lars Noréns ’teaterexperiment’. [...] Ingen som läst hans bok kan längre undra varför Tony Olsson var med och mördade poliserna Olle Borén och Robert Karlström i Malexander. Hans logik är glasklar. Tony Olssons bok förklarar på ett briljant sätt hur en mördare fungerar.”

OM SVENSSONS KRÖNIKA har varit orsaken till jämförelsen mellan kvällstidningsjournalisterna och erinnyerna, är det mycket som faller på plats. Mycket talar då för att det var uppmärksamheten kring 7:3 och detta dramas tragiska efterverkningar som var orsaken till att Norén upplevde sig som ”jagad av osynliga erinnyer”.

Men det skulle också kunna förklara det oväntade efterspel som Norén fogade till sin uppsättning av *Orestien*. Han lät inte bara föreställningen mynna ut i den försoning som hos Aischylos medför att Orestes frikänns och erinnyerna förvandlas från hämndgudinnor till de välvilliga eumeniderna. Han lät dessutom slutscenen följas av en dionysisk försoningsfest, där försoningen också var tänkt att inbegripa publiken.

I dagboken skrev han: ”Det enda sättet att sluta på är att föreställningen mynnar ut i en stor fest på teatern, att dörrarna öppnas innan de sista verserna är utslungade och att en verklig fest tar vid för både publiken och skådespelarna. Det kan vi förverkliga på premiären, men sedan, varenda kväll.” (31/10)

Om Noréns uppsättning av *Orestien* var ett försök att bearbeta tragiken kring 7:3 förstår vi kanske också hans kompromisslöshet i samband med den teaterstrid som hösten 2009 blossade upp i Göteborg.

När Norén tillträdde posten som ledare för Folkteatern hade Stadsteatern sedan ett och ett halvt år tillbaka arbetat med förberedelserna inför en stort upplagd uppsättning av *Orestien*. Det hindrade inte att Norén med kort varsel meddelade att han tänkte sätta upp samma pjäs. Detta ledde till en konflikt med Stadsteaterns ledning, som satte tydliga spår i hans författarskap.

Konflikten löstes till sist genom att Stadsteatern retirerade. Norén kunde därmed fortsätta sina förberedelser, och i *En dramatikers dagbok* kan man steg för steg följa arbetet fram till premiären våren 2010.

Om föreställningen ledde till den försoning Norén kan ha hoppats på, må likväl vara osagt. Någon sentida motsvarighet till försonaren Aischylos blev han i alla fall aldrig. Debatten kring 7:3 förblev ju ett öppet sår, och i dagböckerna fortsatte utfallen mot de debattörer som velat ställa honom till ansvar för morden i Malexander. Det hindrar inte att hans brottning med Orestestemat utgör ett av de mest fascinerande spåren i hans författarskap. ✨

LITTERATUR

Språklig ensamhet

Sedan ETA lagt ned vapnen har turismen blomstrat i Baskien. Författarna har dock fortsatt att bearbeta konflikten, skriver **Henrik Nilsson**.

BASKIEN RYMMER STORA olikheter på en liten yta. Det kan tyckas långt mellan de stimiga pintxosbarerna i Bilbao och bergstrakternas stillsamt klingande fårbjällror. Sedan ETA lade ner sina vapnen 2011 har turismen blomstrat och utländska besökare förknippar idag regionen mer med konstmuseer och gastronomi än med bilbomber och avrättningar. Spänningarna mellan baskiskt och spanskt, mellan självständighetssträvanden och centralregering, fortsätter samtidigt att prägla vardag och politik i den här delen av den iberiska halvön.

I jämförelse med de katalanska och galiciska traditionerna är den skriftliga litteraturen på baskiska förhållandevis ung. Den har givetvis präglats av särarten och utsattheten hos detta så kallade isolatspråk, vars ursprung och släktband ännu inte slagits fast av språkvetarna. Därför är det heller inte konstigt att den baskiska litteraturen ofta haft ett självreflekterande drag där identitetsfrågorna varit viktiga.

Ramón Saizarbitoria (född 1944) – en centralfigur i de senaste decenniernas bas-

kiska litteratur – har ofta återkommit till den väldiga tyngden som läggs på författare som föds i små nationer med diffusa gränser och där man lever i ett tillstånd av lingvistisk och politisk schizofreni. Mer internationellt känd var länge Bernardo Atxaga (född 1951). I de lantligt orienterade romanerna *Obabakoak* och *Dragspelarens son* (på svenska 1994 respektive 2009) skapade han ett mikrokosmos med den fiktiva baskiska byn Obaba som utgångspunkt.

I efterordet till den förstnämnda romanen – som bestod av en mosaik av berättelser – talade han om det baskiska språkets "ensamhet" och om svårigheten att skriva i en litterär tradition utan långa anor. Enligt Atxaga kompenserades emellertid bristen på inhemska föregångare av att han i modernitetens kölvatten kunde knyta an till en global litteratur av de mest skilda geografiska slag.

PÅ SENARE ÅR HAR SVENSKA läsare dock inte haft tillgång till särskilt många andra baskiska författare i översättning. Åtminstone inte tills Fernando Aramburus (född 1959)

Kroppen i kulturkriget

64 Madina Refoi om diagnoser som slagfält

Tvånget att berätta

66 Nils Ekedahl läser Nikolaj Nikulin

Slutet på historien

68 Per Lindbladh firar *Den tredje mannen*

Från Königsberg till Kaliningrad

70 Ingmar Oldberg om firandet av Immanuel Kant

Kulturrådet

71 Bengt Ohlsson ser publiken applådera sig själv

I korthet

71 Charlotta E Lindell tittar på Hans Holbein d.y.

Baskiska polismän efter terrordåd 2003.

FOTO: TT

San Sebastián.

FOTO: ALAMY

brett upplagda roman *Patria* (på svenska 2018) nådde stora framgångar hos både kritiker och läsare såväl i Spanien som utanför landets gränser. I centrum för denna ambitiösa freskmålning – som också blivit tv-serie – står två sammanflätade familjer i ett mindre samhälle utanför San Sebastián. När ETA avrättar fadern i den ena familjen, en småföretagare som vägrat att betala beskyddarpengar till terroristorganisa-

Kopplingar till baskisk bildkonst är också viktiga i boken.

tionen, visar sig sonen i den andra familjen ha utfört dådet. Med ett rikt persongalleri och finkänslig psykologisk iakttagelseförmåga blottar Aramburu de reaktionära och destruktiva aspekterna av den baskiska nationalismen, samtidigt som han inte väjer för att skildra också den andra sidans övergrepp i konflikten.

Till de mest lästa samtida baskiska författarna som ännu inte finns på svenska hör Kirmen Uribe (född 1970). Hans mest kända och översatta roman är utan tvekan *Bilbao–New York–Bilbao* (2008). Under en flygresa mellan titelns båda städer får

bokens berättare – också han vid namn Kirmen Uribe – impulsen att börja skriva om den egna släktens historia i tre generationer. Den går knappast att skilja från en värld av borttynande sedvänjor och fiskelägen vid den baskiska kusten. På ett sätt som för tankarna till den spanske författaren Javier Cercas romaner om landets inbördeskrig, begrundar alltså Uribe sin egen romans tillkomst samtidigt som den skrivs.

Liksom hos Saizarbitoria och Atxaga införlivas essäistiska drag om vad det betyder att skriva litteratur på baskiska. Uribes ömhet inför den egna sköra kulturen resulterar i en del träffsäkra iakttagelser, som när det baskiska språket liknas vid en skattkarta på grund av att bokstaven x är så vanlig i orden. Kopplingar till baskisk bildkonst är också viktiga i boken. Det är en angenäm prosa – full av belysande detaljer och iögonfallande skrönor – men dess språk är möjligtvis för naivt och tillrättalagt för att ha en mer långvarig verkan.

BLAND DE NÅGOT yngre författarna märks Eider Rodríguez (född 1977) som främst förknippas med sina novellsamlingar, vilka tilldelats flera viktiga baskiska litterära priser. En del av översättningarna till spanska har hon gjort själv, några är resultatet av samarbeten med andra. Hennes talang för det korta formatet är uppenbar i *Un corazón demasiado grande* ("Ett alltför stort hjärta",

novellen påminns man om att familjen är ett viktigt psykologiskt territorium i hennes prosakonst. Med subtila medel skildrar Rodríguez här ett fränksilt par som inte haft någon kontakt på tjugo år; en ordning som rubbas när åldrandet och sjukdomen letar sig in i vardagen.

Eider Rodríguez senaste bok *Material de construcción* ("Byggnadsmaterial", 2023) är hennes första, självbiografiska roman – som också den fått mycket positiva recensioner i Baskien och Spanien. Den mångtydiga titeln syftar på att föräldrarna drev ett företag som sålde byggnadsmaterial under hennes uppväxt, men den kan också tolkas mer symboliskt. Boken är skriven i dagboksform och på de första sidorna sitter författaren vid sin fars sjukhussäng. Han har fått en stroke och krockat med ett träd. I denna akuta situation förstår hon att det aldrig har funnits någon fysisk närhet eller några förtroliga samtal mellan dem. Det blir utgångspunkten för en känsligt tecknad uppväxtskildring, och ett nyanserat porträtt av den alkoholiserade fadern hon egentligen aldrig kände.

I Rodríguez roman om fadern får det baskiska sammanhanget stå tillbaka för en mer universell berättelse om skam, missbruk, sjukdom och tystnad inom familjen. Ändå finns det omgivande samhället alltid där i bakgrunden. Ovanför soffan i familjens vardagsrum hänger en reproduktion av Picassos berömda tavla *Guernica*, som

>>

Baskisk flagga.

FOTO: ISTOCK

infernaliskt minns nazisternas bombning av den baskiska staden med samma namn 1937. På grund av risken att skadas av ETA:s bomber, varnas barnen för att närma sig övergivna ryggsäckar och sopsäckar på gatan. En dag kommer fadern hem med ett blåslaget öga och blod i pannan. Han förbannar de fascistiska poliserna som ska ha misshandlat honom – men utan att säga något vet resten av familjen att han ljuger.

DET ÄR ALLTSÅ inte den baskiska konflikten som här står i centrum, utan en annan sorts utsatthet. Som barn tillbringar Eider Rodríguez tiden efter skolan i simhallen – hon vill inte gå genom lägenheten till sitt rum förrän den berusade fadern har gått och lagt sig. Skammen har präglat hela hennes person och identitet: "Den hemlige fadern. Jag har aldrig berättat något om dig för någon." På begravningen träffar hon frisören som klippte honom de sista åren, och inser att denna kvinna fick vara närmare honom i salongen än hon själv någonsin fick vara i livet. Först när han är död blir han verklig för henne, kan hon vända sig direkt till honom: "Att skriva är ett desperat sätt att lära känna dig. Att få dig att stanna kvar i livet. Att röra vid dig. Det enda sättet att vara tillsammans med dig. Du var tvungen att bli sjuk för att bli frisk. Du var tvungen att dö för att komma till liv."

Det är en rörande och omtumlande bok Eider Rodríguez har skrivit om sin far och sin uppväxt i en baskisk småstad. *Material de construcción* bådär gott för hennes fortsatta författarskap och är en påminnelse om att regionens författare inte behöver begränsa sig till identitetsfrågorna. Den skänker också ytterligare en dimension till den mening av Samuel Beckett som hennes äldre kollega Ramón Saizarbitoria en gång citerade i en intervju, apropå att ett ansenligt antal talangfulla författare numera skriver på baskiska: "När man står i skit upp till halsen återstår bara att sjunga." ✨

MEDICIN

Sarah Bernhardt gestaltar hysteri.

FOTO: GETTY IMAGES

Kroppen i kulturkriget

På senare tid har medicinska diagnoser blivit till ett politiskt slagfält, skriver **Madina Refoi**.

SOCIALA OCH KULTURELLA normer påverkar vår uppfattning om kroppen. Genom olika sjukdomsberättelser kan vi se att värderingar formar hur vi upplever och tolkar symptom och lidande. Människan har en förmåga att placera sin smärta och sina upplevelser inom de ramverk som kulturen tillhandahåller. I en tid som är fixerad vid identitet kan en diagnos nästan utgöra ett svar på sökandet efter vem man är.

Att påpeka att vissa definitioner av sjukdom är resultatet av sociala konstruktioner är kontroversiellt. Läkare kan uppleva att deras kunskap ifrågasätts, medan patienter kan känna att deras sjukdomar inte tas på allvar. Känsloladdade debatter präglade av kontroversiella diagnoser uppstår kring de nya diagnoserna i vår samtid. Olika tolkningar skapar splittring inom professionen. Vissa talar om en svindlande överdiagnostisering, andra om bristande respekt för patientens lidande.

I kölvattnet av postmodern ideologi och digitaliseringen av samhället har det med tiden uppstått ett kulturkrig kring medicinen. Den ena sidan menar att vården räddar liv. Den andra anser att bristen på vetenskaplig evidens och irreversibla behandlingar suddar ut gränserna mellan könen. Intensiva diskussioner i medierna bidrar till en förenklad och dramatiserad bild.

En diagnos som är på tapeten är köns-

dysfori, som under många år har varit föremål för en bitvis hätsk debatt, inte minst i samband med riksdagsbeslutet nyligen om en ny könstillhörighetslag. Människor som upplever att deras biologiska kön inte överensstämmer med det kön som de identifierar sig som finner man långt tillbaka i historien. Redan från antikens Grekland och Rom finns texter som berör teman relaterade till könsidentitet. I den antika kulturen fanns också mytologiska och religiösa berättelser som inkluderade gudar och hjältar med olika former av könsöverskridande beteenden eller identiteter.

HISTORISKT SETT HAR det biologiska könet genomgått olika tolkningar. Det bekräftar historier från 1700-talet om menstruerande män och kvinnor som bytte kön eller födde tvåkönade barn. Också under 1800-talet var kön ett ämne för diskussioner. Idén om att det kvinnliga könet var fundamentalt annorlunda formades och testades genom forskning och obduktion. Men det berodde snarare på att samhället hade en önskan om en specifik syn än på ny biologisk kunskap. Ideologin hade företrädare framför biologin.

Ett tillstånd som kan jämföras med könsdysfori i fråga om ökning av diagnoser är "hysteri". Under slutet av 1800-talet var det vanligt förekommande, särskilt hos kvinnor. Symtom på diagnosen inklu-

derade ångest, depression, irritabilitet, sexuell frustration och kroppsliga symptom som exempelvis kramper eller förlamningar. Behandlingen bestod av läkemedel, isolering och i vissa fall även kirurgiska ingrepp som borttagning av kvinnliga reproduktiva organ. Likt könsdysfori var diagnosen kontroversiell och omdebatterad. Idag betraktas tillståndet inte som en diagnos och har ersatts av mer specifika och vetenskapligt baserade tillstånd inom medicin.

Att människor upplevt sig ha ett annat kön än det biologiska finns alltså dokumenterat flera hundratals år tillbaka, men det var då avgränsat till ett litet antal människor. I det moderna samhället har det däremot skett en exceptionell ökning, i synnerhet bland ungdomar. Enligt uppgifter från Socialstyrelsen har nya fall av diagnostiserad könsdysfori bland personer med registrerat kön flicka ökat med 1 500 procent sedan 2008. Det är osannolikt att ökningen enbart kan förklaras av biologiska faktorer, vilket innebär att psykologiska och sociala faktorer spelar en betydande roll.

Många av de senaste årens förändringar kan därför bäst förstås genom begreppet "kultursjukdom", som myntades av idéhistorikern Karin Johannisson (1944–2016). Hon menade att sjukdomar vars utbredning varierar kraftigt över tid, särskilt uppkommer i tider av accelererad samhällsförändring och snabba värdeförskjutningar. De samspekar med aktuella hotbilder och blir en spegling av de samhällen där de uppstår. Som en följd därav kommer olika epoker att uppvisa skilda uppsättningar av sjukdomar.

ATT PROBLEMATISERA kultursjukdomarna innebär inte att man ifrågasätter äktheten i människors upplevelser. Men faran med att fokusera på dem är att man förbiser de verkligt underliggande orsakerna till ohälsa. Dessutom kan överdriven uppmärksamhet på en sådan sjukdom innebära att andra viktiga aspekter av hälsa och välbefinnande förbises.

Den omfattande tillväxten av könsdysfori som skett i stora delar av västvärlden har säkert flera förklaringar. Utvecklingen av sociala medier har haft en inverkan genom att underlätta möjligheten att ryckas med i politiska och livsstilsmässiga rörelser. Dessutom förefaller autismspek-

trumtillstånd vara vanligare hos personer med könsdysfori.

Inom psykiatri är det vanligt med kulturbunden "social smitta". Det kan man se historiskt. I slutet av 1990-talet växte det exempelvis fram en Pro-ana (promotion of anorexia)-rörelse. Anorexi gick från att vara en svältsjukdom hos enstaka flickor till att bli omfattande.

Läkekonsten har gått från att vårda ett begränsat antal svårt sjuka patienter till att förväntas behandla nästan alla former av mänskligt lidande. Då bör vi ta hänsyn till de kulturella och medicinhistoriska aspekterna.

De unga som genomgår behandling i form av livsavgörande experimentell

kirurgi kan få betala ett högt pris. Efter som vetenskapen inte existerar isolerad från samhället – utan är påverkad av faktorer som ideologi, normer, intressen och maktförhållanden – blir försiktighet det enda ansvarsfulla. Hur vi bäst hjälper människor med könsdysfori kan bara besvaras med stöd av mer evidensbaserad forskning.

Kroppen har blivit till ett politiskt slagfält. Det gör dagens medicinska diskussioner spända och präglade av kontroversiella diagnoser med mediala debatter. Samtidigt visar dessa konflikter hur samstämmiga alla är i att acceptera den medicinska definitionen av sjukdom som den enda legitima. ✱

Karin Johannisson.

FOTO: TT

Redan från antikens Grekland och Rom finns texter som berör teman relaterade till könsidentitet.

Segerdagen firas i Moskva 2009.

FOTO: TT

Tvånget att berätta

Nikolaj Nikulins *Minnen av kriget* skildrar den sovjetryska skoningslösheten under andra världskriget. Ukrainakriget har gett boken en skrämmande aktualitet, menar **Nils Ekedahl**.

I DET SOVJETISKA samhället var den offentliga lögnen systematisk och institutionaliserad. Bland annat gällde det minnet av kampen mot Nazityskland 1941–45 eller vad som kallades det "stora fosterländska kriget". Berättelserna om det bestämdes av staten och partiet, och den som inte följde normen om folkets och partiets eniga kamp tvangs tiga eller skriva för byrålådan.

En som gjorde det senare var Nikolaj

Nikulin, konsthistoriker och intendent vid Eremitagemuseet i dåvarande Leningrad. Han hade som artonåring kallats ut i kriget sommaren 1941, för att försvara hemstaden mot de annalkande tyska trupperna. Som telegrafist var hans överlevnadschanser något större än de vanliga infanteristernas, och trots att han sårades vid flera tillfällen följde han Sovjetarmén ända fram till Berlin och ockupationen av Tyskland. Redan under kriget tycks

han ha nedtecknat en del episoder för sig själv, något som knappast var riskfritt.

Vid mitten av 1970-talet återkom Nikulin till sina minnen. Han fortsatte skrivan- det, framförallt i terapeutiskt syfte. Någon publicering var inte möjlig. I början av 2000-talet, bara några år innan han avled, fick andra upp ögonen för minnena, vilket ledde till att de trycktes. Boken blev uppmärksammasad och upplagan sålde snabbt slut. Idag skulle den vara omöjlig att ge ut i Ryssland: sedan 2014 finns lagar som stadgar fängelse för den som ifrågasätter regimens bild av kriget.

NU HAR *Minnen av kriget* (Ersatz) kommit i en stilsäker svensk översättning av Nils Håkansson. Motivet till utgivningen är Rysslands pågående angreppskrig mot

Ukraina. Skildringen av den sovjetryska skoningslösheten mot de egna soldaterna har fått en skrämmande aktualitet. Saken understryks i den ryske författaren Sergej Lebedevs förord, där boken relateras till den militanta retorik som har präglat den period i rysk samtidspolitik som ibland kallas "Putin 2.0 Culture". Men det finns också andra skäl att läsa boken. Den säger något väsentligt både om förljugenheten i den krigsmyt som odlas idag och om vittneslitteraturen som postsovjetisk genre. Som berättelse är Nikulins minnen en förelöpare till Nobelpristagaren Svetlana Aleksijevitjs stora intervjuprojekt *Utopins röster*.

Minnena bjuder på lika fascinerande som skrämmande läsning. I dagspressen har intresset framförallt riktats mot Nikulins beskrivning av den sovjetiska militärtaktiken, en taktik som idag upprepas i östra Ukraina. Utmärkande för den är den totala likgiltigheten för egna förluster: trupper skickas fram i anfallsvåg efter anfallsvåg mot befästa ställningar, för att lemlästas och dödas ända tills motståndaren inte orkar hålla emot längre. Soldaterna får klara sig bäst de kan, sårade lämnas kvar och attackerna sker bokstavligen över kamraternas lik. Nikulins episoder från striderna kring Leningrad 1941–42 visar hur taktiken tillämpades med iskall cynism av de sovjetiska generalerna. Det folk som den socialistiska staten sade sig företräda offrades i massor utan vidare betänkande, av ideologiskt indoktrinerade militärer och partifunktionärer.

KRIGET GESTALTAS utan heroiserande omskrivningar. Våldet och skräcken härskar oinskränkt, varje dag är en kuslig väntan på en plötslig död. Bakom linjerna väntar partikommissarier, redo att skoningslöst bestraffa varje tillstymmelse till tvekel på segern, inte sällan med omedelbar avrättning inför kamraternas ögon. Nikulins vrede mot den kommunistiska apparaten är stark: "En sak som blev särskilt tydlig i kriget var den röta som utgick från bolsjevikerna. Redan när det var fred hade de gripit och bestraffat landets mest arbetsföra, hederliga, kultiverade, aktiva och förståndiga människor, och nu skedde samma sak vid fronten, i ännu mer ogenerade och vidriga former."

**Redan under kriget
tycks han ha ned-
tecknat en del episoder
för sig själv,
något som knappast
var riskfritt.**

Klassisk skildring av andra världskriget.

Det sätt varpå kriget fördes var inte resultat av de styrandes desperation och handfallenhet – även om den var stor – utan en logisk konsekvens av den politik som hade bedrivits ända sedan bolsjevikernas statskupp 1917. Att det var nödvändigt att kämpa mot de nazityska angripna är för Nikulin självklart, men kriget hade kunnat föras med mycket större förstånd och utan det ohyggliga slöseriet med människoliv.

Nästan varje sida vittnar om det inre tvånget att berätta, att fästa minnena på papper för att få distans till dem. Berättelserna är ögonvittnesskildringar som säger "detta skedde, jag måste berätta". Som sådana har de tidlös kvalitet. Men de bör också läsas mot bakgrund av tillkomsttiden och förstås som en reaktion på den myt om "det stora fosterländska kriget" som byggdes upp i 1970-talets Sovjet. Nikulin beskriver saken i sitt efterord: "I huvudsak är dessa anteckningar ett barn av sextiotalets politiska tövåder, då det pansar som spärrat in så många själar visade sina första tecken på att spricka. De är inte skrivna för en läsare utan för sin egen skull och har fungerat som en inre emigration, en protest mot den brösttonspatriotiska bild av kriget som var förhärskande då och som lever vidare än idag."

Den "brösttonspatriotism" som Nikulin reagerade mot var en produkt av Brezjnevtidens stagnation: när det började stå klart att Sovjetsystemet inte kunde konkurrera med väst i fråga om välstånd tog de styrande sin tillflykt till historien, där berättelsen om hur Sovjetunionen hade räddat Europa från nazismens terrorvälde blev den myt kring vilka man samlade massorna. Dittills hade

minnet av segern 1945 levt i skymundan och inte högtidlighållits officiellt, men nu drogs den fram som bevis på landets historiska mission. Det var vid denna tid som grunden lades för den kult av andra världskriget som Putin har upphöjt till politisk religion.

Samtidigt tycks det ha funnits ett uppdämt behov att få berätta om vad som egentligen hade hänt under kriget. Samtidigt som Nikulin började teckna ned sina minnen 1975 startade nämligen författarna Ales Adamovitj och Daniil Granin det stora intervjuprojekt som skulle resultera i *Blockadboken*, en samling vittnesmål från överlevare från det belägrade Leningrad. Här kom enskilda röster till tals, med berättelser som i många fall är minst lika fasansfulla som Nikulins. Författarnas metod byggde på återgivandet av enskilda vittnesmål i ett slags kör, en metod som de också tillämpade i *Jag kommer ifrån en by i lågor*, vars berättelser kom att ligga till grund för Elem Klimovs kända film *Gå och se* 1985.

ADAMOVITJ OCH GRANIN höll sig inom systemets ramar, och i praktiken var deras bok ett bidrag till myten om det "stora fosterländska kriget". Här märktes ingen politisk kritik, och tillsammans befäste vittnesmålen myten om sammanhållningen mellan folket och partiet. Författarna fördömde omänskligheten i Hitlers terrorsvalt, men förteg helt att den egna statsledningen hade brukat samma medel mot befolkningen i Ukraina ett årtionde tidigare. *Blockadboken* bildar på detta sätt både en pendang och en motsats till Nikulins berättelser.

En annan parallell är Svetlana Aleksijevitjs *Kriget har inget kvinnligt ansikte*, vars vittnesmål från kvinnliga soldater författaren började samla in 1978. I deras berättelser mötte hon en mycket naknare bild av kriget än den officiella, men inför utgivningen 1984 tvingades hon stryka de mest brutala passagera. Sanningen om kriget var inte förenlig med myten. Enligt Aleksijevitj var det just kvinnorna som vårdade sanningen om kriget, men Nikulin visar hur männen också gjorde det, bakom de officiella schablonerna.

DET SOM FRÄMST dröjer kvar efter läsningen är Nikulins osedvanliga moraliska integritet. Bitvis flammar hans vrede åter upp mot armén, staten och partiet, men i första hand präglas berättelserna av en djup sorg över alla människoliv som offrades i onödan. Det förbluffande är hur han lyckades behålla sin mänsklighet, såväl under krigets fasor som under den långa repressionen därefter. I denna mening är hans minnen hoppingivande, trots att vedervärdighet de vittnar om. ✨

Två av männen bakom succén.

FOTO: WIKIMEDIA

Slutet på historien

Den tredje mannen, som i år fyller 75, räknas till filmklassikerna. Om Graham Greene fått bestämma slutet hade filmen blivit sämre, menar **Per Lindblad**.

DENNA GÅNG FICK Graham Greene ge sig. Och tur var kanske det. För annars hade *Den tredje mannen* idag måhända klassats som en visserligen mycket bra film, men knappast som ett mästerverk.

Greene, som var manusförfattare, ville ha ett "lyckligt slut", regissören Carol Reed ville annorlunda och fick stöd av sin amerikanske medproducent, David O Selznick. Resultatet? En av filmhistoriens snyggaste slutscener och, inte minst, en trovärdig avrundning på den mörka berättelsen om cynism och svek i efterkrigstidens Wien.

När British Film Institute 1999 skulle utse århundradets bästa brittiska film föll valet på *The Third Man* och i år är det 75 år sedan filmen hade sin världspremiär i London.

Det var Alexander Korda, född i det som en gång var Österrike-Ungern och sedermera en verklig tungviktare inom brittisk film, som kläckte idén. Wien, som fått sin beskärda del av bomber under kriget, skulle med sina ruinhögar och sargade fasader utgöra en enastående inramning till en film, tyckte Korda. Fast där fanns förstås

också en ekonomisk aspekt. Kordas filmbolag London Films hade stora tillgångar i den österrikiska huvudstaden, pengar som det var både komplicerat och tidsödande att föra ut ur landet.

Detta var bakgrunden till att Graham Greene i februari 1948 skickades till Wien för att insupa atmosfär och skriva en berättelse det gick att göra film av. Det gick inledningsvis sådär. Greene strövade omkring i den frusna staden, men hade svårt att hitta inspiration. Det var först sedan han hade knutit kontakter med brittiska underrättelseofficerare som berättat om den illegala handeln med penicillin som det började lossna. När Greene dessutom fick höra talas om den särskilda polisstyrka som opererade i Wiens omfattande kloaksystem föll alla bitar på plats och konturerna av den undflyende Harry Lime började ta form.

DET HAR SENARE visat sig att det fanns ytterligare en person som kom att betyda enormt mycket för *Den tredje mannen*. Hans namn var Peter Smollett, korrespondent i den österrikiska huvudstaden för *Times*.

Han föddes som Hans Peter Smolka i Wien och flyttade så småningom till London, där han under kriget tjänstgjorde vid informationsministeriet. Långt senare skulle det uppdagas att han spionerade för Sovjetunionen, rekryterad av ingen mindre än Kim Philby.

Och kanske var det just kring denne som några av Greenes och Smolletts samtal kretsade de där dagarna i Wien. Greene hade ju också lärt känna Philby under sin tid i underrättelsetjänsten och beundrade honom stort. Han medgav senare att filmens huvudperson, Harry Lime, fick drag av Philby.

Kanske är det också därför som *Den tredje mannen* fått en aura av spionfilm över sig trots att den ju snarare handlar om skrupelfria svartabörshandlare, något som filmhistorikern Charles Drazin tagit fasta på i sin bok *In Search of The Third Man* (1999).

Greene levererade sitt manus till Reed och Korda som nu, i samarbete med Selznick, började rollbesätta filmen. Både Cary Grant och James Stewart nämndes för huvudrollen som Holly Martins, amerikanen som i Wien dras in i en härva av svek och ond bråd död. Det slutliga valet föll istället på Joseph Cotten, som hade kontrakt med Selznick. Det gällde även Alida Valli, som fick rollen som Harry Limes älskarinna Anna.

Men vem skulle få rollen som Harry Lime? En liten roll förvisso, men ändå helt central för filmen.

REED VAR BESTÄMD. Han ville ha Orson Welles, som efter sin debutfilm *Citizen Kane* betraktades som ett filmiskt underbarn. Han var mångsidigt begåvad och karismatisk, men också med ett rykte om sig att vara besvärlig att samarbeta med. Vid denna tidpunkt befann Welles sig i Rom för att filma *Othello*. Reed hade träffat honom där, men kontraktet var ännu inte underskrivet och Alexander Kordas bror, Vincent, skickades dit i detta ärende. Nu inleddes en veritabel katt och råtta-lek, förmodligen till Welles stora förtjusning. Han var känd för sina *practical jokes*.

Vincent Korda kom till Rom, där han fick reda på att Welles beggett sig till Flo-

Det var Alexander Korda, född i det som en gång var Österrike-Ungern och sedermera en verklig tungviktare inom brittisk film, som kläckte idén.

rens. Han skyndade dit och fick veta att Welles rest till Venedig. Jakten fortsatte till både Neapel och Capri innan Welles ertappades på sin favoritrestaurang på Franska rivieran. Korda såg till att amerikanen drack sig medgörlig innan de två stuvade in sig i ett privatflygplan med destination London.

Där skrev Welles på kontraktet som gav honom 100 000 dollar kontant. Efteråt beskrev han det som sitt livs största ekonomiska felbeslut. Alternativet till dollarbuntarna hade nämligen varit 20 procent av filmens intäkter.

Startsträckan i *Den tredje mannen* är kort och effektiv. Amerikanen Holly Martins, författare till kioskklitteratur, anländer till Wien, inbjuden av sin gamle vän Harry Lime. Ganska omgående får han veta att vännen omkommit i en olycka och ska begravas. Martins skyndar till kyrkogården, lagom till jordfästningens avslutning. Han noterar en attraktiv kvinna vid graven, som han senare ska lära känna som Limes älskarinna, och får efteråt skjuts in till stan med en brittisk officer, James Calloway (Trevor Howard). När de två strax därpå landar på en krog har det bara gått fem minuter. Ändå har tittaren fått dramats alla förutsättningar serverade, inklusive en inblick i stadens ljusskygga svartabörshandel, en verksamhet som Lime varit högst aktiv i.

Det finns många skäl till att *Den tredje mannen* blev en sådan enorm framgång, såväl konstnärligt som kommersiellt. Ett av dessa stavas Robert Krasker, filmens fotograf, som något år tidigare hade sam-

arbetat med Carol Reed i filmen *Odd Man Out*.

I *Den tredje mannen* skapade han ett porträtt av en stad, som än idag är oöverträffat. Kanske har Wien aldrig varit vackrare än i dessa svartvita bilder.

MÅNGA AV SCENERNA är filmade nattetid vilket gav Krasker en chans att excellera i ljussättning. Dramatiska skuggor på slitna husfasader och blänkande gatstenar är sådant som gör denna film till något visuellt extraordinärt. Dessutom, och inte minst, så använde sig Krasker av det som brukar kallas "dutch angel". Han vred helt enkelt på kameran, fick en sned horisontlinje – och bilder som rymde en inboende dramatik. Stilgreppet användes med förtjusning i de tyska expressionistfilmerna på 1920-talet, men Krasker drev det hela till något närmast estetiskt fulländat.

Till det visuella ska också läggas ljudbilden. Det var en ren slump som förde samman Reed med cittraspelaren Anton Karas, men så snart han hört österrikaren spela insåg han att det var just denna

Det finns många skäl till att Den tredje mannen blev en sådan enorm framgång, såväl konstnärligt som kommersiellt.

Odödlig film.

FOTO: WIKIMEDIA

musik som kunde ge den mörka berättelsen dess rätta nerv. Karas blev världsberömd och skrev in sig i filmhistorien.

Harry Lime, som visar sig vara den gåtfulle tredje mannen, dröjer med sin entré. Det tar en dryg timme innan han överhuvudtaget dyker upp. Han är alls inte död, som alla har trott. Därefter syns han sammanlagt i kanske tio minuter i filmen, den berömda jakten i kloakerna inräknad.

Scenen där han möter sin vän och de tillsammans tar en tur i det berömda pariserhjulet är en av filmens nyckelepisoder. Det är här Martins, och tittaren, inser vidden av Limes cyniska och brutala människosyn. Det är också här Lime yttrar de rader som var Orson Welles högst egna idé och som ursprungligen inte fanns med i manuset: "Tänk på vad nån sagt: I Italien hade de under 30 år av Borgias tid krig, terror, mord och blodutgjutelse men de åstadkom Michelangelo, Leonardo da Vinci och renässansen. I Schweiz har de [...] haft 500 år av fred och demokrati och vad har kommit ut av det? Gökuret!"

Till slut blir det också Holly Martins som, efter den dramatiska jakten i kloakerna, ger sin gamle vän nådaskottet. Därefter ett klipp till Harry Limes begravning. Och denna gång är det verkligen han som ligger i kistan.

Filmens slutminut utspelar sig i kyrkogårdens långa allé. Holly Martins står lutad mot en vagn för att invänta Anna, som han har hunnit förälska sig i under sin korta tid i Wien. Hon kommer gående långt bortifrån, rakt mot kameran.

Cittrans vemodiga toner ljuder, löv faller från träden och Anna passerar Martins utan att bevärdiga honom med en blick. Carol Reed visste onekligen hur han med perfekt tonträff skulle avsluta detta mörka drama. ✨

Orson Welles i Stockholm 1950.

FOTO: TT

Från Königsberg till Kaliningrad

Firandet av Immanuel Kants 300-årsdag bekräftar Rysslands isolering i kulturellt avseende, skriver **Ingmar Oldberg**.

I ÅR SKULLE IMMANUEL Kant ha fyllt 300 år. Han föddes i Königsberg i dåvarande Ostpreussen 1724, en stad han förblev trogen fram till sin död 1804. Han är en världshistoriens mest inflytelserika filosofer, genom verk som *Kritik av det rena förnuftet* och *Kritik av det praktiska förnuftet*. Inom moralfilosofin förespråkade han det "kategoriska imperativet", att alltid handla efter den maxim som man skulle vilja blev upphöjd till allmän lag. I sin skrift *Om den eviga freden* slog han fast att ingen stat bör med våld blanda sig i en annan stats regering och författning.

Efter andra världskriget blev Königsberg sovjetiskt och döptes om till Kaliningrad. Numera tillhör det Ryssland. Så småningom började myndigheterna uppmärksamma Immanuel Kants historiska

Immanuel Kant.
FOTO: ALAMY

betydelse med skrifter och monument. Man inrättade ett Kantmuseum i stadens katedral och gav 2005 universitetet namn efter honom. Till jubileet i år gavs det ut en nyöversättning av Kants verk och en ny handbok om honom. Det skapades ett diorama om dåtidens Königsberg och en modell av staden.

DET FANNOS OCKSÅ planer på ett samarbete och en internationell konferens med Tyskland. Men allt detta avbröts, då Ryssland startade kriget mot Ukraina i februari 2022 och kulturlivet blev alltmer politiserat. På en lokal konferens i februari 2024 sade Kaliningradområdets dåvarande guvernör Anton Alichanov att den tyska filosofins gudlöshet och brist på högre värden började med Kant, vilket ledde till både första världskriget och den "nuvarande konflikten" i Ukraina. Kant var en av skaparna av det moderna väst, inklusive värden som liberalism, rationalism och Europeiska unionen, vilka Alichanov alltså fördömde i linje med den officiella politiken.

På filosofens födelsedag den 22 april öppnades en internationell Kantkongress i Kaliningrad med över 600 deltagare från en rad länder, "trots västvärldens inring-

ningsförsök". På en plenarsession framhöll guvernör Alichanov att Kants filosofi måste revideras för att användas i nutida förhållanden. Han frågade sig i Kants anda vad den artificiella intelligensen kan veta och bör göra; kan AI orienteras mot mänsklig moral och sådana värden som statschefen bestämt? Alichanov framhöll dock att vi måste tala med Kant, dels för att han bör vara en levande samtalspartner, vars idéer förtjänar att granskas, dels är "vår ryska trofé liksom allt ni ser i Kaliningradområdet". Nyhetsbyrån Interfaks tillade, att Königsberg under preussiska sjuårskriget 1758–1762 var en del av Ryska imperiet och Kant därmed dess medborgare. Senare blev han hedersmedlem i dess Vetenskapsakademi.

INTE ATT UNDRÄ på att man i Tyskland firar Kantjubileet på ett helt annat sätt. Till födelsedagen öppnade Ostpreussisches Landesmuseum i Lüneburg i Niedersachsen en specialutställning om Kant, som 2025 ska bli det första permanenta museet om honom i Tyskland. Med tillskott från ett museum i Duisburg och med stöd av förbundsregeringen visas också personliga tillhörigheter och en 3D-modell över det dåtida Königsberg. Utställningen ska i Kants anda ge impulser till självständigt tänkande i en alltmer komplex värld. Den belyser även de idéer hos Kant som blivit otidsenliga. Jubileet firas vidare med en utställning i Bonn och ett program producerat av den tyska tv-kanalen ZDF. Tyskland tar hem Kant.

Kantjubileet illustrerar alltså hur djup klyftan mellan Ryssland och västvärlden har blivit även på kulturområdet. ❄

Königsbergs slott, cirka 1895.

FOTO: WIKIMEDIA

Kant var en av skaparna av det moderna väst, inklusive värden som liberalism, rationalism och Europeiska unionen.

De applåderar sig själva

DRAMASERIEN *SMÄRTPUNKTEN* i SVT tar metaberättandet till nya nivåer. Skådespelare gestaltar fångar som "spelar" sig själva. Eller snarare spelar "sig själva". För tjugofem år sen skrev Lars Norén pjäsen 7:3 åt tre fångar på Tidaholmsanstalten. Jag förmodar att alla läsare vet hur det slutade.

De starkaste intrycken från SVT-serien är de lystna blickarna runt kriminalvårdens sammanträdesbord när Noréns namn nämns första gången, och byråkraterna börjar ana att stjärnstoftet kan komma att pudra av sig på dem själva.

Samma glöd syns när premiärpubliken i Umeå ger sina stående ovationer. Tänk att de suttit i samma rum som riktiga kriminella, livs levande nazister!

Som så ofta i teatersammanhang anar man att publiken applåderar sin egen storsinhet.

Det finns något ohjälpligt löjligt med teater. Ställa sig på en scen och... låtsas! Efter ett par öl brukar även upphöjda och erkända skådespelare berätta om skammen som följer dem genom yrkeslivet. Kanske finns den också hos teaterpubliken. Genom att lösa biljett försvar vi oss att ingå i låtsasleken.

Möjligen är det också skammen som får teaterfolk att söka sig så nära "på riktigt"-gränsen som möjligt. Att det ska stå "riktiga" hemlösa eller smågangstrar på scenen.

Den svårt kulturkonservative dramatikern David Mamet missar sällan ett tillfälle att ironisera över alla pjäser som förmedlar ett och samma budskap: att den-och-den misskända gruppen *också är människor*. Vilket är ett sympatiskt budskap. Men dramatik är det inte.

På SVT Play-appen har de påpassligt länkat *Smärtpunkten* till många av Lars Noréns flitigt televiserade pjäser. På skoj, höll jag på att säga – och sa det – börjar jag titta på *Personkrets 3:1*, pjäsen som föregick 7:3. Här snubblar Sveriges skådespelarelit omkring i drygt fyra timmar, klipper med ögonen, spiller ner sig med mellanfil och injicerar det ena och det andra.

Få saker är skämskuddigare än att se briljanta skådespelare som är inneslutna i känslan att delta i något "viktigt". Deras förtjusning påminner om barnet som hasplar ur sig en svordom eller ett könsord som de nyligen lärt sig, och sen otåligt inväntar omgivningens tappade hakor.

Efter de fyra timmarna lyckas jag med nöd och näppe avstå från att ge mig själv en stående ovation, med fyra inklappningar, och jag kan inte annat än beundra Lars Noréns fingertoppskänsla för sin välbeställda publiks erogena zoner.

Han slog igenom med pjäser som sprättade upp den så kallade borgerliga familjen och visade att bakom den städa-fasaden dölde sig en långt framskriden förruttnelse med missbruk, våld, incest och livslögner.

Sen kom en period när han sökte sig allt närmare "på riktigt"-gränsen och vältrade sig bland samhällets olyckligaste, och teaterpubliken applåderade sig själv så att juvelerna rasslade, i synnerhet åt Anna Petterssons slutord i *Personkrets 3:1*:

– Vad ska man med en sån värld till? Vem vill det? *Några* vill det.

Ja...ha?

Och när man trodde att han inte kunde bli större fick han juvelerna att prassla sig fram genom psalmbokstunna boksidor och meningar som: "I söndags promenerade vi runt i stan. Jag köpte en ny rakapparat, några böcker. A letade efter en mammabehå." Trivialiteter och personangrepp? Ja, men vilket *språk*...!

Efter min snabbvisit i Noréns framgångsfängelse får jag en besynnerlig association till Sex Pistols sista spelning, på Winterland Ballroom i San Francisco.

Johnny Rotten sitter håglös på scenkanten medan Stooges "No fun" mal bakom honom.

Plötsligt lyfter han mikrofonen och säger:

– *Ever get the feeling you've been cheated?* ❄

I korthet Mästaren på porträtt

Nyligen visades en stor utställning med verk av den tyske konstnären Hans Holbein d y – *Holbein at The Tudor Court* – på Queens Gallery, Buckingham Palace. Verken var hämtade ur The Royal Collection. Med hjälp av drygt 100 målningar, miniatyrer och bokillustrationer fick besökarna en inblick i Holbeins arbete med olika tekniker, från förstudier till färdiga verk. På såväl teckningar som målningar syns det hur han ändrar och förfinar detaljer i kompositionen av den han målar av; oftast för att få den avmålade att framstå i bättre dager. I boken *Holbein at the Tudor Court* (Royal Collection Trust) av Kate Heard, utställningens kurator, målas en levande bild av både Holbein och de personer som han porträtterade.

Holbein föddes i Augsburg 1497, som son till konstnären Hans Holbein d ä. År 1536 blev han hovmålare åt Henrik VIII, som han gjorde flera porträtt av. Ett av de mer berömda fullbordades 1537 men förstördes i Whitehall Palace-branden 1698. Endast skissen till verket finns kvar och hänger nu på National Portrait Gallery i London.

Porträtten av Henrik VIII var en del av hans propaganda och Tudorkonungen lät ta fram en mängd kopior av målningen från 1537, som han sedan gav bort till en mängd inflytelserika och viktiga personer. Att pr-kampanjen var effektiv visar det faktum att vi än idag ser på Henrik VIII med Holbeins ögon.

Holbein gjorde också berömda porträtt av bland andra Erasmus av Rotterdam, Thomas More och två ambassadörer (*De franska sändebuden*). Det var tack vare renässanshumanisten Erasmus som Holbein blev hovmålare hos Tudorhuset. Erasmus rekommenderade honom till vännen sir Thomas More som hade höga ämbeten under Henrik VIII.

Hans Holbein d y var emellertid inte enbart en av 1500-talets mest skickliga porträttmålare, hans konstnärlighet tog sig även uttryck i design av smycken och kläder samt smidesarbeten och inte minst bokillustrationer. Han höll på med ännu ett stort porträtt av Henrik VIII då han insjuknade och dog 1543, vid 45 års ålder. ❄

Charlotta E Lindell

Bengt Ohlsson

Vladimir Putins krig, stormaktstiden, finska krigsbarn och Svenska Akademiens ordbok. Det är några ämnen som behandlas i vårens svenska facklitteratur. Avdelningen *Recensioner i Axess* tar upp internationell utgivning, men i detta nummer kompletterar vi med 12 intressanta svenska fackböcker.

73 David Andersson om Peter Englunds *Paradoxmaskinen. Kritik 1990-2020*

75 Per Bauhn om Ola Håkansson & Peter Svenssons *På engelska förstår jag ungefär. Om angliferingen av svensk högre utbildning*

76 Svante Nordin om David Larsson Heidenblads & Johan Östlings *Kunskapshistoria. En introduktion*

77 Katarina O'Nils Franke om Kajsa Anderssons *Marie Laurencin. I liv och konst*

78 Nils Johan Tjärnlund om Ingemar Oscarssons *På besök i stormaktstidens Sverige*

80 Jakob Sjövall om Anders Bodegårds *Kontraband Kontradans. Ur ett översättarliv*

81 Patrik Oksanen om Nils Bildts *Putins vidriga krig. Två år av brott och tragik i Ukraina*

82 Nina Solomin om Christoph Anderssons *De avvisade. Om judarna som Sverige skickade mot döden*

83 Blanche Sande om Jonas Malmborgs *Den stora kreditfesten. Historien om Klarna*

84 Fredrik Sixtensson om Bo-A Wendt med fleras *SAOB. En jubileumsbok*

86 Kim Salomon om Ann Nehlins *De finska krigsbarnen. Ett nordiskt familjedrama*

87 Tommy Olofsson om Lars Lönnroths *Världen efter Ragnarök. Essäer om litteratur och kulturhistoria*

Gulaglägret Vorkuta.

FOTO: GETTY IMAGES

Brödskrivandets betydelse

HISTORIA

I den svenska litteraturhistorien finns en del framstående essäister: Frans G. Bengtsson, Klara Johanson, Gunnar Ekelöf, Sven Fagerberg, Harry Järv och Torsten Ekbohm är några som förtjänar att nämnas. Som Göran Hägg visade i sin intressanta avhandling *Övertalning och underhållning* (1978) fick essäsamlingen ett uppsving i början av 1900-talet, vilket hängde samman med att antalet tidningar ökade. De flesta essäer är ursprungligen tidningsartiklar. Därför kan man känna en viss oro för genrens framtid, eftersom kultursidorna publicerar allt färre fackboksrecensioner och texter om klassiska kulturyttringar.

Peter Englund har fått mest uppmärksamhet för stora episka verk som *Poltava* (1988), *Ofredsår* (1993), *Stridens skönhet och sorg* (2008) och *Onda natters drömmar* (2022). Men parallellt med dem har han också skrivit i det kortare formatet i böcker som *Brev från nollpunkten* (1996), *Förflutenhetens landskap* (1991) och *Tystnadens historia* (2003). Den förstnämnda boken utgörs av några längre essäer om 1900-talets katastrofer – världskriget och de totalitära ideologierna – medan

de två övriga innehåller texter i blandade ämnen. Essäerna byggde ofta på tidningstexter, som dock omarbetades inför publiceringen.

Nu har ytterligare en essäsamling av Englund utkommit, *Paradoxmaskinen*. Jämfört med de ovan nämnda verken är detta mer av en klippbok, texterna ligger närmare de ursprungliga versionerna. Många av artiklarna är från *Dagens Nyheter* och *Expressen*.

Att Englund har medverkat så mycket i tidningar har delvis haft ekonomiska skäl. I bokens förord berättar han att han i början av sin yrkesbana framförallt försörjde sig på två sätt. Dels genom artiklar, dels genom att framträda på bibliotek, kulturföreningar, Bokens dag och liknande. Den senare aktiviteten innebar att han kom att besöka de flesta svenska städer, men efter en tid tröttnade han på att vara "handelsresande i litteratur". Artikelskrivandet fortsatte dock, och Englund understryker vilken betydelse det har haft för honom: "Det var universitetet som gjorde mig till historiker, men det var brödskrivandet som gjorde mig till författare [...] Särskilt arbetet för *Expressens* kulturredaktion blev min skrivarskola."

Paradoxmaskinen innehåller många bokrecensioner. Englund hör inte till de

ängsliga kritikerna, de som håller inne med sina omdömen. Han kysser och slår ihjäl med samma varma själ. Bland de böcker som sägas finns Herman Lindqvists *Historien om Sverige. När Sverige blev stormakt*. Englund har där hittat 140 sakfel och missförstånd. Han noterar att Lindqvists bok innehåller en omfattande litteraturförteckning, där författaren tagit upp "några av de böcker jag själv läst och haft stor glädje av". Englund kommenterar: "Allra mest imponerad är jag dock av att Lindqvist tagit sig igenom Pufendorfs *Von Schwedisch- und Deutschen Kriegs-Geschichte. In 26 Büchern abgefasst* från 1688. Jag har inte kunnat drömma om att det fanns någon av kvinna född som kunde läsa Samuel von Pufendorf 'med glädje', men nu vet jag bättre."

En kritisk recension av Stig Hadenius biografi över Gustaf V avslutas med orden: "Inte ens en historisk medelmåtta som Gustaf V förtjänar en medioker bok." Englund har också synpunkter på att ett verk om blondinernas historia har kommit på svenska: "Jag vill ändå tro att beslutet att översätta denna bok var ett olycksfall i arbetet, tillkommet på en gråtrött och snuvig måndagseftermiddag. Den är nämligen monumentalt usel."

Betydligt mer positiv är Englund till exempelvis Simon Sebag Montefiores

>>

Stalin – den röde tsaren och hans hov, som han beskriver som en ”lysande bok”. Och han kallar Simon Schamas *Mellan Gud och Mammon* för ”ett av de mest storslagna historiska verk som kommit ut på många år”.

I *Paradoxmaskinen* finns också några förord till böcker, bland annat Anne Applebaums *Gulag. De sovjetiska lägrens historia*. Där reflekterar Englund över varför inte kommunismens brott är mer uppmärksammade. När han var yngling i Norrbotten på 1970-talet fick han höra att man inte borde tala för mycket om dessa övergrepp eftersom den anti-imperialistiska kampen måste prioriteras. Efterhand insåg han att det aldrig ansågs vara rätt tid att tala om Stalinterrorn. På 1950-talet ville man inte hamna på fel sida under kalla kriget, på 80-talet var det viktigaste att gagna ”fredens sak”.

Englund jämför de totalitära systemen i Sovjetunionen och Nazityskland: ”Som renrasig, lydig och anpasslig tysk levde man hyfsat tryggt i 30-talets nazistiska system, allt medan ens judiska grannar var dömda att gå under. Samma tid i Sovjetunionen var ingen dömd till undergång, men ingen, säger ingen, var heller riktigt tryggt. Sedan är det en smaksak vilket av de här två systemen som var ’värst’.”

Denna inställning hindrar inte att Englund kan hylla den gamle marxisten Eric Hobsbawm. Han har förvisso en del invändningar mot dennes bok om

1900-talets historia, *Ytterligheternas tidsålder*. Englund konstaterar att Hobsbawm bagatelliserar Sovjetunionens invasion av Afghanistan och framställer planekonomin som ett slags alternativ. Men han avslutar ändå med att hävda att Hobsbawm borde få Nobelpriset. (Detta skrevs, bör man kanske tillägga, långt innan Englund valdes in i Svenska Akademien.) Han lyfter fram Hobsbawms stora bredd, hans ovilja att böja sig för specialiseringen och fragmentiseringen.

Också Peter Englund har en imponerande bredd. Han förklarar sin kvardröjande nyfikenhet, viljan att läsa om skilda epoker, med att han kommer från ett icke-akademiskt hem, att böcker aldrig blir något han tar riktigt för givet.

Paradoxmaskinen innehåller många texter om det nära förflutna, om kalla kriget, röda khmererna, Kosovokriget, Irakkriget och Donald Trump, liksom om Ulf Lundell och Martin Amis. Men den börjar med essäer om äldre historia, om Caravaggio, Gustav II Adolf och den gåtfulle Martin Guerre.

Fransmannen Guerre ingick 1538 ett äktenskap som inte blev lyckligt. Tio senare vandrade han bort från sin by, lämnade hustrun och deras nyfödda son, med katastrofala följder för familjen. År 1556 kommer en man till byn som hävdar att han är Guerre. Slakten blir emeller-

tid inte övertygad och anklagar honom för att vara en bedragare. Mannen sätts i fängelse och döms till döden. Han överklagar domen och tycks ha goda utsikter att frias. Men under den nya rättegången dyker det upp ytterligare en person som säger sig vara Guerre.

Denna fascinerande historia återges i en bok av Natalie Zemon Davis, som Englund recenserar. Artikeln är från 1987, och redan i denna text visar han sin förmåga att snabbt fånga läsarens uppmärksamhet. (Undertiteln till *Paradoxmaskinen, Kritik 1990–2020*, skall inte tas bokstavligt, det finns både tidigare och senare texter.)

Som väl framgår av citaten ovan är Peter Englund en formuleringsglad person. *Paradoxmaskinen* är i långa stycken en läsfest. Slukar man för många recensioner i taget kan man dock känna en viss övermättad. Det kan vara klokt att följa Englunds rekommendation från *Förflutenhetens landskap*: ”Samlingen behöver alls icke läsas i ett sträck utan man kan gärna plocka i den efter eget skön.”

David Andersson

PARADOXMASKINEN
KRITIK 1990–2020
PETER ENGLUND
Natur & Kultur

Båda språken behövs

UTBILDNING

Enligt en rapport från Språkrådet ökade andelen utbildningsprogram på svenska universitet och högskolor med engelska som undervisningsspråk från 13 procent 2007 till 28 procent 2020. Av de kurser som hade svenska som undervisningsspråk hade 65 procent åtminstone någon obligatorisk litteratur på engelska. 24 procent av dem saknade däremot helt litteratur på svenska. I samma rapport noteras att 2019 var 93 procent av alla doktorsavhandlingar skrivna på engelska.

Engelskans tillväxt inom undervisning och forskning handlar om universitetets och högskolors strävan efter internationalisering. Man vill attrahera utländska studenter (inte minst om dessa betalar för sina utbildningsplatser) och utländska lärare (även de som inte kan undervisa på svenska).

En förändringsprocess är sällan enbart av godo. Frågan blir då om priset för anglicifieringen av den högre utbildningen och forskningen är för högt. Att så är fallet menar Ola Håkansson och Peter Svensson i boken *På engelska förstår jag ungefär*.

Håkansson och Svensson pekar på hur det ofta blir en sorts akademisk teater när undervisning på engelska görs obligatorisk i sammanhang där varken lärare eller studenter har det som modersmål. Nyanser går förlorade och läraren tvingas använda sig av ett språk som kan te sig tafatt och ofullgånget, fjärran från det som talas vid universiteten i Oxford eller Chicago – och också långt från vad läraren skulle kunna prestera på svenska. Studenter får ofta problem med att tillgo-

dogöra sig undervisningen, då de tvingas koncentrera sig på att förstå det som sägs snarare än att fördjupa sig i de problem som föreläsningen handlar om. Svenska forskare som känner sig tvingade att skriva på engelska måste inte sällan göra avkall på stil och elegans. Det straffar sig när de jämförs med kollegor som har engelska som modersmål: "Arbetet blir nästan bra, sällan jättebra. Aldrig excellent."

Håkansson och Svensson föreslår att svenskan ska vara "nästan allena-rådande" i undervisning och kurslitteratur. Denna radikala lösning är dock inte invändningsfri. Det är ju inte ett problem i sig att undervisning ges på annat språk än svenska. Problematiskt blir det när lärare tvingas undervisa på ett språk som de inte fullt ut kan göra rättvisa åt. En rimlig lösning är att låta undervisning på engelska tas om hand av lärare med detta språk som modersmål.

Att studenter har svårt att följa med i föreläsningar på engelska är inte i sig en anledning att sluta med den. Universitetsstudier ska innebära en utmaning av studentens färdigheter. Men det är en anledning för gymnasieskolan att avsätta mer tid för språkundervisning.

Kurslitteratur enbart på svenska är inte heller en bra lösning. All god facklitteratur på främmande språk blir inte översatt och de översättningar som finns är tyvärr inte alltid välgjorda. Håkansson och Svensson pläderar för bildning som en del av universitetens uppgift och det borde väl närmast tala för att man utökar studenternas förtrogenhet med utländsk facklitteratur.

Försvaret av svenskan som akademiskt språk behöver inte ställas i motsats till flerspråkighet. Undervisning på

Sveriges lantbruksuniversitet.

FOTO: WIKIMEDIA

svenska behövs för att svenska studenter ska ha en begreppsapparat på sitt eget språk. Men studenter (och forskare) behöver också kunna läsa och skriva avancerade texter på andra språk än sitt modersmål. En vetenskaplig text blir förvisso inte bättre bara för att den är på engelska. Men den ska heller inte ses som otillgänglig bara för att den inte är på svenska. ✨

Per Bauhn

**PÅ ENGELSKA FÖRSTÅR
JAG UNGEFÄR
OM ANGLIFIERINGEN
AV SVENSK HÖGRE
UTBILDNING
OLA HÅKANSSON &
PETER SVENSSON
Morfem**

Snabba kursväxlingar.

FOTO: ISTOCK

Den snabba kunskapen

HUMANIORA

David Larsson Heidenblads och Johan Östlings bok *Kunskapshistoria* beskriver ett nytt forskningsfält, som de själva varit huvudaktörer i fråga om att introducera i Sverige. Ett begrepp som författarna ägnar stor uppmärksamhet är "kunskapscirkulation". I det moderna samhället är det inte så mycket fråga som att kunskap uppstår eller att den sprids utan att den cirkulerar, här liksom allting annat.

Det vi tänker på när vi talar om kunskapssamhället är i första hand tekniker om hur kunskap lagras, vidarebefordras och tillgängliggörs. Det är framförallt den ögonblickliga, icke varaktiga kunskapen man har i tankarna, de snabba flödena. Det hela ger upphov till en klass av personer, kunskapstekniker som numera utgör en mycket betydande del av arbetskraften och som för ögonblicket fruktar att ersättas av AI.

Några av de exemplifikationer som författarna anför kan ge större konkretion. Det handlar om aktuella och växande kunskapsformer som aktiekunskap och miljöteknik, likväl som om utdöende som om humaniora. Larsson Heidenblad har såväl i sin doktorsavhandling som i sina senare forskningar och inlägg ägnat sig åt de för- Östling har studerat den senare bland

annat i en intressant bok: *Humboldts universitet. Bildning och vetenskap i det moderna Tyskland* (2016).

Aktiekunskap är inte bara en populär form av modern kunskap, tillgänglig för kurser och studiematerial. Den ger också en effektiv metafor för kunskapen själv i den moderna situationen – de snabba stegringarna och kursfallen, den ögonblickliga cirkulationen från börs till börs, kunskapsnäten som tillåter en spekulant att slå en annan ur brädet. Paul Virilios analyser av snabbhetens ekonomi och estetik har sin tillämpning på båda dessa fält.

Lika intressant är hur miljö- och klimatkrisen driver fram ny teknik, nya affärsmöjligheter, nya kunskapsformer, nya modeller för aktieplaceringar. Det starka moraliska momentet i dessa kriser transformeras till ett marknadsberoende som får företag att stiga och sjunka på börserna. Samtidigt blir de en drivkraft för politiken, en agenda. Hållbarhet blir modernisering, teknik, vetenskap, ja identifieras med kunskapssamhället och dess universella normer.

Humaniora, å andra sidan, tillhör det förflutna. Tre anledningar till detta kan framhållas. Den byggde på en skola som

Wall Street
1929.

FOTO: ALAMY

förmedlade ett bildningsarv. Den så kallade bildade allmänhet som var dess publik har krympt samman. Skolan förmedlar inte längre humanistisk kunskap på det gamla sättet.

Dessutom byggde humaniora på en vilja att tillvarata ett nationellt kulturarv. Den nationella kulturtanken har emellertid komprometterats och desavouerats. Det finns inte längre ett nationellt arv i historia, litteratur, konst, arkitektur, folkliv och så vidare som omhuldas av specialister på respektive område. Eller där de finns arbetar de under en skugga.

Slutligen har vi trätt in i en posthistorisk tillvaro av förmodat överhistoriska moraliska, juridiska och politiska normer. Historia som förståelseform är borta. Den historiska förståelsen har förvandlats till en nutid som sitter till doms över det förflutna i kraft av vad man uppfattar som evigt giltiga normer. Det betyder att humaniora som kunskapsform, byggd på "historiskt sinne" är borta. Detta präglar världspolitik, men också universitetsforskningen och skolutbildningen.

Kunskapshistoria handlar, om jag förstår författarna rätt, om aktuella kunskapsformer men också om förgångna och försvinnande, de som befinner sig i cirkulation, de som har lämnat cirkulationen och de som är på väg ut. Detta passar det kunskapssamhälle där omodern kunskap istället för att lagras på hyllor eller i arkiv av brev och papper helt enkelt försvinner när dess elektroniska existensform nått gränsen för sin nytthet ungefär som när en glödlampa släcks vid ett strömbrott eller en fil vid ett dataintrång.

Också den historiska forskningen själv är naturligtvis underkastad kvartalstänkandet. Den är baserad på kortsiktig tilldelning av medel, på föga varaktiga publikationsformer, på snabba förändringar i fråga om slagord och trender. Författarna till *Kunskapshistoria* är väl medvetna om kunskapshistoriens kunskapshistoriska förutsättningar, om forskningsvärldens aktiekunskap. De har åstadkommit en intelligent och tankestimulerande analys av detta nya område. ✨

Svante Nordin

**KUNSKAPSHISTORIA
EN INTRODUKTION**
DAVID LARSSON
HEIDENBLAD &
JOHAN ÖSTLING
Studentlitteratur

Målning av Laurencin 1924-25.

FOTO: ALAMY

Från Paris till Venus

KONST

Trots att hon hyllades i Paris under det glada 1920-talet och rörde sig i kretsarna kring Picasso och Braque är den franska konstnären Marie Laurencin (1883-1956) lite bortglömd. Men det har Kajsa Andersson, översättare och docent i franska, tagit som sin uppgift att ändra på. *Marie Laurencin – i liv och konst* kan både läsas som en biografi och som en spännande skildring av det franska konstlivet under 1900-talets början. Var det alltid en *belle époque*?

År 1931 publicerade den franska tidskriften *Vu* en artikel under rubriken *Les trois femmes les plus célèbres de France* ("De tre mest berömda kvinnorna i Frankrike"). Där figurerade Laurencin ihop med författarna Colette och Anna de Noailles. En rolig detalj i sammanhanget är att Laurencin uppvaktade Colette med en tavla som föreställde en liten flicka. Hon fick därefter svar på det blå brevpapper som var så signifikativt för Colette: "Kära Marie Laurencin [...] För mig är det en stor ära, som man säger här, att ha henne hos mig. Hädanefter lämnar hon mig inte för längre tid än det tar att rama in henne."

Det finns mycket ensamhet i Laurencins liv och verk. När hon saknade sina släktingar och vänner målade hon dem.

Hennes konsthandlare, Paul Rosenberg, ställde ut hennes verk sida vid sida med storheterna Braque, Matisse och

Picasso. Laurencin har själv beskrivit mötet med Braque och jämfört honom med ett nobelt djur – en lyrisk sankt-bernhardshund – "begåvad med såväl ett robust yttre som ett ädelt inre". En vacker, lite udda personbeskrivning kan tyckas!

Udda tycks också Laurencin ha varit. Men man fångas av hennes egenartade porträttmålningar. Skulptören Rodin har sagt att hon är "en konstnär som utmärker sig – hon vet vad grace är".

Kanske är det tack vare det graciösa som hon blivit så uppskattad i Japan? Där öppnades 1983 ett helt museum, Musée Marie Laurencin, för hennes konst. Men på grund av ekonomiska bekymmer efter tsunamin 2011 tvingades ägarna sälja. Så nu dyker hennes konstverk istället upp på tillfälliga utställningar såväl i Japan som i andra delar av världen. I Sverige finns några målningar av Laurencin på Moderna museet i Stockholm och Göteborgs konstmuseum.

Med tanke på att Marie Laurencin till och med har fått en krater på Venus uppkallad efter sig är det förvånande att Kajsa Anderssons färgstarka biografi faktiskt är den första längre presentationen av henne på svenska. ✨

Katarina O'Nils Franke

**MARIE LAURENCIN
I LIV OCH KONST**
KAJSA ANDERSSON
On Line förlag

Kalmar på 1600-talet.

1600-talets Sverigebild

HISTORIA

För drygt femton år sedan blev litteraturvetaren Ingemar Oscarsson uppmärksam av en kollega på en tidigare okänd handskrift – en anonym fransmans reseupplevelser i 1660-talets Sverige. Oscarsson översatte det sensationella manuset och gav ut det som bok, *Den franske kammartjänarens resa* (2013). Märkvärdigt nog var den unge författaren betjänt och språklärare, en ovanlig bakgrund bland den tidens reseskildrare.

Nu kommer Oscarsson med uppföljaren *På besök i stormaktstidens Sverige* och visar att det finns mer att upptäcka i arkiven. Under 1600-talet blev Sverige gradvis föremål för omvärldens intresse och nyfikenhet. Sverige var en ny politisk och ekonomisk stormakt. Diplomater, vetenskapsmän och upptäcktsresande ville med egna ögon se detta outforskade land i norr.

I boken samlar Oscarsson vittnesbörd från sammanlagt elva resenärer. Det är tio fransmän och en franskspråkig schweizare. Att exemplen hämtas från detta språkområde är ingen slump. Frankrike

var Sveriges allierade och en avgörande finansiär för upprustningen och underhållet av den svenska krigsapparaten. Vidden av Frankrikes omfattande och kontinuerliga understöd har för övrigt nyligen tydliggjorts av historikern Svante Norrhem i *Subsidier. Svenska krig och franska pengar 1631–1796* (2022).

Reseskildringarna är av olika slag: dagböcker, reseanteckningar och privatmanuskript. I de flesta fall skrevs texterna för en trängre krets, och varken språk eller åsikter var tillrättalagda. Vissa av dem kom så småningom ändå att publiceras.

Sala silvergruva.

FOTO: ALAMY

Oscarsson sätter in texterna i sitt sammanhang. Han jämför resenärernas upplevelser tematiskt istället för att redovisa dem kronologiskt. Först i slutet av boken presenteras de elva resenärernas biografier mer ingående. Denna disposition vinner i analys och djup, men läsaren får vara beredd på en del bläddrande fram och tillbaka eftersom det är svårt att hålla de många huvudpersonerna i minnet.

Sverigeresenärerna var inställda på att möta ett kallt, kargt och ociviliserat land. Men i flera fall fick de omvärdera sina fördomar. Till exempel var de svenska bönderna mer välklädda än de franska och såg sundare och lyckligare ut. Sadesfälten, inte minst i Östergötland, var lika bördiga som i Frankrike och i de svenska skogarna och sjöarna fanns ett överflöd av vilt, bär och fisk. Prästen och vetenskapsmannen Pierre-Daniel Huet häpnade över sommarvärmen i Sverige och måste ta bad för att svalka sig.

Vid resor ute i landet var det nästan obligatoriskt att se Sala silvergruva och Falu koppargruva, där de mest oförvägna lockades att stiga ner i underjorden. Bilden av Sverige som en teknikdriven nation rik på råvaror började ta form.

Ett par av resenärerna färdades också till Norrlandskusten och Lappland och studerade den samiska kulturen på nära håll. I deras skildringar förekommer originella intryck, men även inlärda schabloner om trolldom och djävulsdyrkan. Några av fransmännen fick under vistelsen i Stockholm möta samer som tjänade i förmögna hem i huvudstaden. Det är en mindre känd historia.

Stockholms stadsbild förskönades under 1600-talet med nya palats och trädgårdar. Bokens tidigaste resenär, ambassadsekreteraren Charles Ogier, fann dock vid sitt besök 1634–1635 huvudstaden vara blygsam i förhållande till sitt välde. Bebyggelsen var oansenlig och sträckte ut sig på kala klippor. På vintern föreföll Stockholm nästan helt folktomt och kvinnorna syntes bara när de gick till kyrkan.

Diplomaten Louis Aubéry du Maurier menade att det gamla talet om ”Nordens Venedig”, en kliché redan på den tiden, knappast stämde. Det kuperade Stockholm var byggt på fast mark och stod inte på pålar.

Allmänt tjuasades resenärerna av Skeppsbron, en livlig och internationell hamn som var bättre belägen än i någon annan stad. Där lossades stora mängder vin, vilket fascinerade den anonyme kammartjänaren. Sverige tycktes vara ett land helgat åt dryckesguden Bacchus, anmärkte han.

Faktum är att de nordiska alkoholvanorna chockade resenärerna, och de blev redan nu en del av Sverige bilden. Här dricker man inte för att det ska smaka bra eller för att släcka törsten, konstaterade Ogier, utan för att bli så full som möjligt. Det var inte främst öl och brännvin som dracks, utan vin – åtminstone i de kretsar resenärerna rörde sig.

Till och med vid begravningar och efterföljande gravöl var supandet alarmerande. Kammartjänaren noterade att till och med prästerna blev berusade och begravningsgästerna sov ruset av sig ute i stallen. Vid ett tillfälle var kistbärarna så fulla att de knappt kunde stå på benen.

Några av de kulturhistoriska detaljerna är hisnande, som när Ogier ser regalskeppet Vasas mast sticka upp ur vattnet (sex år efter förlisningen) eller när kammartjänaren besöker Livrustkammaren och skådar en kusligt levande docka av Gustav II Adolf sittande i sadeln på kungens häst från slaget vid Lützen. För flera av fransmännen var det också ett måste att besöka filosofen René Descartes grav på S:t Olofs kyrkogård (idag Adolf Fredriks kyrkogård).

En bild av den svenska friggjordheten kommer fram i beskrivningarna av Stockholms badstugor. Där badade män, fruar och unga kvinnor bastu i samma rum. Till det ovanliga hör att skildringarna inte låter ana någon genans eller blygsel

trots den erotiska laddning som måste ha förekommit. Kammartjänaren skriver om att besökaren går in i bastun där det ända upp till taket sitter fullt med nakna människor av båda könen. ”Man sätter sig helt obesvärat bland de andra, men det roliga är att komma intill någon vacker flicka eller kvinna. Ibland sitter man så trångt att man med armarna eller skinkorna rör vid någon annan.”

Så småningom uppstod dock ett sådligt rykte runt badstugorna och på 1700-talet förbjöds de.

Reseberättelserna utgör kanske inte högklassig litteratur, men de ger en fascinerande och ofta ofiltrerad inblick i det förgångna. Ingemar Oscarssons bok levandegör ämnet och låter oss uppleva 1600-talets Sverige ur många perspektiv. Här finns en källa till Sverige bilden som den har formats genom seklerna. Charles Ogier sammanfattade sina intryck av vårt land med en sentens som kunde ha formulerats långt senare: de rika lever inte i lyx, de fattiga inte i elände. ✨

Nils Johan Tjärnlund

**PÅ BESÖK I
STORMAKTSTIDENS
SVERIGE**
INGEMAR OSCARSSON
Natur & Kultur

Wisława Szymborska.

FOTO: ALAMY

Språkets rytm och rörelse

LITTERATUR

I år fyller översättaren Anders Bodegård 80 år. Med anledning av detta har det eleganta kvalitetsförlaget Faethon samlat ett antal av hans texter under titeln *Kontraband Kontradans*.

Det är trevlig och intressant läsning. Bodegård är en av våra främsta översätta-

re från franska och polska, och därtill en stor kännare av dessa språkområdets litteratur och kultur. Han är också en god introduktör. De som regel ganska korta texterna som har samlats i den här boken är nedslag i olika ämnen. En hel del handlar om det hantverk som ligger bakom de många översättningar Bodegård står bakom.

Kontraband Kontradans ger många inblickar i Bodegårds aktivt reflekteran-

de och finstämda språkkänsla, i hur han balanserar för att fånga en stil eller ett uttryck. Härav bokens titel: en röd tråd genom texterna är Bodegårds uppmärksamhet på språkets rytm och rörelse. En anekdot som återges två gånger och uppenbarligen har roat Bodegård handlar om hur den polske författaren Witold Gombrowicz vid ett tillfälle försökte förklara en av sina texter för sin översättare till spanska genom att ta några danssteg!

Därmed inte sagt att boken bara, eller ens främst, är en bok om översättningens konstantverk. Det som gör den intressant är att den visar på hur en god översättare också är en viktig intellektuell. Dels som kulturförmedlare, inte bara i meningen att översättaren levererar texter från en annan litteratur, utan i vidare mening som introduktör och brygga mellan olika kultursfärer. Bodegårds intresse för några av de största författarnamnen från vår tid – i vissa fall dessutom en personlig bekantskap, som med till exempel Ryszard Kapuściński och Wisława Szymborska – har resulterat i intervjuer, hågkomster och reflektioner.

Bodegårds stora engagemang för fransk och polsk litteratur och språk bottnar också i ett bredare intresse för dessa länder, deras historia, politik och kultur, berikat genom år av erfarenhet av bägge länderna. Det Bodegård har att säga om exempelvis polsk nutidshistoria är tankeväckande. Ett av de mest spännande ämnena i boken handlar om relationen mellan politik och litteratur i den totalitära kommunismens Polen.

Utöver rollen som kulturförmedlare kan man också peka på en skicklig översättares roll som reflekterande språkanvändare på svenska. Även här har Bodegård funderat klokt kring det svenska språket på ett sätt som man kunde önska att fler gjorde.

Kontraband Kontradans är alltså en nyttig påminnelse om vikten av goda översättare; de får ofta inte den uppmärksamhet de förtjänar. Det är också en sorts porträtt av Anders Bodegård, där man som läsare möter en nyfiken och varm röst. Sämre 80-årsprenter kan man föreställa sig. ✨

Jakob Sjövall

**KONTRABAND
KONTRADANS**
UR ETT ÖVERSÄTTARLIV
ANDERS BODEGÅRD
Bokförlaget Faethon

Väst avgör kriget

SAMHÄLLE

Det är en utmaning att skildra något som pågår just nu, där den dagliga rapporteringen gör att vi tappar bort oss i händelserna. När krigets detaljer förvandlats till vardag skymmer det sikten för vad som står på spel. Rysslands krig mot Ukraina, som i sin fullskaliga fas har pågått i över två år (det började redan 2014), är ett sådant krig. Vi har fått uppleva krigsförbrytelser i syfte att utplåna en nation. Nils Bildts *Putins vidriga krig* erbjuder läsaren den första detaljerade svenska skildringen om förloppets olika faser. Boken beskriver vad som har varit avgörande hittills, samt bidrar med förutsägelser om framtiden.

Med Bildt som ciceron får läsaren följa med längs fronten. Författaren är överste, vilket borgar för att tyngdpunkten hamnar på slagfältet. För den som vill begripa krigets dynamik, utveckling och händelseförlopp är boken en utmärkt källa. Den är ett viktigt komplement till andra böcker,

som tecknar en djupare historisk bakgrund, men där samma inlevelse i krigets förlopp saknas. Att exempelvis läsa Bildts bok parallellt med historikern Serhii Plokhy's *Det rysk-ukrainska kriget* förstärker båda böckerna.

Putins vidriga krig fångar också något av det som bara kan naglas fast som självklarheter i efterhand. Idag vet vi alla hur ödesmättat beslutet att anfalla Polen den 1 september 1939 blev för Hitler. Men för samtiden var det mycket svårare att förutsäga att avgörande händelser under andra världskriget skulle bli slagen vid Stalingrad, el-Alamein och Midway några år senare. Redan i bokens inledning tacklar Bildt denna svårighet genom att påpeka att krigets dimma på slagfältet är svår genomtränglig, men att det också finns mycket data och information om detta krig. Det är en stor förtjänst med Bildts bok att konturerna av kriget framträder så tydligt.

Putins vidriga krig fyller även rollen som en mistlur som skär igenom rysk desinformation och krigsrötthet i många euro-

peiska länder. Budskapet kan sammanfattas med att det är vi i väst som avgör hur kriget slutar. Hittills har vi misslyckats med att ge Ukraina den hjälp landet behöver för att vinna. Nils Bildt hamrar in budskapet om vårt kollektiva ansvar och tillkortakommande.

Han påminner också om hur otäckt nära det var att Ryssland segrade den tredje dagen efter det förnyade angreppet. Hur hemvärnsförbandet på Hostomels flygplats sköt ned den ryska 76:e divisionens transporter och höll flygplatsen tills hjälpen anlände. Tillsammans med Zelenskys beslut att stanna kvar i huvudstaden och uppbackning från USA:s president Biden blev detta avgörande. Hade inte det skett hade vi levt med bilden av ett oöverbinnerligt Ryssland. Istället är Putin fast i ett krig han inte kan vinna – om vi inte låter honom göra det.

Nils Bildt varnar för att vi riskerar att gå på Putins bluff, att Kremls politiska krigföring mot väst är det största hotet mot Ukrainas existens. Norden har större BNP än Ryssland, västvärlden har mer >>

Väst avgör
Ukrainas öde.

FOTO: UNSPLASH

än 25 gånger så mycket. Om väst gemensamt lägger 1 procent av sin BNP på stöd till Ukraina – så länge det krävs – kommer Ryssland inte att ha en chans.

Militärt går vägen till ukrainsk seger över Krim. En förlust av Krim skulle bli förödande för Putins ställning, och den enda möjligheten till fred är att Ryssland får en annan ledare. Men så länge väst inte vågar säga att Ryssland måste förlora kommer Ukraina att fortsätta att slåss med en hand bakbunden.

Även om boken är angelägen och hastighet har varit av nöden, så skulle några fler redaktörstimmar ha varit välgörande. Det är onödigt att citera på engelska. Ett mer omfattande kartmaterial för att kunna följa med längs fronter och händelser hade varit värdefullt. Sjökriget i Svarta havet, med stora ukrainska framgångar, har inte fått det utrymme det förtjänar. Detta är något att önska inför kommande, bearbetade upplagor.

För *Putins vidriga krig* förtjänar uppdateringar, så länge det krävs – tills Ryssland är besegrad. ✨

Patrik Oksanen

**PUTINS VIDRIGA KRIG
TVÅ ÅR AV BROTT OCH
TRAGIK I UKRAINA**
NILS BILD
Ekerlids förlag

Fångar i Buchenwald.

FOTO: ALAMY

Skickade till döden

HISTORIA

Christoph Andersson kräver en ursäkt. Eller snarare kräver han att Sverige ska be om ursäkt för de 307, troligen fler, judiska flyktingar som under andra världskriget utvisades till en säker död. Var det uppenbart för de svenska myndigheterna i slutet av 1930-talet och början av 1940-talet att det handlade om just en säker död? Möjligen inte, men det stod glasklart att judar var förföljda, drabbade av våld och fråntagna sina medborgerliga rättigheter på ett sätt som omöjliggjorde en normal tillvaro.

Ändå hade Sverige en ytterst restriktiv flyktingpolitik, av rädsla för att importera samma "judeproblem" som man ansåg fanns i Tyskland.

Christoph Anderssons *De avvisade* skildrar en handfull flyktingar som förgäves försökte få stanna i Sverige eller alls ta sig hit. Boken är ett gediget journalistiskt arbete. Han har grävt i svenska och utländska arkiv, han har intervjuat anhöriga till dem som gick under och tagit del av brev och fotografier. I efterordet uttrycker han förhoppningen om att hans bok ska tjäna som inspiration för forskare att tränga

djupare in i detta kapitel av svensk historia, som enligt Andersson ännu inte har genomlysts på ett systematiskt vis.

De avvisade är både informativ och fängslande. Fallen som tas upp gestaltas med sådan konkretion att de blir levande för läsaren. En bland många drabbade berättelser är kopplad till Ralph Askas, son till tysk-judiske konsertmästaren Max och kristna husan Olga. Att gifta sig med den framgångsrike musikern var avsett att bli ett kliv uppåt i samhällshierarkin för Olga, men när Nürnberglagarna införs 1935 och Max får allt svårare att hitta uppdrag överger hon maken och den fyra-årige sonen. Varken Olga eller hennes släkt kontaktar någonsin barnet igen, inte ens efter kriget.

Sonen räddas till Sverige med en Kindertransport och Max väddar förgäves till myndigheterna att få återförenas med honom men utan framgång. Pappan försöker trots detta komma in i landet, men har hamnat på den så kallade "vägrandelistan" och skickas direkt tillbaka.

I ett brev till svenska UD väddar Max 1940: "Min ur hjärtans djup förtvivlade appell riktar sig till er MEDMÄNSKLIGHET, överordnad alla livlösa bokstävers hårda bestämmelser. Jag ber er ha förståelse för att jag hör till mitt barn. Bara så länge, tills jag kan komma vidare

till Amerika, ber jag att komma in fråga för rätten att vistas i Sverige som gäst.”

Några år senare deporteras han till Auschwitz och sedan till Buchenwald, där han dör. Ralph fick däremot ett långt liv och blev efter många år svensk medborgare. Han plågades hela sitt liv av förlusten av sina föräldrar.

Det är frapperande hur hårda myndigheterna var och hur få ärenden det trots allt handlade om jämfört med exempelvis migrationskrisen 2015, ett år då omkring 163 000 personer sökte asyl.

Många av dem som i brev vädjade om att få komma hit framhävde sina professionella talanger, i den naiva tron att det skulle tala till deras fördel, då de inte skulle ligga samhället till last. Föga tänkte de antagligen på att effekten kunde bli den motsatta – att yrkesskrån när de tillfrågades av myndigheterna var radda för konkurrensen från duktiga hantverkare, musiker, läkare eller ingenjörer.

En annan sak man påminns om i Christoph Anderssons bok är hur ekonomisk vinning var en högst påtaglig sideeffekt för gemene man av nazisternas förföljelser. Judar blev villebråd som kunde plundras av kreti och pleti. En österrikisk grannfru på bottenvåningen i en fastighet fick för sig att hon ville byta upp sig, samlade en mobb och jagade iväg en judisk familj från sin våning, som hon tog över inklusive möblemang.

Efter kriget tillsattes i Sverige Sandlerkommissionen, en statlig utredning av hur flyktinginvandringen hanterats. Den kom fram till att asylinvandringen varit generös, även om en del beslutsfattare och myndigheter färgats av antisemitism. Sverige släppte in politiskt förföljda flyktingar och från 1942–43 även norska och danska judar.

Är Sverige skyldig en ursäkt? Jag vet inte om varken snubbelstenar eller ursäkter spelar någon roll nu. Idag finns andra och större problem då antisemitismen piskats upp globalt. Men fruktansvärt hjärtskärande är det att läsa om dem som avvisades med döden dreglande över dem, särskilt de som nekades på grund av judefientlighet eller övernitiskt angiveri. ✨

Nina Solomin

**DE AVVISADE
OM JUDARNA SOM
SVERIGE SKICKADE
MOT DÖDEN**
CHRISTOPH ANDERSSON
Norstedts

Känd logga.

FOTO: ALAMY

På kreditfest med Klarna

EKONOMI

Det är ett tecken i den postmoderna samtiden att facklitterära författare inte bara måste förhålla sig till ämnet de skriver om utan också till bilden av det.

Till exempel: är finansbolaget Klarna ett parasitärt företag som utnyttjar omdömeslösa kunders olycka? Eller är det småkonsumenter som David mot storbankernas Goliat? Ekonomijournalisten Jonas Malmberg gör sitt bästa för att balansera mellan de båda perspektiven i *Den stora kreditfesten*. I förordet skriver han till och med att det är svårt att säga om han har författat en hyllning eller en sågning av Klarna.

Någon hyllning rör det sig definitivt inte om. Det går inte att ta ifrån Klar-nas vd Sebastian Siemiatkowski hans underdog-bakgrund som son till fattiga invandrare, och det försöker Malmberg inte heller göra – men Siemiatkowski framstår fortfarande som arrogant, självvrådig och smått manisk. Och baksidorna med Klar-nas affärsmodell kartläggs detaljerat. Med den före detta vice vd:n Niklas Adalberths egna ord: ”Den bästa kunden är den som inte betalar direkt men som får en påminnelse och sedan ett inkassobrev. Då kan vi lägga på avgifter.”

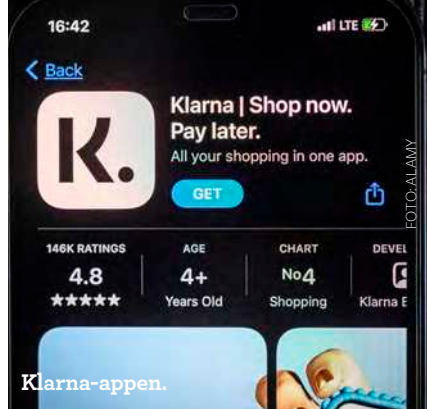
Ändå kan man inte påstå att *Den sto-*

ra kreditfesten är en regelrätt sågning, heller. Framsynthet och tajmning gjorde Klarna till en av de största svenska näringslivsframgångarna de senaste två decennierna. I nätshoppingens barndom på 00-talet var efterfrågan på en ny betalningsmetod stor – kunderna ville inte skicka sina kortuppgifter över nätet och e-handlarna ville inte ligga ute med pengar. Klarna (som då hette Kreditor) erbjöd ett tredje alternativ: en betaltjänst som ger säljaren betalt direkt, men låter kunden betala när varan levererats. Med eller utan förseningsavgifter, men i alla fall med provision.

Problemen uppstod rätt snabbt. Att underlätta för människor att handla på kredit, gör det även lättare för individer med dåligt ekonomiskt omdöme att sätta sig i en skuldfälla. Dessutom började Klarna anklagas för att skicka påminnelseavgifter och inkassokrav innan kunden ens fått en första faktura. Men Malmberg betraktar inte Klarna som en drivande kraft bakom privatekonomisk skuldsättning, utan snarare en möjliggörare.

”Klarna är en tidsspegel, en produkt av en tid där det blivit mer regel än undantag att skjuta skulderna framför sig”, skriver han. Han syftar på att vi lever i ett samhälle där det inte finns några incitament att spara. Den som sätter in sina pengar på ett sparkonto kommer att se värdet smälta bort. Då lånar det sig mer att spendera pengarna direkt, och ännu mer att skuld-

>>

sätta sig för att investera. Även företagen har lagt om sin syn på skuldsättning, lönsamhet och tillväxt, skriver Malmberg. Förmågan att göra vinst har blivit underordnad tillväxt, det vill säga löftet att i framtiden kunna göra vinst. Precis så resonerade även Klarna tills den stora kreditfesten plötsligt var över. År 2022 började inflationen stiga, räntorna sköt i höjden och viljan att handla på kredit dämpades. I samband med Klarna började rubriker om miljardförluster och massuppsägningar dyka upp.

I *The Age of Surveillance Capitalism* (2018) beskriver Shoshana Zuboff hur Google under *dotcom*-bubblan strax efter millennieskiftet fann sig i en liknande sits: det tidigare så tillväxtorienterade företaget behövde plötsligt börja göra vinst. Lösningen blev att använda datan om människors sökningar för rikad marknadsföring. Google gick från att vara en söktjänst till en reklamtjänst och vad Zuboff kallar "övervakningskapitalismen" var född.

Klarna verkar följa i samma fotspår. Bolaget ska nu börja tjäna pengar på annonser, tillkännagav Siemiatkowski våren 2022. "Klarna är på väg att utvecklas till ett socialt medium inom shopping", skriver Malmberg, där algoritmen registrerar människors köpbeteende och använder datan för att skraddarsy annonser för maximal konvertering av skrollande till lånefinansierade köp.

Malmberg är inte helt övertygad om att företaget klarar övergången till en ny ekonomisk situation, med högre räntor som dämpar konsumtionen. Men att döma av vilken lukrativ affärsidé övervakningskapitalism har visat sig vara för techbolag, är Klarnas roll som tidsspegel knappast över ännu. ✨

Blanche Sande

**DEN STORA
KREDITFESTEN**
HISTORIEN OM KLARNA
JONAS MALMBORG
Albert Bonniers förlag

En annan ordbok utgiven av Akademien.

Tillbaka till bokstaven A

SPRÅK

I Svenska Akademiens stadgars tjugandera paragraf står att Akademiens "yppersta och angelägnaste göromål" är "att arbeta uppå Svenska Språkets renhet, styrka och höghet". I paragraf tjugotre konkretiseras detta: "Thy åligger äfven Akademien att utarbete en Svensk Ordbok och Gramatica, jemte sådana Afhandlingar som bidraga kunna till stadga och befordran af god Smak."

230 år senare föreligger nu 39 tjocka volymer som sträcker sig från A till ÖXLA ("föröka l. fortplan- ta sig"). Som för att kröna trium-

fen med en lagerkrans har Akademien gett ut SAOB. *En jubileumsbok*. Spännvidden i antologin är stor: från sakliga redogörelser som rör själva ordboken (statistik över innehållet, arbetsgång, guld-korn) till betraktelser om dess vetenskapliga användning, poesi och essäer – ett litet mikrokosmos över själva vårt språk.

Det kan vara värt att uppehålla sig vid SAOB:s innehåll, som ordbokens huvudredaktör Bo-A Wendt avhandlar. Det brukar sägas att ordboken omfattar hela det svenska språket. Det är inte sant: möjligheten att nyordbilda – vilket jag just gjorde – gör språket oändligt. Men även med detta förbehåll finns begränsningar. Bara ord belagda efter 1521 står med – medeltidsspråket behandlas i KF Söderwalls *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. Orden

ska tillhöra standardspråk: dialekt och facktermer portförbjuds (även om gränsen mellan standardspråk och språkvetenskapligt fackspråk ibland har missats). Eftersom huvudregeln i historien har varit att talet förgår men skrift består premieras skriftspråket.

En historik författad av tidigare ordbokschefen Lars Svensson blir en lågmäld hyllning till professionellt nit. Medarbetarna beskrivs som "skicklig lexikograf", "utomordentligt skicklig som ordboksredaktör", "beundrad för sin etymologiska och semantiska skärpa och akribi", "skicklig etymolog och semantiker", "skicklig citatkontrollant", "erkänt skicklig bibliograf". Utlyft så här låter det lite tjugigt, men det är det inte i sitt sammanhang. Ordboksredaktören Evald Ljunggrens artikel om "ande" var så genomarbetad att den legendariske filosofiprofessorn och akademiledamoten Hans Larsson ska ha sagt att han hade godtagit den som licentiatavhandling i teoretisk filosofi. När Svensson skriver "utomordentligt skicklig" menar han alltså verkligen vad han säger.

Arbetets olika moment delas in i förberedning, redigering, kontroll och korrekturläsning. Råmaterialet är främst insamlat av utomstående, vilket klarades av några årtionden in i arbetet (som drog igång på allvar 1883). Förberedaren Cecilia Bergman beskriver hur materialet bearbetas och kompletteras på redaktionen: citat väljs ut, ordens förekomster analyseras morfologiskt och sorteras. Eftersom vi är i slutet av ordboken är det arbetet med "åsna" som beskrivs.

Sedan författar en redaktör själva artikeln – detta är "redigeringen", förklarad av Pär Nilsson. Där ingår att ange en etymologi, strukturera upp användningarna efter olika betydelser, ge dessa en förklaring. Omfånget varierar. Upp-

slagsordet "balgstekel" har bara betydelsen "benämning på vissa parasitsteklar som lägga sina ägg i (fjärils)larver; i sht om släktet *Ichneumon*, särsk. arten *I. pisorius* Lin.", vilket är 129 tecken inklusive blanksteg. Ordet "stå", däremot, är rikt på betydelsenysanser och upptar 255 670 tecken; räknar man dessutom sammansättningar och partikelverb (verb som "stå bi", "stå ut") landar det på hisnande 698 763 tecken – enligt min ordbehandlare ungefär 200 A4-sidor, alla analyserade och uppstrukturerade av en samvetsgrann och förhoppningsvis utomordentligt skicklig redaktör.

Avvägningarna är inte självklara, vilket Lennart Larsson beskriver i en text om det unikt svenska ordet "örngott" – vi är som sagt i slutet av ordboken. En mer etymologisk riktig stavning är "örngått", som utmönstrades ur systerprojektet SAOL år 1923. Men det händer ju än idag att den gamla stavningen dyker upp som felstavning. Bör då varianten betraktas som levande? Larsson landar i att det rimligaste svaret är nej – 1978 sätts som slutdatum.

Till detta kommer svårigheten att datera betydelseändringar. "Örngott" betydde ursprungligen huvudkudde. Men när kom det att istället betyda kuddöverdrag? Ur ett 1500-talsbelägg som "Iij par linlakan, jt ørnagat" låter sig ingenting utläsas; ändå måste belägget föras till någon betydelse. Redaktören sätter upp det som "huvudkudde" men anmärker att det i äldre språkprov är svårt att exakt bestämma betydelsen.

Efter redaktörens arbete följer kontroll av de ordställen som denne har valt ut. Beläggen är ju från början noterade på citatlappar med källhänvisning. Kontrollanten går till källan och ser efter att återgivningen är trogen – att citatet inte har skarvats sönder – och att tolkningen faktiskt har stöd i källan. Förutvarande kontrollanten (sedermera redaktören) Kristina Palm nämner att "åkerstykke" preliminärt hade definierats som "stycke ... i. del av åker; äv. om (mindre) åker". Vid dubbelkontroll tycks det alltid röra sig om mindre åkrar, vilket Palm påpekar och redaktören godtar.

Jila Mossaëd bidrar i innerlig, poetisk form med en beskrivning av hur hon gjorde svenskan, "isens språk", till sitt: "Jag öppnade dörren mot en vacker trädgård. Där ord doftade magiskt. Där fjärilar bar på ordens budskap, där jag kunde närma mig de urgamla och de nya." Maja Bondestam, professor i idéhistoria, visar hur ords betydelseändringar kan återspegla kulturella värderingar,

som när "manlig" en gång i tiden betydde "duglig" och kunde användas om duktiga husmödrar. Bodil Rosqvist bidrar med ett "slumpmässigt hopkommet urval ur SAOB:s fatatur" och Tomas Riad diskuterar dynamiken bakom semantiska förändringar. Sara Lövestam, författare och språkkronikör, redogör för en vecka i sitt eget liv – inte ens söndagen är helt SAOB-fri. Jag, själv filolog, tycker det låter kusligt bekant.

Bokens längsta bidrag är Fredrik Lindströms. Det är en höjdpunkt. En diskussion av ordet "lekstuga" utvecklas till en 40-sidig essä om ords skiftande begreppsliga innehåll, hur central leken är för människors väsen och för språket, men också hur begreppet "lek" har förändrats. Vissa av betraktelserna är verkligen insiktsfulla. Lek som ord för fysisk aktivitet i allmänhet har ju numera utkonkurrerats av "träning", vilket Lindström kommenterar: "Vår kultur har alltså genom historien blivit allt mer teleologisk, dvs ändamålsinriktad. Vi är, om uttrycket tillåts, mindre oskuldsfulla och mer anpassade efter ett rationellt tänkande och vana vid att saker vi gör har syften som vi är medvetna om."

Slutorden går i samma tonart: "När Spopsnören och knäppkängor idag dyker upp i nya betydelser så tror jag att det är ett resultat av den lekfullhet som än idag finns kvar och kan rymmas i det rationella, moderna samhället, en rest av det jättelika begreppet *lek* som en gång var alla människors." Man kunde kanske med Spengler säga att detta är kulturen som gör motstånd mot civilisationen.

Lättsammast i boken – förutom de skojiga illustrationerna av Kristian Fredén – är dagsversen av den nu bortgångne Sven Unger: "Men ack! Ja, det finns ett fett skogstokigt ack! / Igen ska vi kuttingen vända. Ta om nu från 'a', ty så får vi vårt tack: / att mödan vår blir utan ända."

För så är det. Sedan bokstaven A färdigställdes i slutet av 1800-talet har språket inte stått still. Ordboken måste därför uppdateras och komma ikapp. Det är förstås ett sisyfosarbete. Men det kanske är bra? Stenen – runsvenskans "stæinn", fornsvenskans "sten" – kommer att vara i ständig rullning. Mossan kommer aldrig att begrava den. ✨

Fredrik Sixtensson

SAOB
EN JUBILEUMSBOK
BO-A WENDT MED FLERA
Norstedts

Örngott.
FOTO: UNSPLASH

Finska flyktingar 1939.

Krigsbarnens trauma

HISTORIA

Barmhärtighet är inte nödvändigtvis barmhärtighet, medkänsla inte nödvändigtvis medkänsla. Det får vi klart för oss i historikern Ann Nehlins bok om finska krigsbarn som skickas till Sverige under andra världskriget, bort från krigets fattigdom och misär till en tillfällig fristad. Omkring 70 000 kom, vilket lär vara en av historiens största barnöverföringar.

Ibland övertalade finska myndigheter mödrar att skicka iväg barnen. Sverige välkomnade och Finland ville stå på god fot med grannlandet. Bland annat förbjöds pressen att skriva negativt om barnöverföringarna. Sverige hade inte heller bara osjälvviska syften utan ville framstå som välvilligt och moraliskt karaktärsfast i ett krig som naggat landets rykte i kanten. Neutralitetspolitiken gav knappast utrymme för militärt stöd men däremot för humanitär hjälp och medkänsla. Emellanåt ifrågasätter Nehlin även om de svenska värdfamiljerna hade altruistiska motiv. Tidningarna publicerade talonger där man kunde kryssa för önskat kön och önskad ålder, och en del barn utnyttjades som arbetskraft. Fosterföräldrarna fick emellertid ingen ekonomisk ersättning.

Till synes en lyckad aktion, som ansågs vittna om svensk offervilja och finsk tacksamhet. Men den har alltså senare visat sig vara betydligt mer komplex, vilket Nehlin övertygande benär ut. Barnen rycktes upp från sina hemmiljöer, genomled smärtsamma avsked i hamnar och på tågstationer och skickades till ett främmande land, en främmande kultur och ett främmande språk. Ibland motsvarade barnen kanske inte heller värdfamiljernas förväntningar.

Boken är systematiskt och pedagogiskt disponerad, den följer kronologiskt händelseförloppets olika faser: vän-

dan över att skicka iväg sitt barn, avskedet, mottagandet, tillvaron i Sverige, uppbrottet och hemkomsten. Eftersom papporna ofta låg vid fronten var det mödrarna som fick fatta det ödesdigra beslutet, och som drabbades av skuldskänslor. I brev uttryckte några glädje över att ha kommit över sin självskhet, medan andra ångrade beslutet. Vacklande och vändor är självklart begrip- ligen. Mycket var osäkert i Finland med bombningar, matbrist och hot om sovjetisk invasion, men samtidigt fanns en inte obefogad rädsla över att bli bortglömd som förälder. Flera barn återvände heller aldrig.

Besluten att skicka iväg sina barn var känslomässigt traumatiska. Ändå kan de många gånger tolkas som rationella i betydelsen att syftet var att göra det bästa för barnen i rådande situation. Men i ett efterhandsperspektiv ändrar blicken ofta fokus, det kan till och med ske efter bara några dagar.

Ett närliggande exempel är danska judar som lät sina barn stanna kvar i Danmark när de själva flydde i fiskebåtar över Öresund 1943. Flykten var riskfylld och omsorgen om barnen innebar att några fick stanna kvar. Numera anser sig emellertid en grupp av dessa barn ha blivit traumatiserade av den föräldralösa tiden.

Svenskarnas engagemang var ofta politiskt eller kulturellt betingat. Mantrat "Finlands sak är vår" dominerade debatten. Nehlin ser också en nationell skuldmedvetenhet växa fram. Tidningar uppmanade läsarna att ta emot finska barn, och många såg det som en moralisk skyldighet. Det uppstod till och med brist på finska barn och flera blev utan.

Vi lever i en tid med en moralisk inflation i historieskrivningen. Offentliga ursäkter för det förflutnas synder och illdåd hör nästan till vardagen. Förtryckta, diskriminerade och illa behandlade ska ges upprättelse även om både utsatta och förö- vare är döda. *De finska krigsbarnen* tangerar förvisso tematiken men författaren har

ingen sådan politisk agenda. Istället ska boken ses som ett väsentligt bidrag till att på mikronivå synliggöra människors smärta och känslor i storpolitikens skugga, eller med andra ord vad krig gör med människor. Barnöverföringens uppsåt må ha varit gott men många blev lidande: barnen, biologiska föräldrar och fosterföräldrar.

Historien om de finska krigsbarnen belyser endast en flik av andra världskrigets ofattbara mänskliga tragedi och smärta. I ett vidvinkelperspektiv ter sig deras öde även som humant jämfört med de miljoner barn som dog eller drabbades av våldshandlingarnas faser, och vilkas hjälplösa föräldrar knappast ens kunde välja att skicka dem i trygghet. Men att försöka relativisera världskrigets bedrövelser leder in i orimliga och svårnavigerbara resonemang.

Boken är skriven i en sorts reportagestil och enskildas öden uppmärksammas. Viktigt källmaterial är korrespondensen mellan de finska mödrarna och de svenska fostermodrarna. Även samtal med före detta krigsbarn har enligt Nehlin varit ovärderliga. Men sådana samtal är förstås problematiska att använda som källor. Minnet är selektivt, och vad som i sin tur styr selektionen ofta oklart.

Författaren visar emellertid övertygande på det historiska skeendets komplexitet och granskar kritiskt dess olika led. Hon dömer egentligen inte och räknar inte ihop barnöverföringens plus och minus. Inte heller försöker hon fastställa om operationen var nödvändig. Istället belyser hon hur enskilda individer och deras familjer försökte hantera krigets lidande. Nehlin rör sig alltså i den existentiella sfären. Brännpunkten är människans möte med sina villkor och det är knappast möjligt eller ens fruktbart att påvisa entydiga samband eller orsakskedjor. Det fanns barn som fick det bättre och barn som inte överlevt utan exilen i Sverige, men också barn för vilka det blev förödande att förlora sitt land och sin familj.

Avslutningsvis fastslår författaren att de finska familjerna bara hade en önskan: "Att få vara tillsammans på en plats där inga krigshandlingar äger rum." En önskan med universell räckvidd. ✨

Kim Salomon

DE FINSKA KRIGSBARNEN
ETT NORDISKT
FAMILJEDRAMA
ANN NEHLIN
Natur och Kultur

Med godmodig distans

LITTERATURHISTORIA

Lars Lönnroth är inte bara en framstående litteraturforskare och en internationellt etablerad specialist på fornisländsk sagadiktning; han är också en av sin samtids främsta svenska essäister och har som sådan ett register som spänner över mycket mer än norrön litteratur.

Den av hans essäsamlingar jag håller allra högst är en som nästan uteslutande rör fornisländsk ordkonst, *Skaldemjöd i berget* (1996). Därför gläder det mig att hans nya bok *Världen efter Ragnarök* drar igång med en avdelning som under rubriken "Forntid" återger sex essäer om äldre litteratur. Koncis och ändå synpunktsrik är en essä om Rökstenen från 800-talet. Stenen är försedd med en inskrift och utgör enligt Lönnroth "Sveriges äldsta och mest gåtfulla diktverk". Sveriges mest gåtfulla diktverk! Ja, varför inte? Lönnroths formulering visar hur som helst hans förmåga att väcka intres-

se och stegrad nyfikenhet. Av en kommentar framgår att essän inledningsvis bygger på en understreckare författaren publicerade i *Svenska Dagbladet* 2020. Det är alltså Lönnroths journalistiska förmåga som är i farten och sätter sprätt på denna essä, men ett stycke in i den smugglar han så in synpunkter från sina egna rent vetenskapliga artiklar om Rökstenen, för att slutligen vidga sin framställning till en mindre forskningsöversikt om vad som har skrivits om den text här i Sverige som har lockat till större vetenskapliga kontroverser och fler divergerande tolkningar än någon annan, med åtskilliga artiklar och omfångsrika monografier i ämnet.

För sin essä om Rökstenen har Lönnroth alltså hämtat textmaterial från olika håll och hyllplan i sin egen fatabur. Här finns en understreckare, valda delar av ett par vetenskapliga artiklar, dessutom något nyskrivet. Alltsammans är sammanvävt till en funktionell helhet. Och det blir väldigt bra, praktiskt taget sömlöst. Så där är en rad av hans nya essäer tillkomna. Några av dem återges helt enkelt i sitt ursprungligen publicerade skick i tidskriften *Axess* eller i någon akademisk antologi, andra bara med något tillskott till den ursprungligen publicerade texten. Vilka av dem som är försedda med tillskott framgår av författarens egen kommentar del i slutet av boken. Här anges även vilka av essäerna som är sammanbakade av texter från olika håll, som den om Rökstenen.

Att jag alls uppehåller mig vid detta beror på att jag har för mig att Lars Lönnroth har ungefär samma ton och stil oavsett om han skriver en vetenskaplig uppsats eller en tidsningsartikel, att detta är förklaringen till att han så till synes sömlöst kan integrera texter publicerade i ganska radikalt olikartade sammanhang. Det är en ton som ligger fjärran från innerligheten och det känslosvallande engagemanget hos hans morbror Olof Lagercrantz. Den kännetecknas istället av ett slags godmodig akademisk distans och ibland snudd på raljant humor, vare sig Lönnroth skriver om intriger inom kretsen av asagudar eller om författare som Sven Delblanc, P O Enquist, Göran Palm och Lars Gustafsson. De fyra sistnämnda är gamla vän-

ner från ungdomsåren i Uppsala, så det är inte så konstigt att Lönnroth tar dem och deras anspråk med en nypa salt. Men en nypa salt har han med sig också när han skriver om asagudar, arga isländska sagahjältar som har ihjäl varandra eller om gestalter i Bellmans diktning, där han finner att de bibliska gestalterna är ungefär lika tragikomiska som Fader Mowitz eller Ulla Winblad.

Det är med en till synes road distans som Lönnroth skriver om sina ämnen. Är det en livshållning eller bara ett tonfall? För oss som läser honom är den frågan ointressant. Det gör ingen skillnad. Intressant är likväl att han i sina memoarer *Dörrar till främmande rum* (2009) skriver om sig själv på ett likartat sätt, med road distans, och framställer sig nästan som en pikareskfigur som förflyttar sig mellan öppna och stängda dörrar i Uppsala, USA, Danmark och Göteborg, inom ramen för den akademiska världen eller utanför denna, på spännande äventyr i annan mer eller mindre bisarr kulturell offentlighet. Som om han ser sig själv genom en omvänd kikare beskriver Lönnroth sitt liv – och tar naturligtvis även sig själv med en nypa salt.

Det är samma behandling som Gille den gårdske, Snorri Sturlasson, Oden, Sigrid Storråda, Egil Skallagrimsson, Torleif Jarlskald, Loke, Carl Michael Bellman, Gustaf Philip Creutz, Evert Taube, Aleksandr Pusjkin, Erik Gustaf Geijer, Georg Brandes, Halldór Laxness samt några av de gamla vännerna från Uppsala (denna gång P O Enquist, Göran Palm och Lars Gustafsson) utsätts för i Lars Lönnroths nya essäsamling. Liksom Lotta Svård och författaren själv är de allihop gestalter som tål att skrattas åt men mera hedras ändå. I den andan är Lönnroths essäer skrivna. De är roliga att läsa och mycket sakrika. Under angenäma former får läsaren lära sig mycket nytt. ✨

Tommy Olofsson

**VÄRLDEN EFTER
RAGNARÖK**
ESSÄER OM LITTERATUR
OCH KULTURHISTORIA
LARS LÖNNROTH
Ellerströms

Rökstenen.

FOTO: ALAMY

Detta nummers recensioner:

Ulla Gudmundson tänker i tragiska termer; **Anders Mathlein** drar in din skärmtid; **Jojje Olsson** söker ett friare Kina; **Helena Granström** medvetandegör medvetandet; **Erik W Larsson** tvekar vid dambastun; **Peter Luthersson** sätter fantasin i rörelse; **Karin Stensdotter** vill avskräcka de illvilliga; **Carl Rudbeck** återser en återuppståndna Hegel.

Idealism står mot realism i en geopolitisk debatt som aldrig tycks ta slut. Men faktum är att det optimala är ett ekvilibrium där det ena balanserar det andra.

Ulla Gudmundson följer en tidlös konflikt tillbaka till de antika rötterna.

POLITIK

Den brittiske historikern och diplomaten Edward Hallett Carr (1892–1982) skrev en gång följande: "Allt mänskligt handlande och tänkande måste hitta en balans mellan utopi och verklighet, mellan fri vilja och determinism. Den fullständiga realisten, som villkorlöst accepterar kausaliteten, avhänder sig möjligheten att förändra verkligheten. Den fullständiga utopisten, som avvisar all kausalitet, avhänder sig i sin tur möjligheten att förstå både den verklighet hen vill förändra och de processer med vars hjälp det kan ske. Utopistens synd är naivitet, realistens är sterilitet."

Citatet är hämtat ur *Twenty Years' Crisis*, 1919–1939, Carrs klassiska bok om mellankrigstiden, en av de bästa böckerna någonsin om internationell politik. För Carr var mellankrigstidens politikers, framförallt de brittiskas, stora misstag att de hade en alltför idealistisk tilltro till regler och föredrag, och bortsåg från makt och makt-hunger som drivkrafter i relationer mellan stater. En av hans teser är att internationella fördrag alltid speglar en aktuell maktbalans. Om den förändras, kommer en stat som befann sig i underläge och fick ge upp mycket, antingen att vilja ändra avtalet eller strunta i det helt och hållet. Carrs analys grundar sig på hans erfarenhet att som ung diplomat ha deltagit i förhandlingarna som ledde fram till Versaillesfördraget. Idag ger de flesta historiker

honom rätt i att de hårda fredsvillkor som Tyskland underkastades var ett av skälen till att nazismen kunde växa fram.

Carr brukar räknas till den realistiska skolan vad gäller internationella relationer, men han är som framgår ovan mer komplex än så. För honom är utopi och realism två element som båda krävs för en god utrikespolitik. De tillhör olika plan, men måste samspela. "Denna ständiga interaktion mellan oförenliga krafter är vad politik består av", skriver Carr.

Detta dilemma är temat för den amerikanske författaren Robert Kaplans bok *The Tragic Mind. Fear, Fate and the Burden of Power*. Kaplan har många års erfarenhet som frilansande reporter i krigszoner i olika världsdelar. Han har skrivit en lång rad böcker om internationell poli-

>>

tik och även varit rådgivare åt den amerikanska militären. Idag innehar han Strauss-Hupéprofessuren vid tankesmedjan Foreign Policy Research Institute. Tidsskriften *Foreign Policy* har utnämnt honom till en av de hundra viktigaste samtida globala tänkarna.

Kaplans aktuella bok, en tunn volym som har karaktären av en längre och något spretig essä, är en *mea culpa*, en bekännelse av vad han ser som egna allvarliga misstag. Den utlösande faktorn för boken var en klinisk depression som varade i flera år. Orsaken var moralisk skuld känsla förknippad dels med Balkan, dels med Irak. Kaplans uppfattning är att hans bok *Balkan Ghosts* från 1993, alltså det år då det grymma inbördeskriget rasade som värst i Bosnien, kan ha gett USA:s dåvarande president Bill Clinton känslan att Balkan var ett hopplöst fall och att det vore meningslöst för omvärlden att intervensera (det gjorde den som bekant ändå till slut, i skepnad av USA och Nato).

Irak besökte Kaplan första gången som journalist under Saddams Husseins diktatur. Han chockades av regimen brutalitet och drog slutsatsen att absolut ingenting kunde vara värre än detta tyranni. Det fick honom att offentligt stödja Irakkriget, något han idag djupt ångrar. "Jag var journalisten som kom för nära min historia. Jag överväldigades av min känsla och slutade analysera."

Det som fick Kaplan att tänka om var upplevelsen av att som inbäddad journalist ingå i de amerikanska styrkorna i ett post-Saddamskt, kollapsat Irak. Slutsatsen blev nu att det finns något som är ännu värre än tyranni: kaos. Det är denna hobbesianskt färgade tes som han driver i den nu aktuella boken. Den som river ner en orättfärdig, förtryckande regim har, enligt Kaplan, också ansvaret att bygga något bättre. Annars ska man låta bli. Erfarenheterna i Irak, liksom i Libyen och Afghanistan, visar, menar Kaplan, att detta ofta är en övermäktig uppgift till och med för en supermakt med USA:s resurser.

Kaplans bok har sin udd riktad mot dagens policyeliter, inklusive de neokonservativa i Washington. Vad dessa saknar är, enligt författaren, "tragisk medvetenhet", insikten om att vissa saker vi vill göra och som också i princip är önskvärda faktiskt ligger bortom vår förmåga. Dagens eliter är, skriver Kaplan, sprungna ur en generation och en samhällsklass som levit hela sitt liv i trygghet.

"Policyeliter är kära i idéer, de fruktar tyranniet därför att det förtrycker idéer. Men eftersom de aldrig har behövt förhandla sig förbi vägspärrar

i Afrika som bevakas av män som kräver mutor med gevären osäkrade, saknar de en inre, fysisk, fruktan för anarki." Det västerländska medelklasslivet skapar, enligt Kaplan, illusionen att världen är välvillig och kontrollerbar (covid-19-krisen torde väl i någon mån ha skakat om denna illusion). Kaplan lyfter fram Franklin D Roosevelt och Eisenhower, presidenter som i hans ögon besatt medvetenhet om politikens tragiska, det vill säga: moraliskt imperfekta, karaktär. Roosevelt allierade sig, påpekar Kaplan, med massmördaren Stalin därför att det var nödvändigt för att besegra Hitler. Eisenhower valde att inte stödja den franska kolonialmakten efter Dien Bien Phu och likaledes att acceptera vapenvila istället för att söka uppnå seger i Korea.

Kaplan säger sig inte förorda uppgivenhet inför världens elände. Vad han vill se är insikt om att livet och politiken bara till en del styrs av vårt förnuft och vår vilja, och att det i själva verket rymmer ett stort mått av irrationalitet och oförutsägbarhet. I detta instämmer förmodligen alla med erfarenhet av diplomati och utrikespolitik. Den är, som Kaplan också skriver, inte en "prognostiserande vetenskap", utan ett hantverk, ett dag-för-dag-försök att hjälpligt hantera specifika historiska situationer. Kännetecknande för dem är att de kräver beslut, beslut som så gott som alltid inte är ett val mellan ont och gott utan mellan två alternativ som båda innebär värdeförlust, ofta utan att man vet vilket alternativ som är det värsta.

Jag minns mötet på UD med Lakhdar

Brahimi, före detta algerisk utrikesminister och mångårig troubleshooter åt FN i kriser och krig. Brahimi beskrev hur den brittiska styrkan i Afghanistan kommit till honom och stolt visat upp en krigsherre de tagit tillfånga. "Har ni förband att sätta in för att hålla ordning i det område han kontrollerat?" frågade Brahimi. Det hade britterna inte. "Ja, då får ni släppa honom. Annars blir det kaos." Jag tänker också vid läsningen av Kaplan på de svar jag som ung Kinahandläggare i UD författade åt dåvarande utrikesminister Sten Andersson på brev från allmänheten där Sverige uppmanades att göra något åt förtrycket i Tibet. Mitt standardsvar var: "Kära NN! Jag delar din oro över läget i Tibet. Du vill att Sverige ska göra något. Tyvärr är det inte så mycket vi kan göra. Men det finns ett och annat, och det gör vi." Och så räknade jag upp. Hade vi kunnat göra mer? Kanske. Det fick brevskrivaren fundera vidare på. Men det kändes viktigt att erkänna att det finns grymhet i världen som vi, hur gärna vi än ville att det vore annorlunda, faktiskt står maktlösa inför.

För Kaplan är ordning det primära. Krig är det absoluta helvetet. Frihet är inte möjlig utan ordning, skriver han, och däri har han förstås rätt. Överheten bör lydas, skriver han, även när den är förtryckande och tyrannisk. Lite elakt kan man säga att även det är en åsikt som passar den som sitter på bekvämt avstånd från vimlets yra, tyranniets realitet. Ernst-Wolfgang Böckenförde, tysk jurist och specialist på konstitutionell rätt, skrev i en berömd

Ett kollapsat Irak: Kaos är värre än tyranni.

”Den som river ner en orättfärdig, förtryckande regim har, enligt Kaplan, också ansvaret att bygga något bättre.”

artikel 1961 att ett skäl till den tyska katolska kyrkoledningens undfallenhet inför naziststaten var det faktum att katolsk statslära stadgade att den sekulära överheten skulle respekteras (de tyska biskoparna hävde förbudet för katoliker att tillhöra nazistpartiet när Hitler kommit till makten).

Kaplan tar, för att underbygga sitt resonemang, som många före honom sin tillflykt till de gamla grekerna. Det anti-grekland, framförallt den atenska stadsstaten under Perikles (495–429 f Kr) har ju traditionellt setts som prototypen för de västerländska demokratierna. De grekiska småstaternas kamp under atensk ledning mot det persiska imperiet har blivit ikonerna för det fria västs motstånd mot ett despotiskt öst. Den brittiske filosofen John Stuart Mill (1806–1873) ansåg att slaget vid Marathon 490 f Kr var viktigare i brittisk historia än slaget vid Hastings 1066.

Även Sparta, Athens rival om dominansen i 400-talets Grekland, har haft sin del av auran. Sparta var ingen demokrati, det styrdes som många grekiska småstater av en oligarkisk elit. Dess rykte som bålverk för västerländsk frihet har vilat på militär tapperhet, framförallt slaget vid bergspasset Thermopyle år 480 f Kr, där kung Leonidas I och hans 300 soldater höll stånd till sista man. Spartanernas trotsiga ”Kom och ta dem!” som svar på den persiska övermaktens uppmaning att sträcka vapen har, historiskt korrekt eller ej, väckt beundran i 2 500 år. Det genljuder i det ukrainska: ”Ryska krigsskepp, dra åt helvete!”

Vår kunskap om perserkrigen, och om det efterföljande peloponnesiska kriget mellan Aten och Sparta, har vi från den grekiske historikern Thukydides, verksamt i Perikles Aten. Thukydides är realismens första portalfigur. Hans enda (men odödliga) bok *Det peloponnesiska krigets historia* är skolexemplet på en realpolitisk historiesyn byggd helt och hållet på kausalitet. Kollisionen mellan staters hårdföra egenintressen driver utvecklingen.

Men synen på perserkrigen som en svartvit öst-västaffär har ifrågasatts av

modern forskning. Josephine Quinn, professor i antikens historia i Oxford, påpekar oförsynt i boken *How the World Made the West. 4 000 Years of History* att flertalet grekisktalande stadsstater i Mindre Asien faktiskt stödde perserna. Aten utvecklades efterhand till en brysk stormakt, med stora krav på tribut från sina allierade. Det kunde ha förde-

lar med en överherre på något större avstånd. En klassisk episod hos Thukydides är Athens invasion av Melos, en pytteliten östat som förgäves sökt hävda neutralitet i kriget med Sparta. Atenarnas cyniska svar på meliternas bön om förskoning: ”De starka gör vad de kan, de svaga får tåla vad de måste” är en god sammanfattning av den realistiska skolans doktrin.

Kaplan lever, som flertalet bildade västerlänningar i hans generation, i tron att grekerna besegrade perserna. Men även om slagen vid Marathon och Salamis blivit ikoniska var det, skriver Quinn, perserna som vann det peloponnesiska kriget. Athens imperium kollapsade, Sparta överlevde vingbrutet. För perserna var Grekland en marginell utpost som de aldrig avsåg att ta kontroll över. Aten har inte heller copyrighten på demokrati. Demokratiskt styre infördes av perserna i flera grekiska småstater sedan lokala tyranner avsatts. Krigsslutet banade väg för en ny överherre, Makedonien, vars härskare Alexander den store (356–323 f Kr) sökte förena grekisk och persisk kultur (rester av denna syntes finns fortfarande i Centralasien).

Grekerna var väl medvetna om att de existerade i en otrygg och oförutsägbär värld. De var besatta av problemet att leva med denna osäkerhet, både mänskligt och politiskt. Hur skulle existensen av en ”moralisk tur” (*moral luck*) hanteras, alltså det faktum att människan är utlämnad åt omständigheter hon långtifrån alltid råar över? Platon, Aristoteles och de stora tragödnerna – Aiskylos, Sofokles, Euripides – hade olika lösningar på dilemmat.

Platons metod blev att avskärma sig från den stökiga sinnevärlden, rikta blicken stadigt uppåt mot en evig och oföränderlig idévärld, och därmed, med förnufts hjälp, skaffa sig immunitet

Platon: En orealistisk idealstat.

mot det oberäkneliga riskerna. Aristoteles metod var att öppna sig för känslor och erfarenheter, för det riskfyllda beroendet som kärlek och vänskap här på jorden innebär, för etisk sårbarhet. Platons *Staten*, hans mest berömda dialog, beskriver en teoretisk modell för en idealstat som nog aldrig var tänkt att förverkligas. Aristoteles däremot vecklar i *Politiken* in sig i resonemang om olika konkreta styrelseformer – monarki, oligarki, demokrati – och deras avarter.

Men det är inte till filosoferna utan till den grekiska tragedin som Kaplan vänder sig i sitt sökande efter sätt att bemästra kaos. Frukten för kaos är för honom den känsla som genomsyrar de stora tragödnas verk. Han lyfter också fram Hegels berömda iakttagelse i hans analys av Sofokles *Antigone*: att tragedins kärna är att konflikten inte står mellan ont och gott – då vore ju valet ganska lätt – utan mellan rätt och rätt, mellan två motsatta moraliska anspråk som båda är berättigade men som inte kan uppfyllas samtidigt. Kaplan menar, och här har han ju utan tvekan rätt, att det är just det som för det mesta utmärker politiskt beslutsfattande. Hur man än väljer så uppstår en etisk värdeförlust. Och av detta följer lidande, för någon eller några.

För Hegel är *Antigone* det drama där denna konflikt framstår allra tydligast. Antigones krav att enligt skick och bruk få begrava sin bror Polyneikes går stick i stäv med staden Thebes lag och härskaren Kreons påbud. Polyneikes har gjort uppror mot statsmakten och har därmed förverkat sin rätt till en hederlig begravning. Vi anar också att han är en föga sympatisk karaktär. *Antigone* försvarar sitt val med hänvisning till en högre, gudomlig lag, som har företräde framför statens.

Hegel fick mycket skäll för sin syn på staten. Bertrand Russell sade ironiskt att frihet för Hegel var att lyda polisen. *Antigone* har med sitt mod och sin principfasthet blivit arketyper för alla i senare tid, från Gandhi till Greta Thunberg, som hävdar att det finns påbud som står över statens lagar och som motiverar civil ohörsamhet. Men hon kan, som den amerikanska filosofen Martha Nussbaum påpekar i sin klassiska studie av grekisk filosofi och tragedi, *The Fragility of Goodness*, också ses som antipolitisk. Hon prioriterar familjebanden (eller som den svenske statsvetaren Johan Tralau skriver i sin bok *Draksådd*, ”livmodergemenskapen”) framför lojaliteten med den institution som upprätthåller en vidare samhällsgemenskap.

Vad skulle ha hänt med staden Thebe om Polyneikes uppror lyckats? Ett blod-

>>

”Spartas rykte som bålverk för västerländsk frihet har vilat på militär tapperhet, framförallt slaget vid bergspasset Thermopyle år 480 f.Kr.”

bad? Den brittiske filosofen Simon Critchley skriver i boken *Tragedy. The Greeks and Us* att huvudpersonen i den grekiska tragedin ofta inte är individen som gett namn åt dramat, utan polis, staten, som ska balansera de olika krafter och intressen – individens, familjens, medborgarnas – som måste samverka för ett gott samhälle.

Men att dra slutsatsen, som man kan få intryck att Kaplan gör, att de grekiska tragödnerna skulle föredra tyranni framför anarki är naturligtvis en alldeles för enkel läsning. Det är sant att, i Antigone, statschefen Kreons krav på respekt för lag och ordning kan läsas som uttryck för ansvarskänsla för det uppdrag han anförtrotts. De är begripliga och motiverade. Men han saknar den böjlighet och det omdöme som är nödvändiga för att utöva uppdraget på rätt sätt. Han erkänner det själv. Det yttersta uttrycket för hans ansvarskänsla är självmordet.

Martha Nussbaum har i en berömd analys av en annan tragisk gestalt, Agamemnon, ännu tydligare belyst det politiska beslutsfattandets dilemma. Agamemnon var som bekant ledare för den grekiska här som drog ut för att anfälla Troja och ta tillbaka Helena, Agamemnons bror Menelaos förlupna hustru. Agamemnon är huvudpersonen i en tragedi av Aiskylos, första delen i en trilogi, *Orestien*, som, med en blodighet värdig en actionrulle på Netflix, skildrar hur hämnens tunga kausalitet, mord för mord, obehagligt driver människor framför sig.

Orestien inleds med att Agamemnon ställs inför kravet att blidka en vredgad gudinna, Artemis, med att offra sin dotter Ifigenia, för att den grekiska flottan ska få vind till Troja. Valet står mellan att vara en grym far eller en usel befälhavare. Agamemnon plågas, men väljer att offra dottern. Beslutet bli första länken i en destruktiv kedja. Först mördar Agamemnons hustru Klytaimnestra sin make som hämnd för dottern (möjligen också för att få leva med älskaren hon tagit under makens bortovaro). Sedan mördar sonen Orestes, påhejad av systemen Elektra, modern och älskaren. Först i sista delen, sedan Orestes utstått förföljelsen av furierna, ett slags lägre gudinnor som vill hämnas hans mor, bryts dödspiralen när Orestes ställs inför gudinnan Athenas domstol i Aten. Ingen part frikänns, ingen förklaras skyldig. Juryn fäller ett 50-50-utslag. Pjäsen avslutas symboliskt med att kören, som konsekvent manat till besinning och måttfullhet, tågar ut delad i två.

För Nussbaum är inte Agamemnons tragiska felsteg att han offerar Ifigenia. Alternativet hade varit ett myteri, som resulterat i döden för alla, inklusive dottern. Agamemnons brott är att han inte känner skuld, för en handling som är moraliskt djupt motbjudande, även om den är nödvändig. Nussbaum visar hur en subtil glidning äger rum i Agamemnons inre. Han går från avsky inför mordet till att acceptera det som nödvändigt, vidare

till att övertyga sig om att det inte bara är nödvändigt, utan att det, eftersom det är nödvändigt, också är moraliskt rätt. Agamemnon skakar av sig skuld och ansvar och är övertygad om att allt nu är gott och väl. I själva verket sätter han med detta aningslöst igång händelsekedjan som ska leda till hans undergång.

I *Orestien* speglas tydligare än i någon annan tragedi den remarkabla övergång från stamsamhälle till rättssamhälle som ägde rum i den grekiska kultursfären, framförallt i Aten, på 500-talet f.Kr. Privata vendettor utlösta av blint raseri fick successivt vika för offentlig rättsskipning och fysiskt våld för verbal debatt. Men, som den amerikanska antikforskaren Emily Katz Anhalt påpekar i boken *Enraged. Why Violent Times Need Ancient Greek Myths*, beskrivs rättvisan i tragedierna inte som något entydigt och absolut, utan som resultatet av en förhandling. Den löses aldrig, som Hegel hade önskat sig, upp i harmoni. Budskapet är att spänningen mellan rätt och rätt är något som det mänskliga samhället måste lära sig hantera och leva med. Det är en plädering för ett pluralistiskt samhälle, så långt från tyranni man kan komma.

Principen *audietur et altera pars*, må även andra parten höras, har i tragedin inte bara en juridisk, utan även en politisk dimension. Aiskylos *Perserna* skildrar perserkrigen från den persiska motståndarens utgångspunkt. Euripides’ *Trojanskorna* är en gripande skildring av desperationen hos kvinnorna som tagits tillfånga vid Trojas fall och nu ska bli slavar åt grekiska män. Den kan läsas som en tidlös, djupt berörande skildring av civilas utsatthet i krig. Till den grekiska tragedins mest sympatiska drag hör att *motståndaren i krig aldrig avhumaniseras*. Aristoteles påpekade i sin berömda analys att tragedins bärande känsla, förutom fruktan för kaos, är *medkänsla*.

Kaplan läser tragedierna ytligt. Det hindrar inte att många av hans reflexioner, även om det för det mesta rör sig om tankesprång snarare än analys, beträffande det politiska beslutsfattandets villkor förtjänar att begrundas. Frukten för kaos är ju utan tvekan en del av tidsandan i den nyromantiska epok vi lever i. Det är en tid då det kritiska förnuftet framstår som i klart underläge gentemot känslor och passioner.

Kaplans bok passar väl in i detta sätt att se världen och politiken. Den franske statsvetaren Dominique Moïsi beskrev redan år 2007 i boken *La géopolitique des Émotions* dagens världspolitik som styrd av tre känslor: frukten, förödmjukelse och hopp. Hans tyska kollega Herfried Münkler förklarar i sin aktuella bok *Welt in Aufruhr. Die Ordnung der Mächte im 21.*

FOTO: TT

FOTO: ALAMY

Spartaner vid Thermopyle: Från filmen 300.

Jahrhundert (Rowohlt) den världsordning som ritades upp efter andra världskriget, byggd på universella upplysningsvärden och globala normsystem, med FN som institutionell ram, som död. För honom är alternativet till kaos en multipolär ordning, baserad på ett litet antal stormakter – för Münkler USA, Ryssland, Kina, Indien och EU – som, i stort sett utan gemensamma normer, styrketränings balanserar varandra. Premissen är att ingen intervenerar i någon annan stormakts intressesfär.

Förutsättningen för att EU ska kunna ingå i denna krets är, hävdar Münkler, att unionen lämnar rollen som regelsättare och regelbevarare och blir en renodlad geopolitisk aktör. Detta kräver, menar han, att EU skaffar sig egna kärnvapen (en debatt som idag förs i både Frankrike och Tyskland). Han ser också ett direktorat med fem länder växa fram inuti EU – Tyskland, Frankrike, Italien, Spanien och Polen. Små medlemsländers veto i utrikespolitiken måste resolut avskaffas. Münklers modell är Jalta *writ large*, eller om man så vill en uppskalad version av den ”europiska konserten”, den postnapoleonska stormaktsbaserade ordning som upprättades vid Wienkongressen och bestod till första världskriget.

Vad Kaplan vill se hos maktthavare är ”orolig framsynthet” (*anxious foresight*). Önskan om möjliga effekter av en strategi måste vägas in vid sidan av de önskade. Men fungerar det? Slående är att i de fall Kaplan själv har ändrat åsikt, som beträffande Irakkriget, har han gjort det på grund av *erfarenhet*, med facit i hand, inte på grund av framåtblickande reflexion.

Kaplan hävdar att litteraturen kan komplettera egen erfarenhet. Det påstås att John F Kennedy vid Kuba-krisens utbrott 1962 läste historikern Barbara Tuchmans *The Guns of August*, om hur Europa snubblade in i första världskriget. Han ska enligt legenden ha stått emot generalernas tryck att invadera

Kuba med orden: ”jag vill inte att någon ska skriva en bok om mig med titeln *Kanoner i oktober*. Men även om det skulle vara sant, är det förmodligen sällsynt att en politisk ledare tar så starkt intryck av en historisk skildring. Tyvärr är det nog vanligare, särskilt i kriser där mycket snabba beslut krävs, att en grundläggande, djupt integrerad världsbild, med nödvändighet ofullständig, styr handlandet.

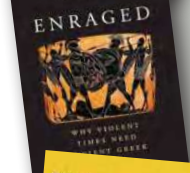
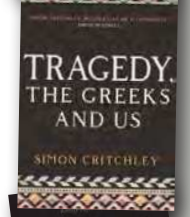
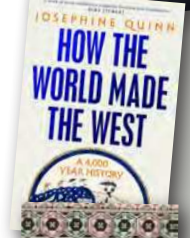
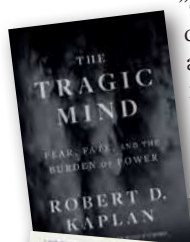
Frestelsen är stor för en ledare att, i förväg eller i efterhand, rationalisera ett beslut som ”det enda möjliga” under omständigheterna och därmed friskriva sig från ansvar. Det är det som enligt Nussbaum är Agamemnons tragiska felsteg. Kan-ske innebär tragisk medvetenhet hos politiska ledare just inre medvetenhet, insikt om det moraliska ansvar som följer med handlande och ett accepterande av skuld om något går snett. I bästa fall leder det till varsamhet med medlen, framförallt med de irreversibla (som ett storkrig i Mellanöstern, vilket både USA och Iran i skrivande stund tycks göra vad de kan för att undvika).

Att politiskt handlande så gott som alltid är etiska kompromisser går inte att undvika. Frågan är vad gränserna ska dras. Gör EU:s medlemsländer rätt som tillåter rysk oljeexport för att und-

vika energikris? Gör USA rätt som fortsätter det militära stödet till Israels krigsföring i Gaza? Om EU-kärnvapen är en nödvändighet när det amerikanska kärnvapenparaplyet ifrågasätts, hur ska då en våg av global kapprustning undvikas? Länder som Ukraina, Turkiet, Brasilien, Sydafrika (och givetvis Iran) kan ju även de komma att se dessa vapen som nödvändiga för sin säkerhet.

Kaplan har inga svar på dessa frågor. Och några enkla svar finns ju inte. Men i en mörk tid som ser ut att bli långvarig (den brittiske historikern Adam Tooze beskriver den som en ”polykris”, inte en kris utan många parallella) kan man återvända till Carr. Han skrev: ”det finns något i människan som revolterar mot den nakna makten”. Carrs bok om mellankrigstiden publicerades samma dag som andra världskriget bröt ut. Han tillägnade boken ”dem som ska bygga den kommande freden”. Mot slutet av sitt liv erkände han att han nog, när det kom till kritan, var mer utopist än realist. ✨

Ulla Gudmundson

THE TRAGIC MIND
FEAR, FATE, AND THE
BURDEN OF POWER
ROBERT D KAPLAN
Yale University Press 2023

**HOW THE WORLD
MADE THE WEST**
4 000 YEARS OF HISTORY
JOSEPHINE QUINN
Bloomsbury 2024

TRAGEDY
THE GREEKS AND US
SIMON CRITCHLEY
Pantheon 2019

ENRAGED
WHY VIOLENT TIMES
NEED ANCIENT
GREEK MYTHS
EMILY KATZ ANHALT
Yale University Press 2018

**LA GÉOPOLITIQUE
DE L'ÉMOTION**
DOMINIQUE MOÏSI
Flammarion 2011

WELT IN AUFRUHR
DIE ORDNUNG
DER MÄCHTE IM 21.
JAHRHUNDERT
HERFRIED MÜNKLER
Rowohlt 2023

En selfie till: Självexponeringen exploderar.

FOTO: ADOBE STOCK

En förlorad generation

PSYKOLOGI

När den svenske kompositören Ludwig Göransson mottog sin Oscar för musiken till filmen *Oppenheimer* tackade han sina föräldrar för att han som barn fått en gitarr och trummaskin istället för tv-spel.

Han fick alltså ett alternativ till att låta barn- och ungdomen rinna bort i stillasittande förströelse. Men tv-spel vid konsol eller dator är relativt harmlösa företeelser vid en jämförelse med dagens situation, då alla genom mobilen har ständig tillgång till internet. Barn och unga tillbringar alltmer tid på sociala medier på bekostnad av studier, fysiska aktiviteter, sömn och umgänge i verkligheten.

Att vårt sätt att leva har förändrats i grunden kan illustreras med ett tankeexperiment: Föreställ dig att du föll i koma den 28 juni 2007 – dagen innan Iphone presenterades för allmänheten – och vaknade upp tio år senare. Omgivningen var sig ganska lik, men människorna betedde sig underligt – alla gick omkring med en rektangulär dosa i handen, frånvarande, med pluggar i öronen.

Vid uppvaknandet var det 2017, nu kan man med bara en mild överdrift påstå att nästan alla glori i sina telefoner nästan hela tiden.

Bilden målas upp av socialpsykologen Jonathan Haidt i boken *The Anxious Generation. How the Great Rewiring of Childhood is Causing an Epidemic of Mental Illness*.

Det är en viktig bok. Den visar hur ny teknik och mäktiga affärsintressen omformar våra barns liv och framtid. Haidt vill styra utvecklingen i en annan riktning, och han stöder sig på forskningsrön och statistik när han hävdar att mobilen har kopplat om barndomen i framför allt västvärlden från lekbaserad till mobilbaserad. Från det tidiga 2010-talet har det bidragit till en förskräckande ökning av psykisk ohälsa, "the collapse in youth mental health". Det handlar om ångestsyndrom, depression, anorexi, självskadebeteende och självmord.

Utseendejämförelser, färre nära vänner och fler ytliga kontakter, ensamhetskänslor, statusjakt, ryktesspridning, krav på att alltid vara uppdaterad och mobbare som följer med dygnet runt; online-livet reser många nya krav på redan stressade och omogna tonårshjärnor. Misstag och pin-

samheter kan bli virala och vara en belastning i framtiden.

Även sjukdomssymtom och tics kan spridas genom så kallad sociogenetisk överföring. Till exempel så finns det skäl att misstänka att en del av den kraftiga ökningen av könsdysfori bland unga drivs av sociala medier, eftersom många upplever problem först i tonåren utan att ha visat några oroväckande tecken som barn.

Hjärnan är plastisk och förändras av omständigheterna, och det finns vetenskapliga belägg för att dess nätverk omorganiseras av digitala medier. Denna omkoppling gäller framför allt "generation Z", alltså de som är födda efter 1995 och som har vuxit upp med mobilen, en portal som lockade dem till en alternativ värld som var spännande, beroendeskapande och olämplig för barn. Haidt beskriver processen som "det största, okontrollerade experiment som mänskligheten någonsin utfört på sina egna barn". Techbolagen exploaterar våra psykiska svagheter.

Här någonstans hörs nu grymtanden och suckar från dem som uppfattar ännu ett teknikfientligt, alarmistiskt och nostalgiskt färgat varningsrop om mobilberoende, skärmtid och giftiga socia-

la medier. De kallar det moralpanik och påpekar att man genom historien har hissat varningsflagg för allt från tågresa till tv-tittande och serietidningsläsande.

Men håller den jämförelsen? Den smarta telefonen har som ingen annan innovation i historien på kort tid förändrat vårt sätt att kommunicera, interagera, konsumera och, ja – leva. Mobilen har skapat ett så starkt beroende att den närmast har blivit en ny kroppsdel. Många tonåringar är bokstavligen ständigt uppkopplade och har ett öga i mobilen även när de fysiskt umgås med andra. Den är ett fantastiskt verktyg som har kommit att undergräva mycket i samhället som vi sätter värde på. All denna bekvämlighet och underhållning som vi får nästan gratis har gjort att vi bortser från att det är brukarna som är själva varan i uppmärksamhetsindustrin.

Mobilberoende rör mekanismer i psykiet som evolutionärt sett är mycket gamla och starka: vår benägenhet att söka mönster, höra till gruppen, utforska det som är nytt. Likes och det ändlösa skrollandet ger dopaminkickar som håller oss fångna. Men det är en miljö som inte är gynnsam för unga. Utväxlande av korta textmeddelanden med emojis utvecklar inte de delar av hjärnan som aktiveras av konversation med ansiktsuttryck, gester, tonfall, kroppsspråk och ögonkontakt. Medan de belöningssökande delarna utvecklas tidigt mognar inte funktioner som impulskontroll och förmåga att uppskjuta belöningar förrän i 20-årsåldern.

Haidt skriver att sociala medier började som ganska harmlösa kontaktplattformar för digitalt umgänge, det fanns en utbredd optimism om att detta skulle gynna demokratin. Med Facebooks "likes" och Twitters "retweets" blev det plötsligt en tävlan, de som hördes mest fick all uppmärksamhet. Hat och överdrifter tog över, och algoritmerna styr flödet efter uppmärksamhet. När tidskriften *Nature* granskade närmare 500 vetenskapliga artiklar om förhållandet mellan sociala medier och demokrati blev slutsatsen att plattformarna bidrar till polarisering och förlorad tillit.

Med den dubbelriktade kameran (Iphone 4, 2010) och möjligheten att enkelt ta selfies exploderade självexponering och möjlighet till ändlösa jämförelser och kommentarer från vänner och främlingar. Från omkring 2012 då sociala medier brutaliserades steg också kurvorna över ungdomars psykiska besvär. I synnerhet flickor drabbades, de är betydligt mer på sociala medier än pojkar.

Haidt hävdar att det finns orsakssamband, inte bara korrelation, mellan sociala medier och depression och ångestsyndrom. Och sociala medier förändrar

Läsande barn: Främjar koncentrationsförmåga.

det sociala livet också för dem som inte använder dem. Samtalsklimatet förvrids, och att vara ung och utan smartphone innebär socialt utanförskap.

Den beroendeskapande mobilvärlden kontrolleras av ett fåtal stora företag vilkas mål är att förstärka beroendet och samla in och sälja information om användarna. Varför har vi inte sett att mobilen förändrar barnens tillvaro i grunden, att de går miste om mycket av det som behövs för att växa upp till sociala, kunniga och ansvarstagande medborgare?

"Hjärnan är plastisk och förändras av omständigheterna, och det finns vetenskapliga belägg för att dess nätverk omorganiseras av digitala medier."

I dag kommer larm om att barn inte längre kan slå en kullerbytta eller handskas med en sax. Att fastna framför skärmarna befrämjar trångsynthet och enfald. Istället för förebilder i verkliga livet följer de influerare vilkas främsta merit är att lyckas samla många följare. Uppmärksamhet från andra är beroendeskapande, och likes och följare är måttet på ens värde.

Hugo Lagercrantz, professor emeritus i barnmedicin vid Karolinska institutet, varnade tidigt för vad skärmmixeringen gör med barnen. Redan för 20 år sedan påpekade han att små barn som såg mycket på skärm blev okoncentrerade och uppvisade adhd-liknande symtom, och nu kan man se att särskilt upptagenheten vid sociala medier orsakar bland annat koncentrationssvårigheter, störd nattsömn och försämrad språkutveckling. I en debattartikel i Dagens Nyheter liknar han dagens föräldrars blindhet inför skärmtittandets risker vid tidigare generationers ovilja att se rökningens skadeverkningar.

Lagercrantz tidiga varningar möttes med hän och beskyllningar för att vara gammaldags av "kollegor, pedagoger och kulturjournalister". Men nu, med skräck-

inlagande statistik och mera forskningsrön till stöd, refererar han till Haidt och föreslår en rad åtgärder som genast bör sätts. Till dem hör att mindre barn inte bör ha telefon med internetbaserade appar, att tillträde till sociala medier sker först i högstadiet och att "högläsning för barn i förskolan och på bibliotek bör vara lika obligatoriskt som vaccinationer".

En smula yrvaket har också Sveriges regering reagerat och övergett den närmast väckelseentusiastiska tron på digitalisering. Enligt det nya Tidöavtalet ska grundskolan bli mobilfri, vilket kräver skärpning av skollagen. Erfarenheter av

mobilmförbud har varit goda, men det är inte ovanligt att föräldrar protesterar då de förhindras från att ta kontakt med sina barn under skoldagen.

Liberalerna är drivande och vill bland annat skärpa ålderskontroller på nätet och kräva större ansvar av nätjättarna. Skolminister Lotta Edholm talar om kraftigt försämrade skolresultat och stökiga förhållanden i svenska klassrum som delvis kan skyllas på mobilen.

I USA har de sociala mediernas skadeverkningar tagits upp i senatsförhör med bland andra Facebookgrundaren Mark Zuckerberg. Plattformar som Tiktok – 150 miljoner användare i USA, nästan halva befolkningen – och Instagram anses skapa starkt beroende och förmedla skönhetsideal som leder till att i synnerhet flickor drabbas av anorexi. Depression bland unga har ökat med 106 procent sedan 2008, ångestneuroser med 134 procent. Antalet flickor som sökt vård efter självskaadebe- teende ökade med 188 procent mellan åren 2010 och 2020. Dessa kurvor följer genomslaget för den smarta telefonen.

Haidt skriver ur ett till stora delar ame-

>>

Telefonens tyranni: Ensamhet tillsammans.

rikanskt perspektiv, och innan han studerade förhållandena i de nordiska länderna räknade han där med en lägre frekvens av sjukdomssymtom därför att det rörde sig om mer omhändertagande samhällssystem än det amerikanska. Men det visade sig vara lika illa här.

Bland svenska ungdomar i gruppen 16–29 år ökade ångestsyndrom med 150 procent mellan åren 2010 och 2021, psykiatriska diagnoser för flickor i åldern 10–14 år ökade med över 190 procent. Andelen unga med sömnproblem har fördubblats på tio år, förskrivningen av lugnande preparat och sömnmedel till den gruppen har fyrdubblats, enligt Folkhälsomyndigheten. I gruppen 0–9 år har behovet av sömnmedel sexfaldigats på tio år. Kurvorna över bokstavsdiagnoser stiger brant, svenska elevers läslust är lägst inom OECD och Pisaundersökningen 2022 visade att läsförståelsen bland 15-åringar är den lägsta sedan mätningarna startade 2001.

Enligt undersökningen ”Ungar & medier” har de flesta barn en egen mobiltelefon från nio års ålder. Över 70 procent av 15-åringarna använder mobilen mer än tre timmar per dag, många även nattetid. Det är vanligare att man dagligen träffar kompisar digitalt än fysiskt.

Omkopplingen av barndomen betyder också ett slags skevt och förtida vuxenblivande. Pojkar ser hårdporr innan de ens fått sin första kyss. Unga flickor matas med orimliga skönhetsideal och råkar ut för mobbing och närmanden på sociala medier.

Jonathan Haidt placerar ”the great rewiring” till åren 2010–2015. När barnen bytte gamla ”dumtelefoner”, som bara gick att ringa och sms:a med, mot smarta telefoner som erbjöd permanent uppkoppling, ökade tiden online enormt, medan personlig kontakt med vänner och familj störtök. ”Vi saknade kunskapen för att skydda dem från företagen som hade designat sina produkter för att vara

beroendeskapande”, skriver Haidt. ”Det slutade med att vi överbeskyddade barnen i den riktiga världen och underbeskyddade dem i den virtuella.”

Teknikskiftet skedde mot bakgrund av en annan stor omställning – den minskade friheten och ökade övervakningen, alltså den fria lekens försvinnande. I synnerhet i USA och Storbritannien men också här har föräldrars ökande oro för barnens säkerhet sedan 1990-talet gjort att tidigare generationers barn-domsmönster – att man rör sig fritt med jämnåriga, lär sig interagera, lösa konflikter, ta risker – i stort har försvunnit. Vuxna är närvarande vid de flesta aktiviteter, också fritiden är schemalagd. Dagens barn rör sig inom ett betydligt snävre område kring hemmet än för bara någon generation sedan. ”Alla däggdjur behöver mycket fri lek”, skriver Haidt, ”för att koppla upp sina hjärnor under barndomen som en förberedelse för vuxenblivande.

”Överbeskyddandet berör Haidt också i boken *The Coddling of the American Mind. How Good Intentions and Bad Ideas are Setting Up a Generation for Failure* (med Greg Lukianoff). Ständigt närvarande och oroliga föräldrar och den fria lekens försvinnande menar han har lett fram till dagens överkänslighet bland universitetsstudenter som kräver att slippa ord, ämnen och idéer som upplevs som obehagliga eller kränkande.

Möjligheten till ändlöst skrollande ökade användarnas skärmtittande med 50 procent, vilket i sammanhanget betyder oceaner av tid. Algoritmerna hos till exempel TikTok och Youtube ger användarna mer av detsamma i ett beroendeskapande evighetsflöde av små dopaminkickar. Många ungdomar görs uppmärksamma på långt över 100 notiser per dag, vilket kväver alla försök till fokusering, något

som Johann Hari grundligt utredde i boken *Stolen Focus. Why You Can't Pay Attention* (anmäld i *Axess* 2/2023).

Beläggerna är många för att mobilen underminerar uppmärksamhet, inlärning, personlig interaktion och känsla av tillhörighet. Den blir en erfarenhetsblockerare som slukar tiden då så mycket annat skulle ha kunnat bli gjort. Den permanenta tillgången till omedelbar, passiv förströelse lägger locket på kreativiteten.

För allt fler skaver det digitala beroendet, och *Guardian* publicerade nyligen ett slags avgiftningskurs under devisen ”Reclaim your brain”.

Utvecklingen måste vändas, och Haidt presenterar konkreta förslag till nya normer: 97 procent av eleverna uppger att de använder telefonen dagligen i skolan, mest för sådant som inte har med studier att göra, därför måste mobilen ut, även på rasterna.

Barn ska inte ha en smart telefon före 14 års ålder, och sätt en 16-årsgräns för sociala medier. Idag är gränsen 13 år, men i praktiken sker ingen kontroll. 86 procent av dem som är 13 år eller yngre använder sociala medier varje dag enligt Internetstiftelsen.

Släpp oron och låt barnen leka fritt utan övervakning.

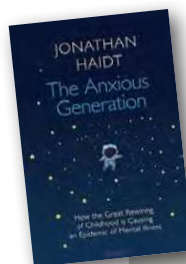
Detta kräver insatser från såväl lagstiftare som skola och föräldrar. Haidt föreslår att man i kvarteret, vänkretsen och i skolan kollektivt enas om regler för skärmtid och premiiär för smartphone. Görs det enskilt blir mobilmfria barn ohjälpligt utanför.

Det låter bra, men är det realistiskt? Är inte mobilen och sociala medier redan så integrerade delar av vårt liv att en begränsning nästan vore som att begära att vi bara ska dra vartannat andetag?

Men att ge upp är knappast ett alternativ om man accepterar att det är våra barns hälsa och framtid som står på spel. En mobilmfri skola borde vara möjlig att införa, vilket vore ett stort och viktigt steg.

Omkopplingen från en lekbaserad till en mobilbaserad barndom ”har varit ett katastrofalt misstag”, skriver Haidt. ”Let’s bring our children home.” ✨

Anders Mathlein

THE ANXIOUS GENERATION
HOW THE GREAT
REWIRING OF CHILDHOOD
IS CAUSING AN EPIDEMIC
OF MENTAL ILLNESS
JONATHAN HAIDT
Allen Lane 2024

FOTO: GETTY IMAGES

Underjordisk historia

KINA

Arbetsläger är sannolikt en av de värsta platserna att befinna sig på när svältkatastrof råder i en diktatur. Det blev tusentals fångar i Jiabianguo, djupt inne i Gobiökstens ödemark, varse under stora språnget, Mao Zedongs experiment med kollektiva jordbruk som gjorde att så många som 45 miljoner kineser hungrade ihjäl i början av 1960-talet.

Lägret hade byggts för några dussin fångar men fylldes i tider av ökad repression med flera tusen. Den torra, salta marken omöjliggjorde jordbruk och då matleveranserna upphörde staplades liken på sanddynerna runt lägret. Medfångarna var för svaga att begrava dem. Snart tog kannibalismen vid, men då de döda kropparna saknade både kött och muskler, var det främst lungor och andra organ som man kunde äta upp.

Kampen i Jiabianguo upphörde inte i och med fångarnas död. Anhöriga kämpade länge mot myndigheternas försök att gömma undan grymheterna, och lyck-

ades ett halvt sekel efter tragedin uppföra ett minnesmärke på platsen. Men denna simpla sten revs omgående av myndigheterna 2013, samma år som Xi Jinping blev Kinas president och lät landets tjänstemän veta nödvändigheten av kommunistpartiets totala kontroll över landets historia.

En av Xi Jinpings första offentliga framträdande som Kinas ledare var att ta med sig politbyråns ständiga utskott till nationalmuseets nya utställning "Vägen till återfödelse". Han har konstant varnat för så kallad historisk nihilism, drivit genom lagar som ger fängelse för att förölmäpa kommunistpartiets martyrer och antog 2021 den tredje officiella historieresolutionen i partiets 100-åriga historia.

Tanken är att hindra befolkningen från att ifrågasätta partiets mörka historia genom att se till att man inte alls kan lära sig något om förtrycket. Detta skedde redan under Mao Zedongs tid genom rått våld; idag har Xi Jinping dessutom hjälp av en högteknologisk övervakningsapparat.

Utifrån kan det verka som att kommu-

nistpartiet med sina enorma resurser har lyckats rätta in hela samhället i ledet. Men enligt författaren Ian Johnson finns det fortfarande "tusentals" filmmakare, författare, journalister och allehanda konstnärer i Kina som har ambitionen att dokumentera de delar av historien som partiet gör allt för att kontrollera. Med boken *Sparks* är hans ambition att uppmärksamma dessa "underjordiska historiker" eller "kontrahistoriker".

Lägret Jiabianguo visar hur detta är en rörelse med kopplingar mellan generationer. Författaren Yang Xianhui hörde talas om lidandet där då han själv arbetade på ett kollektivt jordbruk i området. Han intervjuade sedan överlevande och anhöriga för en bok som publicerades i början av 2000-talet. Efter detta gjorde filmmakarna Wang Bing och Ai Xiaoming separata filmer om saken.

Ett ännu tydligare exempel utgörs av bokens titel, tagen från ett magasin som en grupp universitetsstudenter grundade under den ovannämnda svältkrisen. De hade själva satts i tvångsarbete, men var lojala kommunister, fasta i sin tro att om svälten som de nu såg breda ut sig

>>

FOTO: ALAMY

Kulturrevolution: Ingen tar ansvar för grymheterna.

över landsbygden bara kom till centralregeringens vetskap så skulle problemen genast åtgärdas.

Deras publikation fick namnet *Gnistatan*, med inspiration från Mao Zedongs citat om att en gnista är nog för att starta en prairiebrand. Den publicerades endast i två upplagor – innan studenterna bakom den arresterades, misshandlades och dömdes till långa fängelsestraff under fruktansvärda omständigheter. När den ideologiska frenesin skruvades upp ännu ett snäpp under kulturrevolutionen avrättades ett par av dem som kontrarevolutionärer.

Gnistatan hade sannolikt varit helt bortglömd idag om det inte vore för att en av medgrundarna nedtecknade de budskap som en av de avrättade, Lin Zhao, mellan tortyrsessionerna skrev på cellväggarna i sitt eget blod. Detta ledde till att Hu Jie – tidigare militär, nu prisbelönt filmmakare – producerade dokumentärerna *Sökandet av Lin Zhaos själ* och *Gnistatan*, baserade på intervjuer med personer som kände henne, vilket i sin tur fick journalisten Jiang Xue att skriva flera artiklar om *Gnistatan*.

Johnson menar att uppmärksamheten kring denna kortlivade publikation "visade att sökandet efter ett friare, mer humant Kina inte var någonting nytt. Det var något som det kinesiska folket hade kämpat för sedan kommunistpartiet tog över".

Förvisso är styrkeförhållandena mellan dessa underjordiska historiker och sta-

ten extremt ojämna. Som Johnson framhåller, präglas böcker, museer, filmer och turismål under Xi Jinpings styre starkt av "kommunistpartiets myter". Idag finns det 36 000 minnesplatser som uppmärksammar den kommunistiska revolutionen. Bara i den gamla maoistiska basen Yan'an finns 30 museer och 445 minnesmärken som en del av den "röda turism" genom vilken landets myndigheter kombinerar inrikes nöjesresande och patriotisk utbildning.

Samtidigt är lejonparten av kontrahistorikernas arbete censurerat i Kina. Den som utmanar partiets version av sanningen har alltid riskerat fängelse eller värre – Johnson menar att Kinas regim satsar ännu mer på att tysta dissidenter nu när den ekonomiska tillväxten stagnerar. Detta samtidigt som ny teknik gör det svårare att gå under radarn.

Men ny teknik kommer även kontrahistorikerna till nytta. USB-minnen, mejl och VPN gör att deras arbeten kan spridas i en omfattning som aldrig var möjligt med *Gnistatan*, som skrevs för hand och bara lästes av ett fåtal personer. Även dessa äldre verk som tidigare inte nådde någon större publik kan nu sparas för alltid; det är enkelt att bränna böcker men svårt att radera internet.

Förvisso är dokumentärfilmer av Hu Jie och Ai Xiaoming inte tillåtna i Kina, samtidigt som Jiang Xue och andra journalister har lämnat landet. Men poängen är att dessa verk kan överföras mellan generationer, och bevaras för en fram-

tid då det är möjligt att diskutera Kinas historia. Johnson jämför därför dessa underjordiska historiker med organisationen Memorial som under Sovjetunionens slutskede försökte bevara de delar av historien som Moskva ville sopa under mattan – låt vara att Kinas kommunistparti inte (ännu) är under upplösning.

Många är medvetna om att de tvingas spela det långa spelet. I ett särskilt starkt avsnitt av boken reser Johnson runt i provinsen Hunan tillsammans Tan Hecheng, som lämnade sitt jobb vid Kinas statliga medier för att istället spendera årtionden med att utreda och kartlägga en massaker i ett fattigt bergsområde under kulturrevolutionen, där 9 000 oskyldiga människor fick sätta livet till.

Området saknade vägar, men partiet skickade ut fanatiska kadrer som vandrade i dagar till fots för att piska upp hat mot så kallade klassfiender. Att någon i släkten hade arbetat som trafikpolis för den gamla regeringen räckte för att ta kål på hela familjen, inklusive spädbarn. Gamla och unga dränktes, kvävdes, sprängdes sönder eller slogs ihjäl med olika jordbruksredskap. Lik som dumpades i floden blev ett problem först då de på grund av sitt stora antal blockerade en damm nedströms.

Ett par och deras tre barn marscherades plötsligt iväg en natt för att dömas till döden av en "folkdomstol". De misshandlades och kastades i en djup grop fylld med andra lik men överlevde fallet. Efter två veckor räddades kvinnan, som sett sin man och tre barn sakta tyna bort omgivna av döda kroppar. Hon låstes sedan på nytt in i en svinstia för att svälta ihjäl, och klarade sig tack vare de sötpotatisar som någon kastade in i hemligheten.

Tan Hecheng tar med Johnson att träffa kvinnan, som nu är över 80 år gammal med ny familj som förbjuder henne att tala om saken. Men då hon är ensam hemma berättar hon att det aldrig har gått en dag utan att hon tänker på de tre kära barnen hon en gång hade.

Detta är i sig ett intressant inlägg i frågan om minne i dagens Kina. Louisa Lim menade i sin bok *The People's Republic of Amnesia* (2014) att många kineser "har lärt sig att glömma bort" enstaka händelser som massakern vid Himmelska fridens torg eller hela perioder som kulturrevolutionen, då de ständigt med piska och morot uppmanats att glömma och gå vidare. Tania Branigan visade i *Red Memory* (2023) hur folk pratar om minnen bara om någon envist frågar.

Frank Dikötter, som har skrivit flera böcker om Mao Zedongs politiska kampanjer, noterade att människor som upp-

”Även dessa äldre verk som tidigare inte nådde någon större publik kan nu sparas för alltid; det är enkelt att bränna böcker men svårt att radera internet.”

levt dessa grymheter inte gärna pratar om dem med sina barn på grund av skam, men ofta ”hoppas över en generation” och pratar med sina barnbarn om saken.

Tan Hecheng har dokumenterat masakern i Hubei i boken *The Killing Wind* (2017) som givetvis är förbjuden i Kina. Boken känns i sig inte som någon personlig seger, men Tang hoppas däremot att berättelsen ”kan bli en seger för Kina” längre fram, när öppen debatt om partiets misstag tillåts.

Filmmakaren Hu Jie hänvisar till Lin Zhao och alla dem som tidigare inte tveklade att dö för sin sak i tysthet, och vilket svek det vore om dagens generation inte lyckades hålla deras minnen vid liv. Journalisten Jiang Xue framhåller å sin sida en önskan om att ”vara en normal person i ett onormalt samhälle”, som kan ”säga sanningar och uttrycka mitt hjärtas mening”.

Dessa motiv är i sig inte nya, utan tillhör en tusenårig tradition i Kina som i *Sparks* beskrivs som Jianghu. Uttrycket betyder ”floder och sjöar”, med hänvisning till de svårkontrollerade områden dit personer som inte ville underställa sig centralmakten tog sin tillflykt. De utvecklade med tiden sina egna lagar, grundade i ett slags moralisk hederskodex.

Personlighetsdrag som envishet och vägran att låta sig styras går nu igen i dessa historiker, som i boken även tar med Johnson till historiska Jianghu-områden där munkar och eremiter än idag är bosatta. Kommunistpartiet kämpar därför enligt honom inte bara mot en lös samling människor i periferin utan mot traditionella kinesiska värderingar som lojalitet, frihet och moral.

Bland de underjordiska historikerna finns även drivkrafter att förändra. Wu Di grundade 2008 det digitala magasinet *Minne*, som utforskar Kinas mörka historia med fokus på frågan om ansvar. 2013 fick man en kvinna att publicera en ursäkt för sin ledande roll i att som högstadielärover tortera skolans vicerektor till döds under kulturrevolutionen.

Wu hade hoppats att ursäkten skulle bidra till en diskussion om ansvaret för kulturrevolutionens grymheter, på samma vis som i Tyskland efter andra världskriget. Men istället censurerade och blockerade myndigheterna spridningen av artikeln online och gjorde det omöjligt för magasinet att fortsätta sin verksamhet i Kina.

Flera av de tiotals karaktärer vi möter i

Sparks sitter idag i husarrest eller förbjuds lämna landet. Johnson beskriver nutiden som ”den mörkaste tiden” för kinesiska dissidenter under de årtionden han själv levtt i och skrivit om landet; titeln är därför även en hyllning till hur dessa individer fortfarande utgör gnistor i mörkret.

Efter att ha kommit över nervositeten att ens kontakta sin gamla vän Wu Di, fick Johnson ett anonymt svar som gav vid handen att *Minne* idag redigeras från utlandet och begränsar sig till en liten

upplaga som för tillfället inte heller skriver om de allra känsligaste frågorna. På så sätt har magasinet – i motsats till flera andra liknande – faktiskt kunnat överleva.

Trots detta lyckas Johnson se på situationen positivt, utan att vara naiv. Han upplever självständiga skildringar och omfattande protester under covid-19 som bevis för fortsatt motstånd mot regimens historieskrivning. Detsamma gäller protester i bland annat Hongkong, Tibet och inre Mongoliet, de höga personliga insatserna till trots.

Allt detta tar Johnson till intäkt för att självständiga tankar fortfarande lever och frodas i Kina, och som positiva tecken inför en ”kommande strid” när staten nu utökar repressionen mot dessa röster. >>

Himmelska fridens torg: Blir allt svårare att bevara i minnet.

Detta är en strid som Johnson menar att många underjordiska historiker är övertygade om att de kommer vinna – inte inom en snar framtid, inte individuellt, men på något vis så småningom.

Mot slutet av boken framhålls hur omvärlden misslyckas med att ge Kinas historiker den uppmärksamhet de förtjänar. Hu Jie blir inte inbjuden till några filmfestivaler, Jiang Xue får inga internationella journalistpriser och Tan Hecheng bjuds inte in till utländska universitet för att undervisa i hur man bäst utför grävande journalistik i Kina.

Det finns en rad anledningar till detta. Stilen på dokumentärfilmerna är mer journalistisk än estetisk, vilket många filmfestivaler idag prioriterar. Då arbetet sker i hemlighet och publiceras vid olika tider på olika plattformar, är det även svårt att veta när en film egentligen släpps. Dessutom är många filmfestivaler, universitet och organisationer beroende av kinesiska pengar.

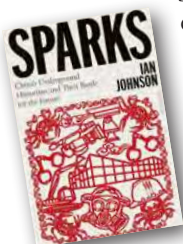
Språket utgör ett annat hinder. Många av de kinesiska kontrahistorikerna pratar inte engelska, och inte heller är majoriteten av deras arbeten översatta till engelska. Hongkong har gått förlorat som hubb för detta slags material, och i Taiwan minskar intresset för kinesisk historia i takt med att landets invånare formar sin egen historia.

Till syvende och sist är dessa modiga underjordiska historikers arbete menat för Kina. Men fram till att spridning i hemlandet är möjlig, finns det mycket som omvärlden kan göra för att stötta denna rörelse och därmed underminera kommunistpartiets maktmonopol utan att en behöva konfrontera regimen.

Det räcker att helt enkelt ta del av filmer från Hu Jie och Ai Xiaoming som man enkelt kan hitta på Youtube. Publikationen *Minne*, liksom böcker och andra verk som nämns i *Sparks* finns att läsa eller beställa online. Johnson under-

stryker vikten av att vi alla engagerar oss med dagens generation av kontrahistoriker, och bifogar därför även en gedigen sammanfattning av dessa källor i sin viktiga bok. ✨

Jojje Olsson

SPARKS
CHINA'S UNDERGROUND HISTORIANS AND THEIR BATTLE FOR THE FUTURE
IAN JOHNSON
Oxford University Press 2023

Kyla: En subjektiv mental konstruktion?

Subjektets återkomst

VETENSKAPSFILOSOFI

För närmare 2 500 år sedan gjorde Demokritos följande iakttagelse: ”Sött är enligt konventionen sött, bittert är enligt konventionen bittert, varmt är enligt konventionen varmt, kallt är enligt konventionen kallt och färg är enligt konventionen färg; men i verkligheten finns bara atomer och tomrum.”

Visserligen har fysikerna justerat detaljerna sedan dess – verkligheten skulle idag snarare sägas bestå av en dynamisk rumtid genomsyrad av fält – men den grundläggande hållningen är densamma. Objekt som elektroner, kvarkar och fotoner utgör existensens verkliga beståndsdelar, medan de sin-

nesintryck de ger upphov till – storheter som smak, värme, kyla och färg – bara är subjektiva mentala konstruktioner.

Det sökande efter objektiv kunskap om världen som kan sägas ha tagit sin början med de gamla grekerna, och som senare kom att vidareutvecklas av män som Galileo Galilei, Francis Bacon och René Descartes, har tveklöst fört oss dit vi befinner oss idag: Till en tekniskt avancerad civilisation med spektakulärt utvecklade förmågor att kontrollera och manipulera omvärlden. Men kanske har den också lett oss någon annanstans, nämligen till ett tillstånd av arrogans och destruktiv rovdrift på den icke-mänskliga naturen, liksom till en vetenskap som i många avseenden är på väg att gå i stå, baktunden av en metafysik som felaktigt tillförts den utifrån.

Ungefär så kan man beskriva utgångs-

punkten för boken *The Blind Spot*, en vetenskapsfilosofisk kritik författad av en astrofysiker och två filosofer: Adam Frank, Marcelo Gleiser och Evan Thompson. Deras udd riktar sig inte mot vetenskapen som sådan, utan mot den implicita metafysik som ofta har beledsagat den under så lång tid att de två har börjat tas för samma sak: synen på naturen som summan av elementarpartiklars regelstyrda rörelse, övertygelsen om att verkligheten är möjlig att beskriva uttömmande med matematikens hjälp och idén om en absolut, objektiv kunskap vars giltighet är oberoende av kontext.

Inget av dessa är emellertid, menar författarna, antaganden som med nödvändighet följer ur den vetenskapliga praktiken eller de resultat den genererar. Snarare har konflikten mellan forskningen och denna förlegade världsuppfattning under de senaste decennierna kommit att bli allt tydligare. Inom områden som kosmologi, kvantmekanik och bio-

son. Flera populärvetenskapliga böcker har gripit efter samma tanke under de senaste åren: vetenskapsjournalisten Amanda Gefters lysande *Intrång i Einsteins trädgård*, men också fysikern Sabine Hossenfelders *Lost in Math* och *Om tidens uppkomst*, skriven av Stephen Hawking:s nära kollega Thomas Hertog, för att nämna några av de mer läsvärda. Ingen av dem har emellertid på ett så konsekvent och ingående sätt beskrivit den världsbild som under sekler har beledsagat den vetenskapliga praktiken, och hur den tar sig uttryck inom en mängd olika fält. Vetenskapens blinda fläck – den som möjliggör allt seende men som själv inte är synlig för oss – är, skriver författarna, den mänskliga erfarenheten.

Hur yttrar sig då detta synbortfall i vetenskapens blick på världen? Ett exempel är det som författartrion, i filosofen Edmund Husserls efterföljd, kallar för tudelningen av naturen, "the bifurcation of nature": den uppdelning i å ena sidan verkliga fysikaliska storheter

"Vetenskapens blinda fläck – den som möjliggör allt seende men som själv inte är synlig för oss – är, skriver författarna, den mänskliga erfarenheten."

logi står forskarna inför svårigheter som tycks i det närmaste omöjliga att ge en tillfredsställande lösning på utan att på samma gång ompröva tron på att vetandet helt kan frigöras från den vetande; att vetenskapen kan erbjuda en "utsikt från ingenstans" för att låna filosofen Thomas Nagels berömda fras.

I centrum av konflikten befinner sig distinktionen mellan inifrån och utifrån, subjektivt och objektivt, och det mest emblematiske exemplet utgörs förstås av vetenskapens handfallenhet inför det som brukar kallas "medvetandets svåra problem" – en konsekvens av det fruktlösa i att applicera en metod vars angreppssätt är det objektiva utifrånperspektivets, på ett fenomen som enbart kan upplevas subjektivt och i första per-

och å andra sidan mänskliga sinnesupplevelser som finner ett ovanligt utrerat uttryck i det citat som inledde denna text. Ett annat är tendensen att tillmäta de idealiserade matematiska modeller som till exempel fysiken använder sig av en högre grad av verklighet än den konkreta upplevda verklighet som utgör deras utgångspunkt.

Konceptionen av begreppet temperatur fungerar som en illustration: Den kroppsliga upplevelsen av kallt och varmt var en förutsättning för att börja utforska hur till exempel gaser beter sig under olika omständigheter, alla ursprungligen mätta med den mänskliga kroppens måttstock. Efter att man funnit på sätt att ordna värme och kyla på en numerisk skala blev det också möjligt att studera temperaturfenomenet närmare, och termodynamik och statistisk fysik växte fram. Idag förstår vi temperatur – i princip ett statistiskt medelvärde av molekylers rörelseenergi – som en objektiv storhet, medan upplevelsen av värme, precis som Demokritos förkunnade, är en "konvention".

Minnet av erfarenhetens centrala plats också i konstruktionen av alla de abstraktioner som skulle följa är uttraderat och, menar författarna, abstraktionerna ges företräde framför den konkreta

kroppsliga verklighet utan vilken de alla vore meningslösa.

Frank, Gleiser och Thompson spårar en besläktad dynamik inte bara inom andra delar av fysiken och kosmologin – där också ett mindre kritiskt öga kan tycka sig iakta en envis tilltro till eleganta matematiska modeller, även när dessa saknar stöd i observation – utan också inom biovetenskaperna, där författarna konstaterar att varje definition av liv outtalat men icke desto mindre tungt lutar sig mot upplevelsen av att vara en levande varelse.

På liknande sätt tydliggörs hur fysikens operationella definition av tid – "det som klockor mäter", som Einstein en gång avfärdade varje filosofisk utläggning av fenomenet – i grunden vore meningslös utan den levda tid som filosofen Henri Bergson – uppenbarligen inte avskräckt av Einsteins avspisning – gav benämningen "duration". Här får läsaren, tveklöst från den fenomenologiska läktaren, ingående följa den beryktade debatt som utspelade sig just mellan dessa två herrar för nästan exakt ett sekel sedan, och i vilken Einstein allmänt anses ha tagit hem segern.

Den metafysiskt drivna viljan att, i en närmast religiös jakt på det rena objektiva vetandet, eliminera varje mänsklig erfarenhet från vetenskapen framstår i Frank, Gleiser och Thompsons redogörelse som märkvärdigt livskraftigt. Detta trots att mer än 100 år hunnit passera sedan kvantpionjären Werner Heisenberg konstaterade att den moderna fysiken introducerade ett radikalt observatörsberoende, så att en vetenskaplig mätning inte längre kunde betraktas som en neutral avläsning av en föreliggande verklighet, utan snarare som en handling som bidrar till att skapa verkligheten. Detta, menade Heisenberg, ledde till en situation där vetenskapen tvingades ge upp sin strävan efter att finna sanningen om en underliggande verklighet: i sin jakt på en objektiv verklighet upptäcker vetenskapsmannen plötsligt att det enda han möter är sig själv. Den strävan efter en objektiv sanning som lett till vetenskapens nedvärdering av såväl sinneserfarenheter som intuition visar sig i viss mening fäfang: Slutligen är det ändå oss själva som vi står inför.

Icke desto mindre tycks den blinda fläckens metafysik fortsatt prägla såväl tolkningarna av den kvantmekanik som Heisenberg bidrog till att formulera och synen på dna som en abstrakt kod oberoende av och mer fundamental än sina levande yttringar, som uppfattningen om de omdiskuterade självlärande AI-systemens oberoende av människan trots

Surt: Men vad säger vetenskapen?

att hela deras funktionssätt är baserat på statistisk analys av mänskligt genererat material.

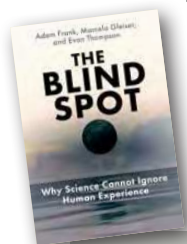
Vetenskapen i sin nuvarande skepnad har, med andra ord, excellerat i att abstrahera från konkreta företeelser, men också förlorat insikten om att det konkreta är grunden för all abstraktion. I detta avseende har filosofin, som matematikern Alfred North Whitehead uttryckt det, missförstått vad det är den har att förklara: "Det är ett komplett misstag att fråga sig hur ett enskilt konkret sakförhållande kan uppkomma utifrån det universella. Svaret är: 'på intet sätt'." Det är, slår Whitehead fast, abstraktionen som kräver en förklaring, inte konkretionen.

Och möjligen skulle denna insikt kunna utgöra en nyckel för att frigöra ett framtida kunskapssökande från en låsning i den blinda fläckens tankemönster — och vem vet, kanske rentav göra det möjligt för vetenskapen att dyrka upp det medvetandets "svåra problem" som under tiden fortsätter att gäcka forskarna genom att obönhörligt föra in den subjektiva upplevelsen i den vetenskapliga domän från vilken den så länge varit bannlyst.

Om inte annat kan den kanske ge upphov till en vetenskap som lämnar människan litet mindre övergiven i sina försök att tolka verkligheten, för när den kroppsliga upplevelsen inte längre förstås som en källa till verklig, tillförlitlig kunskap om världen — vad är den då? Och om den vetenskapliga sanningen om verkligheten inte har någon som helst bäring på hur världen ter sig för min blick, vilken sorts sanning ska då hjälpa mig att tolka det jag faktiskt ser?

Det är möjligt att den mänskliga erfarenheten, även om den ges något av det erkännande som författarna till *The Blind Spot* efterfrågar, aldrig på något direkt sätt kommer att kunna anses utgöra en källa till vetenskaplig kunskap. Men det förändrar inte det faktum att den sist och slutligen är allt vi har. ✨

Helena Granström

THE BLIND SPOT
WHY SCIENCE CANNOT
IGNORE HUMAN
EXPERIENCE
ADAM FRANK, MARCELO
GLEISER OCH
EVAN THOMPSON
Oxford University Press 2023

I dambastun: Blir herrbastu utan viss regelefterlevnad.

FOTO: GETTY IMAGES

Ombytta roller

GENUSVETENSKAP

I augusti förra året berättade en fjortonårig flicka i den amerikanska delstaten Montana för sina kamrater i skolan att hon hade försökt ta sitt liv genom att dricka rengöringsmedel. Flickan fördes genast till akuten, där sociala myndigheter kopplades in. Det framgick snart att flickan hade ljugit om sitt suicidförsök, men hon blev likväl inlagd på sjukhus i ett par dagar. Hon uttryckte där en önskan om att få byta kön, något som hennes föräldrar motsatte sig.

Några dagar senare blev flickan omhändertagen av socialtjänsten, under förvändningen att hennes föräldrar hade "vägrat henne sjukvård". Hon fördes därefter till en specialiserad klinik för transsexuella barn och ungdomar. När flickans föräldrar larmade medierna uppstod en skandal som Montanas guvernör Greg Gianforte fick den oangenäma uppgiften att reda ut.

I vilken mån föräldrarnas vittnesmål stämmer överens med verkligheten är svårt att säga. Det är dock en utbredd farhåga bland amerikanska föräldrar att deras psykiskt sårbara söner och döttrar, med myndigheternas benägna hjälp, ska genomgå medicinskt könsbyte mot deras vilja. Rädslan är inte helt oggrundad. År 2022 antog Kalifornien en lag som tillåter barn från andra delstater att söka köns-korrigerande behandling utan föräldrarnas medgivande.

Fallet med flickan i Montana omnämns inte i genusvetaren Judith Butlers nya bok, titulerad *Who's Afraid of Gender?* Professor Butler, som undervisar vid University of California, Berkeley, är en av världens mest citerade tänkare och den moderna genusvetenskapens förgrundsfigur. Butlers kritik av sexuell dimorfism – uttryckt i den banbrytande boken *Gender Trouble* från år 1990 – ligger till grund för det vi idag kallar genusdebatt. I sin nya bok postulerar Butler att begrepp som genus, queer och trans har förvandlats till en fantasi – ett slags spöklik hallucination – som auktoritära personer och fascister utnyttjar för att skrämja och manipulera massorna.

Who's Afraid of Gender? är skriven för en bred publik, men går knappast att karakterisera som populärvetenskap. Läsare som vill hålla sig ajour med den senaste forskningen har inget att hämta i professor Butlers bok. De äldre tän-

>>

Den katolska kyrkan: En av genusvetenskapens fiender.

FOTO: TT

kare som citeras är antingen marxister som Theodor Adorno, freudianer som Jacques Lacan eller freudomarxister som Louis Althusser. Att Althusser, som ju faktiskt ströp sin fru till döds, förblir populär bland radikala feminister, vittnar om hbtq-rörelsens öppenhet och tolerans. Av de nu levande koryféer som Butler hänvisar till i sin bok befinner sig dock alla inom gränserna för den akademiska postmodernismens intellektuella getto. De ”nya rön” som författaren lägger fram består vanligen i att någon obskyr teoretiker har hävt ur sig något provocerande eller uppfunnit ett nytt ord.

Judith Butlers lista över fiender är lång, och toppas av den katolska kyrkan. Enligt författaren har Vatikanen, tillsammans med diverse evangeliska samfund, verkat för att demonisera begrepp som *genus* och *trans* och stämpla hbtq-rörelsen som ett hot mot familjer i allmänhet, och barn i synnerhet. Kyrkans inflytande ska ha varit särskilt skadligt i afrikanska länder som Uganda och Tanzania, och där ha bidragit till isolering och förtryck av sexuella minoriteter.

Butler har en poäng i att de av pedofilskandalerna belastade katolikerna nog borde hålla en låg profil i frågor om barns väl och ve. Fast med tanke på vilket förtryck minoriteter i Afrika fått utstå från olika håll under historiens gång ter sig författarens skuldbeläggande av just kyrkan en smula naivt. Ett löpande tema boken igenom är att all världens ondska tycks orsakas av vita européer och deras reaktionära idéer. Om vi ska tro Butler levde svarta och bruna människor i fredlig harmoni till dess att den vite mannen dök upp och lärde dem att vara taskiga mot varandra.

Författaren polemiserar också ivrigt mot så kallade ”genuskritiska feminister” (nedsättande kallade TERF:s, som i

”trans-exclusionary radical feminists”). Denna term beskriver en grupp av mestadels brittiska feminister, med författaren J K Rowling i spetsen, som vägrar erkänna transkvinnor som ”riktiga” kvinnor. Genuskritiska feminister är särskilt obenäga att ge biologiska män tillträde till exempelvis damtoaletter och kvinnliga omklädningsrum.

Professorn kommer själv med en invecklad och freudiansk kritik av Rowling & Co. De senares ovilja att byta om tillsammans med biologiska män kopplar Butler till en ”fantasmatisk projektion” gentemot manskroppar och en ”fobisk transposition” av det manliga könsorganet. Författaren får pluspoäng för kreativitet, men minus för bristande verklighetsförankring. Jag är själv nästan två meter lång, hundra kilo tung och byggd som ett kylskåp från 1950-talet. Om jag klev in naken i en dambastu så skulle den snabbt tömmas på folk, oavsett vilket genus jag ansåg mig tillhöra. Om jag bör-

”Jag är själv nästan två meter lång, hundra kilo tung och byggd som ett kylskåp från 1950-talet. Om jag klev in naken i en dambastu så skulle den snabbt tömmas på folk.”

jade dyka upp regelbundet, och tog med mig ett par polare, så skulle dambastun så småningom förvandlas till en herrbastu. Det finns inga skäl att dra in Sigmund Freud i sammanhanget.

Judith Butler gör sig svåråtkomlig för motargument genom sitt idoga bruk av psykoanalytisk jargong. I likhet med Marx idéer är Freuds nämligen omöjliga att falsifiera, eftersom de inte går att testa empiriskt. Men bakom de kryptiska formuleringarna döljer sig ett tämligen nedlåtande budskap. Författaren betraktar sina politiska motståndare som förvirrade barn, drivna av omedvet-

na impulser. Personer som motsätter sig könsbyte på minderåriga ger enligt Butler uttryck för en ”kollektiv dröm, kanske en psykos, som ska sätta stopp för den oförsonliga ångest och rädsla som drabbar så många människor som upplever klimatförstörelse i första hand, eller alltså närvarande våld och brutalt krig, utökade polisbefogenheter eller allt intensivare ekonomisk osäkerhet”. De vet kort sagt inte vad de pratar om, och bara en expert som professor Butler själv kan tolka deras primitiva känslouttryck.

Vad som aldrig tycks slå Butler är att exempelvis transpersoner skulle kunna drivas av samma slags omedvetna krafter som påven eller J K Rowling. Är det inte tänkbart att en känslomässigt instabil tonårsp flicka, utsatt för tryck från kamrater och sociala medier, skulle kunna kanalisera sitt dåliga mående mot en övertygelse om att hon är född i fel kropp? Nej, hos Judith Butler letar man förgäves efter alternativa förklaringar. I författarens ögon är transsexualism det enda verkliga i en värld full av chimärer och illusioner.

Det är svårt att bli klok på om Butler har några konkreta, politiska mål. Författaren är helt klart angelägen om att bekämpa ”fascism”, ett begrepp som i boken används tämligen brett.

Judith Butler vill också att fler barn och ungdomar ska få tillgång till könskorrigering och behandling, som av författaren beskrivs som ”livräddande”. Detta antagande motsägs dock av flera studier, däribland en stor finsk sådan som nyligen publicerades i *British Medical Journal*. Om ungdomar med könsdysfori skriver författarna följande: ”Den viktigaste förutsägelsen för dödlighet i denna popula-

tion är psykiatrisk sjuklighet. Medicinsk könskorrigering har ingen inverkan på självmordsrisken.”

Butler ondgör sig också över att vuxna transpersoner förvägras sjukvård, men förklarar inte vad som åsyftas. Medicinskt könsbyte för vuxna är, såvitt jag vet, lagligt såväl i USA som i Europa. Att sådan vård inte konsekvent finansieras av staten är förvisso sant, av det enkla skälet att offentlig välfärd alltid måste ransoneras. Vårt eget land är fullt av haltande äldre som får vänta länge på nya knän och höfter. Personer med autoimmuna sjukdomar får sällan tillgång till de senaste mirakelkurerna, utan

får nöja sig med billiga generika. En av mina egna patienter, en äldre dam med tydliga tecken på Parkinsons sjukdom, fick vänta ett helt år på att få träffa en neurolog. Att personer som efterfrågar könsbyte per automatik skulle hamna först i vårdkön vore knappast rimligt.

Att transpersoner lever svåra liv är bortom allt tvivel. Många av dem brottas med psykisk ohälsa, sociala problem och diskriminering. Mycket tyder också på att transrörelsen har tappat en del folkligt stöd på senare år. I USA höll det demokratiska partiet till nyligen fanan högt för genuspolitik och transpersoners rättigheter. Men inför höstens val har dessa frågor diskret tagits bort från partiets agenda. Begrepp som *genus*, *queer* och *trans* har för många blivit liktydiga med dragshower för dagisbarn och orättvisa idrottstävlingar där biologiska män tävlar mot kvinnor. Detta är högst beklagligt. Bland de transkvinnor jag träffar i mitt arbete verkar ingen vara intresserad av att sjunga och dansa inför barn eller tävla i damidrott. Högern har med sin propaganda underblåst dessa föreställningar, men det dåliga ledarskapet inom minoriteten bär också en del av skulden.

Judith Butler är uppenbarligen en intelligent person och en skicklig polemiker. Men som företrädare för en folkrörelse är professorn föga lämpad. De farhågor som har ventilerats av genuskritiska feminister och föräldrar till barn med könsdysfori är rimliga, och bör bemötas med respekt. Genom att slåss med näbbar och klor för impopulära symbolfrågor eller avfärda sina meningsmotståndare som fascister och snoppfobiker hjälper Butler ingen. Mer än någon annan grupp är transpersoner beroende av omvärldens stöd och sympati. Men den andel av världens befolkning som lever upp till Judith Butlers krav på ideologisk renlighet är liten, och skulle nog rymmas i en medelstor gymnasal. *Who's Afraid of Gender?* kan läsas som ett slags manifest för transrörelsens fortsatta isolering från resten av samhället.

Med vänner som Judith Butler behöver de inga fiender. ✖

Erik W Larsson

WHO'S AFRAID OF GENDER?

JUDITH BUTLER

Farrar, Straus and Giroux 2024

Bruno Schulz: Självporträtt.

Den nödvändige juden

BIOGRAFI

Somliga genier står över genrernas tyranni, vilket inte betyder att alla som trotsar genrernas tyranni är genier. Bruno Schulz (1892–1942) fick två böcker utgivna under sin livstid: *Kanelbutikerna* (1934) och *Sanatoriet Timglaslet* (1937). De består av i regel ganska korta prosastycken, med egna titlar och tydligt avgränsade från varandra, dock med gemensamt persongalleri och återkommande miljöer. Att kalla böckerna novellsamlingar vore fel, likaså att kalla dem romaner. Samtliga berättelser är lagda i munnen på författarens alter ego Józef, vanligen som helt ung, som gosse.

I ett av de många prosastyckena,

ett ovanligt långt sådant, "Våren", berättar Józef om ett ögonblick då hans värld vidgas. Så sker när hans vän Rudolf visar honom ett frimärksalbum. Fram till dess har Józef funnit sin värld begränsad av den österrikisk-ungerska dubbelmonarkins härskare Frans Josef I: "På varje frimärke, på varje mynt och på varje stämpel fastslog hans bild världens oföränderlighet, dess entydighets orubbliga dogm." Då Józef får "den sanna glansens bok" i sin hand händer något: "Jag öppnade den och framför mig strålade världarnas färger, omätliga rymders vind, ett panorama av virvlande horisonter. Du gick rätt igenom den, blad efter blad och efter Dig drog Du Ditt släp, som vävts av alla zoner och klimat. Kanada, Honduras, Nicaragua, Abrikadabra, Hiporabundien..."

>>

Bruno Schulz: Muralmålning.

FOTO: ALAMY

Schulz är som författare hänförd av barnet som äger förmåga att sätta sin fantasi i rörelse, att låta sin föreställningskraft stråla ut i hur många riktningar som helst. Barndomen benämner han "den geniala epoken", och han proklamerar: "Mitt ideal är att mogna till barndom." Att mogna till barndom innebär att återvinna en kvalitet som i det gängse livet snart förflyktigas av vana och leda, att frigöra sig från vardagens larm och bestyr, att göra drömmen till en hemvist. Verkligheten stängs inte ute, men den förtrollas. Människor vävs in i skimmer och gåta. Teckningsläraren magister Arendt kommer in i klassrummet från sitt intelligande arbetsrum: "Snabbt tryckte han till dörren till sitt arbetsrum genom vilken i öppningsögonblicket en mängd gipsskuggor trängdes bakom hans huvud, klassiska fragment, lidande Niobider, Danaider och Tantalider, hela den sorgsna och sterila olymp som sedan många år tynade i detta gipsmuseum."

Den amerikansk-israeliske författaren och journalisten Benjamin Balint gör i sin nya bok, *Bruno Schulz. An Artist, a Murder, and the Hijacking of History*, full rättvisa åt ett fascinerande och inspi-

rerande författarskap, men hans ärenden har vidare syfte. Balint vill teckna ett individuellt människoöde och ge en bild av de omständigheter som omgav det. Han vill visa upp en särpräglad personlighet som samtidigt blir en representant för många, många. Istället för att uppehålla mig ytterligare vid det Bruno Schulz skrev slår jag följe med Benjamin Balint till en försvunnen värld.

Bruno Schulz föddes i staden Drohobycz i det område i det habsburgska imperiet som kallades Galizien. Stadens invånare var i vardera ungefär lika stor omfattning polacker, ukrainare och judar. Även andra befolkningsinslag fanns, då framför allt tyskar. Här gick Bruno Schulz i gymnasiet och tog examen efter att ha löst provuppgiften att under tre timmar översätta ett avsnitt av Vergilius *Aeneiden* från latin och delar av ett av Demosthenes tal från grekiska. Bruno Schulz var jude. Han kom att skriva på polska. Han lärde sig aldrig hebreiska.

Drohobycz förblev hemstad för Bruno Schulz under hela hans liv (och är den plats i vilken hans berättelser är förankrade). Vidare studier provade han förvisso i Lemberg/Lwów/Lviv, Wien och Warszawa, dock utan större varaktig-

het och utan att avlägga någon examen. Uppbrottet till Wien var för övrigt närmast nödtvunget. Kort efter första världskrigets utbrott framryckte ryska trupper västerut. Bruno Schulz, hans sjukliga syster Hania och hennes 12-årige son Ludwik fann för gott att fly. Den 11 september 1914 tågade de ryska trupperna in i Drohobycz och skapade genast förödelse genom våldsdåd, plundring och vandalisering. Så nedbrändes det hus vid salutorget där familjen Schulz bodde på övervakningen och hade sin textilbutik i undervakningen. Först i december 1915 kunde Bruno Schulz återvända till hemstaden. Vid den tidpunkten var hans far död.

Teckning och måleri var ämnen som Bruno Schulz hade ägnat särskilt intresse. Senare kom han att göra ett misslyckat försök att bli antagen vid Konstakademien i Wien. Bildkonst blev hur som helst det första fält där han utövade konstnärskap. Påfallande många av hans bevarade bilder uppvisar masochistiska scener, där högresta, långbenta kvinnor tillbeds av undergivna män krälade vid deras skor, män som ofta bar hans egna anletsdrag. Hans verk ställdes ut inte bara i Truskawiec och Boryslaw utan också i Warszawa, Kraków

och Vilnius, och hans färdigheter gjorde att han kunde skaffa sig en utkomst som teckningslärare vid det gymnasium där han tidigare hade varit elev.

Historien ingrep i levnadsomständigheterna vid första världskrigets slut, precis som den hade gjort vid dess början. Det habsburgska imperiet upplöstes, och Drohobycz kom att tillhöra den kortvariga Västukrainska folkrepubliken. Motsättningarna om vem som skulle härska över vad blev under några år påtagliga, och Bruno Schulz tillhörde en icke pretenderande folkgrupp mot vilken var och en av de pretenderande kunde ge sin frustration utlopp. Tre dagar efter krigsslutet den 18 november 1918 anställde polska trupper tillsammans med civilister en pogrom i Lemberg/Lwów/Lviv, med plundring, våldtäkter och demolerade synagogor. Under de tre år som följde kom uppskattningsvis 100 000 judar (enligt somliga beräkningar upp till 200 000) att mördas i liknande upplöpp i Ukraina och Polen.

Mitt i allt tumult övergick Drohobycz i juni 1919 till att bli en stad i Polen. Bruno Schulz försökte leva som privatman med så lite samröre som möjligt med livet som pågick runt omkring. Utom ensamhet sökte han kontakt med likasinnade, gärna kvinnor. De förbindelser som uppstod utvecklades (en förlovning till trots) aldrig till egentliga kärleksrelationer. Bruno Schulz hade svårt att älska och var därför svår att älska. Att utbyta tankar i brevväxlingar var den umgängesform han föredrog.

En tidig brevvän var Debora Vogel, en poet som hade disputerat på en doktorsavhandling om Hegels estetik (och som för övrigt var syskonbarn till överrabbinen i Stockholm Marcus Ehrenpreis). Det var som PS i brev till henne

”Påfallande många av hans bevarade bilder uppvisar masochistiska scener, där högresta, långbenta kvinnor tillbeds av undergivna män krälade vid deras skor, män som ofta bar hans egna anletsdrag.”

som berättelserna i *Kanelbutikerna* växte fram, och det var hon som insisterade på att de borde publiceras. Hon satte upp hovsmannen i kontakt med författaren och förläggaren Zofia Nałkowska, som genast kom att beteckna det manuskript hon fick läsa som ”det mest sensationella fyndet i vår litteratur” och skyndsamt ombesörjde bokutgivning. Andra kvinnliga brevvänner följde, fram till Romana Halpern, till vilken Bruno Schulz mot slutet av sitt liv skrev att han ”avundas människor som kan älska”.

Sedan territoriella maktförhållanden hade stabiliserats några år efter första världskrigets slut fortgick livet i Drohobycz någorlunda lugnt, även för den judiska befolkningen. Bruno Schulz var välvilligt inställd till den polske ledaren Józef Piłsudski, som visserligen var auktoritär men som värnade judarnas medborgerliga rättigheter. När denne dog 1935 svepte en antisemitisk våg över Polen, vilket resulterade bland annat i bojkott av judiska butiker, i begränsningar av judars rätt att verka som läkare, advokater och ingenjörer och i en pogrom i Przytyk den 9 mars 1936.

Snart utbröt ett nytt världskrig. Den 1 september 1939 angreps Polen från väster, av Tyskland. Den 11 september nådde tysk trupp Drohobycz. Den 17 september angreps Polen från öster, nu av Tysklands allierade Sovjetunionen. Den 24 september överlämnades Drohobycz i enlighet med krigsanstiftarna Hitlers och Stalins överenskomelse till Sovjetunionen. De ryska ockupanterna ”nationaliserade” industrier och likriktade pressen. Bruno Schulz påtvingades konstnärliga uppdrag, till exempel att måla ett jättelikt porträtt av Stalin att hänga i stadshallen i Drohobycz och att göra illustrationer åt nyordnade tidningar.

Den 22 juni 1941 bröt Tyskland pakten med Sovjetunionen och gick till anfall. Den 30 juni nådde tysk trupp Drohobycz. Innan ryssarna lämnade staden mördade de ett antal fängslade ukrainska nationalisterna. När tyskarna anlände möttes de av tillströmmande ukrainska nationalisterna som beskyllde judarna för att ha samarbetat med bolsjevikerna och anställde en pogrom. Amalia Buchman, ett vittne till vad som utspelade sig, berättar: ”Ligister mördade utan

åtskillnad barn, kvinnor och åldringar, skändade barbariskt och känslökallt deras döda kroppar.”

De tyska ockupanterna berövade judarna alla medborgerliga rättigheter. Från och med den 15 juli var judar tvungna att bära en vit armbindel med en blå davisstjärna. De förlorade rätten att åka tåg, bil och hästdroska, att besöka teatrar, biografier och parker, att söka vård på ”ariska sjukhus” och att lämna staden utan skriftligt tillstånd. Deras matransoner inskränktes till ett mini-

mum, deras egendom beslagtogs (inklusive radioapparater, telefoner och varma kläder) och deras butiker plundrades. Tvångsarbete drabbade judiska män mellan 16 och 60 års ålder och judiska kvinnor mellan 16 och 50 års ålder. Den 1 augusti inordnades Galizien i det av Hans Frank (en av upphovsmännen till Nürnberglagarna) ledade Generalguvernementet. I november 1941 påbörjades massavrättningar. Från Drohobycz fördes judar till Bronicasko-gen, sköts och föll i massgravar. Ännu ej bortförda och mördade judar i staden tvingades att tränga ihop sig i ett getto.

I mars 1942 igångsattes Operation Reinhard, företaget att systematiskt mörda Generalguvernementets 1,3 miljoner judar. Deportationer igångsattes till koncentrationslägret Belzec, som var först med att använda gas i syfte att begå massmord. En folkräkning 1938 hade givit vid handen att ungefär 17 000 judar bodde i Drohobycz. Omkring 400 judar kom att överleva den tyska ockupationen. Benjamin Balint räknar upp namn på sådana människor som hjälpte judar att överleva. Bland dessa hjälpare finns såväl tyskar som polacker och ukrainare. Balint konstaterar också att de flesta icke judiska invånare i Drohobycz var likgiltiga inför judarnas öde och att åtskilliga av dem mot vederlag angav judar som försökte hålla sig dolda.

Precis som under den ryska ockupationen tvingades Bruno Schulz under den tyska ockupationen att utföra konstnärliga uppdrag. Han blev något slags husslav hos en SS-Hauptscharführer vid namn Felix Landau. Rollen gav honom ett visst skydd och somliga fördelar. Bruno Schulz kategoriserades som ”nödvändig jude” och erhöll något förstärkta matransoner. Uppdraget han fick var att måla porträtt av Gestapo- och SS-officerare och deras älskarinnor eller att utföra muralmålningar i lokaler där dessa officerare samlades. Felix Landau var en sadistisk och bestialisk människa. Benjamin Balint kan citera ur den dagbok där denne med byråkratiskt pedanteri och inte utan stolthet redovisar vedervärdiga våldsdåd som han har medverkat i eller utfört på egen hand.

Den 19 november 1942, samma dag som Stalin beordrade Röda armén att inleda en motoffensiv vid Stalingrad, kom den judiske apotekaren Max Kurtz-Reines att i fingret skadskjuta en tysk plågoande med en pistol som han hade kommit över. Gärningen resulterade i ett beslut om att det som hämnd skulle stå Gestapo- och SS-officerare fritt att under resten av dagen skjuta vilka och hur

>>

många judar de önskade i Drohobycz. En av dem som kom att skjutas ned på öppen gata var Bruno Schulz. Vem som utförde dådet är inte klart. Benjamin Balint redovisar fem tänkbara versioner. Enligt en av dem var Felix Landau mördaren. Bruno Schulz hade just avslutat vad som blev sitt sista uppdrag och konstverk, en muralmålning med sagomotiv i barnkammaren i Felix Landaus villa.

Som regel gäller, skriver Benjamin Balint, "that Schulz's lifework has come to be defined more by absence than by presence". Försvunnet är manuskriptet till en roman som han ska ha hunnit avsluta, "Messias". Försvunna är flertalet bildkonstverk, så exempelvis den dokumentation av judiska miljöer i Drohobycz som förfärdigades som en reaktion på den antisemitiska vågen efter Józef Piłsudskis död. Även sagomotivet i barnkammaren syntes länge vara förlorat. Men en ihärdig tysk filmare lyckades år 2001 lokalisera det och hitta det bakom hyllor och syltburkar i ett skafferi.

Felix Landaus villa hade under den period efter andra världskriget då Drohobycz tillhörde Sovjetunionen byggts om till ett hyreshus med fem lägenheter. Fyndet föranledde en israelisk räddningsaktion. Efter överenskomelser med lägenhetsinnehavaren och lokala beslutsfattare men utan nationella ukrainska myndigheters vetskap och tillåtelse fördes ett väggparti till Jerusalem och Yad Vashem, där det först restaurerades och numera visas för besökare. Förfarandet har väckt protester. Vem har rätt att göra anspråk på arvet efter Bruno Schulz? Polen, eftersom han skrev på polska? Ukraina, eftersom han bodde i en stad som numera tillhör Ukraina? Eller Israel, eftersom han mördades på grund av att han var jude?

Nå. Läs gärna *Kanelbutikerna* och *Sanatoriet* Timglas. De finns i svensk översättning av Johan Malm. Och läs gärna Benjamin Balints energiska, perspektivrika och tänkvärda monografi. Fundera en stund över Bruno Schulz, ljuset i hans berättelser, mörkret i hans öde. ✨

Peter Luthersson

BRUNO SCHULZ
AN ARTIST, A MURDER,
AND THE HIJACKING
OF HISTORY
BENJAMIN BALINT
Norton 2023

FOTO: ALAMY

Bruno Schulz:
Undergiven man
tillber långbent
kvinna.

FOTO: ALAMY

Kan själv

Franska kärnvapen: Tillkom under
de Gaulle i avskräckande syfte.

POLITIK

B ara några månader efter det att Emmanuel Macron blir vald till Frankrikes president 2017 håller han ett linjetal om Europeiska unionen och dess framtid. Han önskar sig inledningsvis "ett autonomt Europa" eller ett "Europa som garanterar säkerhet i alla dimensioner". Där vill han se "en gemensam insatsstyrka, en gemensam försvarsbudget och en gemensam doktrin för hur man ska agera". Han listar förstås sen ytterligare idéer för kontinenten, men säkerheten är överordnad allt annat.

Bakgrunden är migrationskris och många stora islamistiska terrorattentat på europeisk mark.

Den här politiken är förstås ingenting som Macron har hittat på själv. Det är ett arv från de Gaulle som på många områden stakade ut en politik där Frankrike körde sitt eget race och följaktligen ofta blev ganska ensamt inom institutioner som EU och Nato. Den försvarspolitik som Macron skissar på för EU är förenklat en utbredning av den franska hållningen, alltsedan de Gaulle, över hela kontinenten.

Responsen från övriga europeis-

ka ledare, framförallt dåvarande förbundskanslern Angela Merkel, uteblir helt. Macrons ord blir hängande i luften och man kan lugnt konstatera att det här är ingenting som något annat europeiskt land är ett dugg intresserat av, trots Vladimir Putins annektering av delar av Georgien 2008, liksom Krim och östra Donbas 2014. Kontinenten vilar fortfarande relativt trygg i Natos och amerikanska väljares händer.

Och idag? Jo, något börjar hända också inom Europeiska unionen i försvarsfrågan. Det handlar fortfarande om blygsamma insatser och summor, men insikten om att också EU är åtminstone moraliskt skyldigt att stötta Ukraina finns där. Liksom den om att Putin även hotar länder i unionen.

I mars 2022, en månad efter Putins fullskaliga angrepp på Ukraina, skapas "den europeiska fredsfaciliteten" som ersätter ett par andra fonder inom ramen för unionen. Syftet med fonden blir enklare att begripa då EU-kommissionären för den inre marknaden, före detta fransk finansminister och vd för ett antal multinationella företag, Thierry Breton, i en intervju i radiokanalen *France Inter*, förklarar sitt uppdrag för densamma.

Fonden som ska bidra till unio-

>>

Det franska försvaret: Är "komplett".

FOTO: GETTY IMAGES

nens återuppbyggande av försvarsindustrin. Den europeiska försvarsindustrins tillstånd är det som just nu hindrar kontinenten från att stötta Ukraina i den utsträckning landet behöver. Detta trots vackra tal om krigsekonomi och annat. Industrin har knappt märkbart ökat sin kapacitet och, framförallt, inga beställningar på ammunition, materiel eller system har gjorts utöver det vanliga. Industrin fungerar fortfarande som all annan kommersiell produktion. Det som beställs tillverkas och levereras, men man påskyndar inga processer och man lägger inte upp några lager.

Detta ska fredsfaciliteten hjälpa till att ändra på.

I inledningvis ska den ammunition Ukraina så förtvivlat behöver produceras på ett antal redan existerande fabriker på kontinenten, men man diskuterar också att köpa ammunition via fonden – innan tillverkningen kommit ikapp. Fondens ekonomiska kapacitet har ökat i flera omgångar från ungefär 6 miljarder euro för perioden 2021–27 till 12 miljarder euro för samma period. Sannolikheten att man fortsätter att öka denna budget är hög.

Så kommer EU, från att ha startats som ett fredsprojekt, för att övergå till att bli en gemensam marknad, också

att bli ett försvarsprojekt. Det handlar om tyngdpunktsförskjutningar inom en expanderande geografisk ram.

Det är mot den här bakgrunden också det franska försvaret synas och debatteras mer energiskt än vanligt. Lite som det svenska. Jean-Dominique Merchet's bok *Sommes-nous prêts pour la guerre?* (ung. Är vi redo för kriget?) har undertiteln: Illusionen om den franska styrkan, vilket ger en tydlig fingervisning om sakens tillstånd. Boken är en genomgång av det franska försvaret och försvarspolitikerna under efterkrigstiden och den innehåller också några förslag till förändringar som författaren menar vore rimliga att ta upp till debatt i den geopolitiska situation vi, fransmän och européer, nu befinner oss i.

Merchet är journalist specialiserad på militärhistoria och försvarsfrågor. Han förekommer flitigt i paneler och i debatten, och han kan sitt ämne. Han tillhör också dem, liksom president Macron, som offentligt har bytt åsikt i frågan om Putins krig i Ukraina. Merchet tror inte längre att det är meningsfullt att försöka kommunicera med Putin. Han har också förstått att Putin inte kommer att nöja sig med Ukraina.

Så vad säger han? Han börjar med att gå igenom det franska försvaret som det ser ut idag. Det är "komplett" så till vida

att det innehåller stridskrafter på marken, till sjöss och i luften. Man har också försvar i rymden och i cyberrymden. Dessutom har man, som enda land i EU, kärnvapen, vilket i och för sig även britterna, som ju lämnat EU, har. Å andra sidan är deras kärnvapen djupare integrerade i Natosamarbetet. De franska kärnvapnen finns i avskräckande syfte och ska skydda endast Frankrike, säger doktrinen.

Också de franska kärnvapnen kom till under de Gaulle. Om dem råder det fortfarande stor politisk enighet. Det franska kärnvapenparaplyet motsvarar någonstans den svenska ambitionen att alla svenskar under kalla kriget skulle ha plats i ett atombombssäkert skyddsrum. Det de Gaulleska oberoendet som också innehöll en rejäl dos USA-skepsis fick följder jämförbara med den svenska neutraliteten. Så har båda länderna också i förhållande till sin respektive storlek en rejält stor försvarsindustri.

Merchet refererar även den debatt som utbröt under hösten 2022, då det visade sig att fransmännen kunde hålla en frontlinje på åtta mil med den armé man då hade (och fortfarande har). Och så här ser det ut ungefär över hela linjen. Allt finns på plats: flyg, flotta och stridsvagnar, men i små mängder. Det franska

försvaret är, enligt Merchet, en bonsai, en miniatyr, jämfört med det amerikanska – och med vad det borde vara.

Under perioden efter murens fall och fram till Moskvas fullskaliga angrepp på Ukraina, den period då alla geopolitiska aktörer utom EU rustade upp, ägnade sig det franska (bonsai)försvaret åt uppdrag och insatser internationellt med speciell inriktning på Afrika.

Den perioden är nu över och de frågor som Merchet ställer är förstås desamma som man ställer sig i resten av Europa: Vad kan vi göra på både kort och lång sikt för att stärka den europeiska säkerheten och försvarsförmågan? Fransmännens önskan om europeisk autonomi håller antagligen på att få större gehör i och med den osäkerhet det eventuella valet av Trump till USA; s president innebär. Men också utan Trump börjar européerna inse att de/vi behöver samarbeta mer och samordna våra resurser. Här föreslår Merchet att Frankrike går in i Natos kärnas kärna igen, den enhet som styr över kärnvapnen, och erbjuder samarbete med länder som till exempel Polen och Rumänien på villkor som liknar de amerikanska. Att hålla sig med kärnvapen är en extremt kostsam historia som det förmodligen inte är orimligt att dela. Också med tanke på de franska usla statsfinanserna så ser sig detta som en realistisk väg att gå.

Merchet är helt på det klara med att Frankrike måste släppa alla de globala pretentioner som har hängt med i brist på ifrågasättande av dem under en lång period av fred och självvalda insatser, och istället inrikta sitt försvar och sina samarbeten på Europa och Medelhavsområdet.

Han förespråkar också en förstärkning av europeisk försvarsindustri. För att det ska bli möjligt krävs långsiktighet och att enskilda stater börjar lägga upp

lager på nytt. Vår förmåga att avskräcka, framför allt Putin, men också andra geopolitiska illvilliga aktörer, måste byggas upp på nytt.

Så är vi redo för krig?

Nej, svarar Merchet, inte än. Men vi håller på att bli. ✱

Karin Stensdotter

**SOMMES-NOUS PRÊTS
POUR LA GUERRE?
L'ILLUSION DE LA
PUISSANCE FRANÇAISE**
JEAN-DOMINIQUE
MERCHET
Robert Laffont 2024

G W F Hegel:
Vi blir aldrig
färdiga med
honom.

Nya knoppar som växer

FILOSOFI

Länge gick jag omkring i en lycklig illusion som fick mig att tro att vi för gott var färdiga med G W F Hegel. Han må ha varit hur stor som helst under 1800-talet och ha behållit en betydande del av denna påstådda storhet i filosofiska utvecklingsländer som Frankrike. Upplysta svenskar däremot, som filosoferade i

den anglofona filosofins klara och kal-
la ljus, såg saken annorlunda.

Vi hade lärt oss, och nu förenklar jag förstås, av tänkare som Bertrand Russell och G E Moore att den den typ av spekulativ metafysik som Hegel representerar hör det förflutna till. Den moderna filosofins analytiska klarhet hade gjort hegelienskt mummel till en anakronism. Kapitlen om Hegel i Karl Poppers *The Open Society and its Enemies* från 1945 skulle ha utgjort något slags nådastöt. Men så blev det inte. >>

Om det var bra eller dåligt måste var och en avgöra själv.

Efter det popperianska lustmordet på Hegel var han snart tillbaka på den filosofiska dagordningen, då främst genom Charles Taylors *Hegel* från 1975 som för mig fortfarande är *the-go-to-book* när jag försöker hitta lite ljus i det teutoniska mörkret. Kanadensaren Taylor var förstås redan en misstänkt figur. I sin första bok hade han låtit sig påverkas av den franske filosofen Maurice Merleau-Ponty. Hos denne fanns tydliga spår av Hegel eftersom han, tillsammans med bland andra Raymond Aron och Georges Bataille, på 1930-talet hade lyssnat till Alexandre Kojèves enormt inflytelserika föreläsningar om Andens fenomenologi.

Vi blir alltså inte av med Hegel ens inom den så kallade analytiska filosofin. Denna trend har så vitt jag kan se fått sitt hittills mäktigaste uttryck i Robert Brandoms enorma *A Spirit of Trust* – också den en läsning av *Andens fenomenologi* – och av författaren själv beskriven som ett exempel på "the peculiar genre of systematic hermeneutic metaconceptual creative nonfiction writing".

Inte fullt så ambitiös – och tack och lov för det – men långt mycket mer läsbar och dessutom så vitt det går med nära kontakt till konkret historia är Richard Bourkes *Hegel's World Revolutions*, som framgångsrikt visar att Hegel inte var, åtminstone inte uteslutande, en tysk professor vilse i en för många ogenomtränglig metafysisk dimma. Bourke, numera professor i Cambridge och författare till *Empire and Revolution* om Edmund Burke, visar att Hegel var djupt engagerad i ofta högst påtaglig historia.

Hegel filosoferade under en tid då det fortfarande var möjligt att vara en filosofisk mångsysslare – logik, estetik, historia, teologi och politik, alla i högst hegelianska versioner, är några av de ämnen han sysslade med. En nutida filosof med samma bredd skulle snabbt avfärdas som dilettant. Bakom denna mångfald av ämnen har Bourke urskilt ett slags enhetlighet: "Hegelianism är ingenting annat än en form av spekulativ kunskap som skapas genom en process av skeptisk undersökning. Dess egentliga ämne är mänsklighetens förkovran." Denna mänsklighetens utveckling mot något bättre har skett genom ett antal revolutioner och har alltid fört med sig kostnader – både vinster och förluster.

Att ett slags civilsamhälle kom att ersätta en feodal ordning var förvisso ett framsteg men denna revolutio-

nära förändring skulle komma att leda till en individualism och fragmentering. Ensamhet och isolering är en av det civila samhällets baksidor, priset vi måste betala för frihetliga framsteg. Hushåll med bara en person var länge mycket ovanliga och nästan otänkbara men har idag blivit – *for better or for worse* eller rättare sagt *for better and for worse* – en helt normal levnadsform.

Hegel var lidelsefullt intresserad av revolutioner. Som ung student i Tübingen följde han de dramatiska händelserna i 1790-talets Frankrike, som kom att sätta djupa spår i hans filosofi. Bourke jämför kortfattat Hegels reaktion med Edmund Burkes. Medan Burke beklagade att "age of chivalry – alltså en tid präglad av ridderliga ideal – hade försvunnit, visade Hegel inget tålamod med sådan nostalgi. "Filosofins uppgift är inte så mycket att beklaga dessa omvälvande förändringar som att undersöka resans riktning. I så måtto var filosofins uppgift delvis av historisk natur", skriver Bourke.

Så vilka historiska omvälvningar och revolutioner är det som Hegel – åtminstone i Bourkes läsning – tycker sig urskilja? Kristendomens genombrott, romarikets fall, reformationen, franska revolutionen och, den senaste i raden, Immanuel Kants kritiska filosofi. Jesus, Luther, Robespierre var alla på olika sätt revolutionära gestalter. Men Kant? Han var ju en konservativ filosof i Königsberg med så regelbundna vanor att stadens invånare sägs ha kunnat ställa klockan efter hans dagliga promenad.

En av Kants stora insatser – som gör att hans inflytande än känns av – var att han så att säga myndigförklarade människan. Han var kanske inte den första att göra det, både Sokrates och Spinoza var på sinsemellan helt olika sätt inne på samma tankebanor. "Sapere aude" – våga veta – uppmanade Kant alla som ville lyssna och formade sin kunskapsteori därefter. Det kom att innebära att individen själv var "det ursprungliga upphovet till alla sina föreställningar och begrepp och då också borde vara den enda agenten av sina handlingar". Hegels väg mot Kant och upplysningen skulle visa sig vara ganska krokig.

Han ställde i Edward Gibbons efterföljd frågan hur ett tankesystem som då fortfarande var stätt i utveckling – kristendomen – kunde komma att ersätta en till synes stabil och välfungerande ordning: det romerska kejsardömet. Ett eller annat sekel senare skulle man ha använt det slitna talet om ett paradigmskifte när man analyserade hur

kristendomen kom att pensionera de hedniska gudarna. Det vara bara ett första steg. Nästa uppgift för historikerna var att förklara hur kristendomen från att ha varit en moralisk lära blev ett system av dogmer. "Denna betoning av tro, dop och magiska krafter var långt borta från det sant kristna budskapet om medkänsla, nåd och människokärlek."

I Hegels läsning blir kristendomens ursprungliga slagord desamma som franska revolutionens: frihet, jämlikhet och broderskap. Dessa ideal kom emellertid att under historiens gång att förfuskas eller perverteras. Friheten blev ett slags diktatur under klerker och prelater; jämlikheten blev ett system av privat egendom; broderskap gick inte att förverkliga när kristendomen förvandlades från att ha varit en liten sekt till en global rörelse.

Nästa stora revolution var Martin Luthers reformation. Hegel förklarade att han "var helt övertygad i sin lutheranism" – något som i och för sig var ett nödvändigt villkor för att han skulle få vara professor vid universitetet i Berlin. Att han som kristen var en skarp kritiker av katolicismen är klart. Bland alla dess fel och brister nämnde han att den förminskade det individuella samvetet genom att ge alltför stor makt till präster, biskopar och andra klerikala potentater. Det katolska fattigdomsidealet hade fått ge vika och ge plats åt en hög uppskattning av hårt arbete. Det var alltså inte längre helt fel att samla skatter också på denna sida om graven.

Hegel föddes 1770 och kunde alltså på nära håll och nästan i realtid tillsammans med generationskamrater som Hölderlin och Schelling följa franska revolutionen. Till en början var han en entusiastisk anhängare av händelserna i Paris. Han hoppades att få bevittna hur en feodal monarki förvandlades till en konstitutionell stat. Att kunna åstadkomma detta var en av den europeiska historiens största och mest märkliga framgångar. Vägen dit var förstås inte spikrak. Franska revolutionen skulle urarta, Robespierre och hans anhang skulle visa sig vara skändliga skurkar.

Franska revolutionen har kommit att visa sig stilbildande. Hegel kunde inte veta det, ändå såg han faran: "Tyranni och despotism höjde sina röster under en mask av frihet och jämlikhet." Fanatism och intolerans, som tidigare hade haft sin främsta hemvist i religionen, hade genom den franska revolutionen invaderat politiken. Att tänka fel blev belagt med dödsstraff – cancelle- ring *avant la lettre*, och det av ett brutalt

Napoleon vid Jena: Hegel stod på kejsarens sida.

och handgripligt slag. Hegel var möjligen konservativ men aldrig reaktionär i den bemärkelsen att han ville återupprätta en tidigare tingens ordning. När ett reaktionärt Preussen ställdes mot Napoleon i slaget vid Jena stod Hegel på kejsarens sida. Kvällen före den avgörande drabbningen såg Hegel kejsaren rida genom staden – det var världsanden (*die Weltseele*) koncentrerad i en enda individ.

I sin historiefilosofi formulerade Hegel den moderna statens principer: behovet av lagar, rättigheter, en förvaltning som bestämmer hur beslut fattas och till sist någon form av nationalkänsla som gör oss solidariska med vårt samhälle. Möjligen kan man misstänka att Bourke här gör Hegel till vår samtida mer än vad han faktiskt var.

För att förverkliga denna moderna stat krävdes ett borgerligt samhälle som inte var identiskt med staten utan ett samhälle vars medlemmar fritt levlivade sina liv så som de själv fann det bäst. För att kunna göra det krävdes att privat egendom och ingångna överenskommelser respekterades. Hegel var som bekant en dialektisk filosof. Det tog sig bland annat uttryck i att han kunde se två sidor av samma sak, folket var källan till maktens legitimitet men kunde också vara "en formlös massa – primitiv, irrationell, barbarisk och skräckinjagande."

Detta kunde föra med sig för många olyckliga konsekvenser i form av misär, slum och fattigdom som måste rättas till. Detta varken kunde eller borde ske genom privat filantropi, utan allt sådant var en offentlig angelägenhet. Hegel insåg vilket enormt problem fattigdomen hade blivit. Här skiljer han sig från sin hårdhjärtade föregångare Kant som mer eller mindre tycks ha menat att fattiga människor fick stå sitt kast och att staten inte hade till uppgift att se till att också fattigt folk skulle ha råd med de allra mest grundläggande förnödenheterna.

Ibland talar man om en vänster- och en höger-Hegel. Om en sådan uppdelning alls har fog för sig så kan man säga att Bourke ger oss en liberal Hegel som insåg farorna med politisk extremism både åt vänster och åt höger.

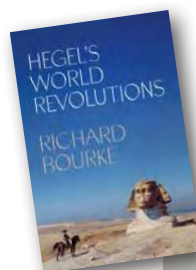
De sista 50 sidorna ägnar Bourke åt arvet efter Hegel; det blir en snabb, i mitt tycke alltför snabb, översikt. Det blir en katalog där Bourke får tillfälle att vädra personliga sym- och antipatier och som inte alltid har så mycket att göra med Hegel. Läsare som inte redan känner till vad historiker och

politologer som till exempel Quentin Skinner och John Dunn står för lämnas i sticket.

Bourke vidgår att mycket få samtida filosofer har använt Hegel för att utarbeta en kritik eller analys av det moderna samhället. Den ovan nämnde Charles Taylor är en av dem. De särdrag som, enligt Taylor, kännetecknar det moderna samhället kan härledas tillbaka till upplysningen som hotar att göra oss alla till redskap i en värld dominerad av ett nyttotänkande som var främmande för Hegel.

Bourke är inte riktigt övertygad. Han antyder att denna önskan att återuppliva Hegel inte bara är missriktad utan i grunden anti-hegeliansk. Eller som mästaren själv skriver i sin vetenskapslära. Det finns ingen anledning att hålla fast vid en tidigare kulturs former: "De är som vissna löv som skjuts åt sidan av nya knoppar som växer vid rötterna." ❀

Carl Rudbeck

**HEGEL'S WORLD
REVOLUTIONS**
RICHARD BOURKE
Princeton University
Press 2023

Orden som förminskar ondska

DEN BANALISERADE ONDSKAN – en sådan svart vändning på Hannah Arendts *Den banala ondskan* kommer lätt för en när man tar del av det offentliga samtalet om den grasserande brottsligheten. Gång på gång uppstår groteska krockar mellan ord och verklighet: *Kurdiske räven i konflikt med Jordgubben*, i en annan tid – titeln på en saga med söta teckningar i snäll akvarell; Foxtrotnätverket, i en annan tid – en aktionsgrupp till den stillsamma sällskapsdansens försvar.

Våldsexplosionen har skapat ett fullkomligt paradigm av ord, där det genomgående böjningsmönstret består i att de mest fasaväckande handlingar, formuleras i anslående banala former.

Ta ordet stök. För inte alltför länge sedan var det ett ord som förknippades med ostädade tonårsrum, eller möjligen en bråkig klass. *Nu börjar ni bli stökiga* kunde lära- ren utbrista när ljudnivån steg till oönskade nivåer. Idag innebär stök inte sällan upplopp eller hotande upplopp, ofta tillsammans med misshandel.

Ännu märkligare är ordet ”skjutning”. Likt en invasiv art, verkar det i stort sett ha trängt undan ett ord som skottlossning. Och det gäller inte bara i journalistisk vardagsprosa, utan även polisen talar om skjutningar. På myndighetens hemsida kan man läsa hur den arbetar ”för att få stopp på skjutningar, sprängningar och övrig grov kriminalitet”.

Det är något banalt över själva ordet skjutning i sig: man ser i andanom hur någon skjuter en stol framför sig. Men det finns fler skäl till att ”skottlossning” har en större tyngd: det minner om en tid då det var mycket ovanligt att människor sköts ihjäl på gatan. En skottlossning mitt på dagen, mitt i en folksamling, och med dödsoffer, hade varit en exceptionell händelse. På något sätt bär skottlossning med sig den tyngd som ligger i påminnelsen om att en skottlossning är något oerhört. En skottlossning tar med sina tre stavelser dessutom större utrymme än en tvåstavig skjutning, och därmed något mer tid i anspråk – det är som om tanken på vad som faktiskt hänt ges något mer tid att faktiskt

sjunka in, istället för att bara rusa förbi.

I förlängningen av dessa så kallade skjutningar ligger samtidens kanske mest motbjudande ord: ”felskjutning”. Ordet är egentligen en jaktterm, liktydigt med skadeskjutning. Det är grymt nog att tänka på djur som lider på grund av en jägares miss, men med termen ”felskjutning” tillämpad på den grasserande kriminalitetens område rör vi oss bortom det grotetska. Utöver den kollektiva avtrubning, gränsande till cynism, som ligger under en så schablonmässig formulering av en så fasansfull händelse som en ”felskjutning”, inställer sig även frågan vad som är att betrakta som en korrekt skjutning – ”rättskjutning” – i dessa mänskliga sammanhang?

Och så där fortsätter det: istället för knivdåd, knivattentat, knivhugg får vi ta del av nyheter om ”knivskärningar”, som om någon varit framme och skurit en limpa bröd. Till skillnad från de bombattentat vi

hör om i länder som är ännu ”stökigare” än Sverige, beskrivs motsvarande händelser här som ”sprängningar” – som handlade det om bergsprängare på väg att bygga tunnlar, inte människor som får sina sovrum och liv demolerade. ”Felsprängning” har dock inte satt sig ännu, trots att sådana bevisligen också äger rum.

SOM LARS ÅBERG pekar på i sin läsvärda bok *Mest kränkt vinner* (Karneval

förlag 2024) flödar ordbruket också över av passiva verbformer där våldsverkarna fritas från personligt ansvar genom att ”dras” in i kriminalitet. Hus sprängs. Pistoler skjuter. Offer offras. Handlande mänskliga subjekt göms undan så gott det går i detta språkliga paradigm. Och när de våldswerkande subjekten väl framträder är också de offer, som snabbt transponeras till objekt för samhällets räddningsinsatser.

Man kan undra vad det här förminskandet av både ord och handlingar påverkar våra tankar. Omvänt kan man också fråga sig vad detta språkbruk säger om våra tankar? Men vad som är orsak och vad som är verkan är möjligen av underordnad betydelse när tankar och ord tätt intill varandra rasar mot banalitetens avgrund. ✨

”Man kan undra vad det här förminskandet av både ord och handlingar påverkar våra tankar. Omvänt kan man också fråga sig vad detta språkbruk säger om våra tankar?”

Katarina Barrling

TIDNINGEN NÄRINGSLIVET

Företagsnära nyheter, fördjupningar och perspektiv.

Allt öppet och utan betaltväggar.

Intresserad av företagande,
ekonomi, arbetsmarknad
och näringspolitik?

I Tidningen Näringslivet får du
alla nyheter och fördjupningar.
Alltid ur näringslivets
perspektiv.

LÄS MER HÄR:
www.tn.se
eller skanna
QR-koden

 tidningen
näringslivet

Johan Hakelius politisk chefredaktör

Kalla faktas verkliga avslöjande

Man kan meditera sig till »glädjefylld tacksamhet« har jag läst i någon kvällstidning. Jag har gjort mitt bästa den gångna veckan. Jag har mediterat över hur tacksam jag är över att inte behöva vara en Swift-pappa. Jag har mediterat över hur tacksam jag är att jag, till skillnad från Kajsa Ekis Ekman, inte måste se till att bli ordentligt fotad när jag blir bortledd av poliser, för att upprätthålla mitt radikala varumärke. Men mest av allt har jag mediterat över hur tacksam jag är för att jag inte jobbar på kontor och inte är aktiv i något parti.

Det är TV4:s *Kalla faktas* förtjänst.

När ni läser det här har ni kanske redan sett avsnitt två av *Kalla faktas* wallraffande hos Sverigedemokraterna. Det är fullt möjligt att det är tryfflat med planer på en riksdagsbrand och nattliga visningar av *Viljans triumf*. Sådant kan man aldrig utesluta när sverigepartistiska spinndoktorer blir en aning för entusiastiska. Men det första avsnittet – det enda jag kunnat se när jag skriver det här – innehöll inte särskilt mycket av den varan.

Ledan däremot ... å, käre söte Jesus ... ledan ...

Kontor, med möjligt undantag för Don Drapers, kan suga livslusten ur vilken optimistkonsult som helst. Valla in en eldsjäl på ett kontor och inom tre timmar fräser det till och slocknar. Alla vet det. Det är därför *The Office* blev en hit. Det är därför filmen *Office space* är så rolig, men samtidigt så plågsam att se.

Kontor är fyllda av människor som måste intala sig att de vill vara där, för att inte falla i gråt. Kontor är en enda lång kvarsittning. De är livets grymma skämt på bekostnad av alla som inbillat sig att när de blir vuxna kommer de åtminstone att slippa skolan. Slippa bli stereotyper, slippa outhärdlig jargong, platta skämt och mobbning. Och så hamnar de på kontor. Och blir stereotyper, omgivna av outhärdlig jargong, platta skämt och mobbning, medan de sitter i meningslösa möten timme ut och timme in.

Ledan ...

Än värre blir det om kontoret tillhör ett parti. Då får ledan dessutom ett drag av korståg och småaktigt nollsummespel, eftersom en vinst i

politiken alltid är en annans förlust. Då dyker snajdarna upp och tror att de är med i *West wing*, där alla trick är tillåtna, eftersom de bär nationens öde på sina sluttande axlar.

Det var detta jag såg i *Kalla fakta* och jag vred mig som en mask. Tills jag tog ett djupt andetag och mumlade mitt meditativa tacksamhetsmantra.

Nu vet jag som sagt inte om del två innehåller ölhallskupper och Leni Riefenstahlfestivaler, men även om det inte blir något sådant är det här förstas ett intressant reportage. Särskilt om man läser var-det-inte-det-vi-visste-kommentarerna överallt i pressen.

Efter ett halvdussin sådana inställer sig frågan: Vad handlar egentligen saken om?

Om falskspel och propaganda och manipulation, förstås. Det vill säga politik. Men framför allt, tror jag, om den ständiga frågan: hur är det möjligt att Sverigedemokraterna har sådan framgång?

Den enkla förklaringen är att Sverigedemokraterna tog sig an faktiska problem som alla andra partier aktivt undvek. Men den förklaringen duger helt enkelt inte för många. Det måste finnas andra, slemma skäl. Folk kan ju inte ha röstat på det här sättet – lika lite som de kan rösta på Trump eller för brexit – utan att de är vilseledda. De kan ju – egentligen – inte tycka så här.

Eller hur?

Kalla faktas främsta avslöjande – återigen under förutsättning att det inte planeras en kristallnatt i avsnitt två – är att det ännu, snart 15 år efter att Sverigedemokraterna kom in i riksdagen, finns en betydande grupp inflytelserika svenskar som inte kan föreställa sig en uppriktig och hyfsat upplyst sverigedemokratisk väljare. Att det måste ligga något slags konspiration, ett luredrejeri, rent av fusk, bakom framgångarna.

Mot det hjälper ingen meditation. ■

Vill du ta del av mer journalistik från Fokus?

Skaffa en prenumeration. Just nu får du 3 månader (12 nr) för **198 kr**. Du sparar **870 kr!**

Läs mer och ta del av erbjudandet
Skanna QR-koden
eller svara på fokus.se/axess

FOKUS